

Cilt/Sayı: 1-1



e-ISSN 3061-9777

MÜELLİF
Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler
(Muellif - Journal of International Social and
Humanities)

Dergisi

2024

Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

KARABÜK
2024

Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi - Karabük : 2023-

Muellif - Journal of International Social and Humanities

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı

e-ISSN : 3061-9777

Elektronik ortamda yayımlanmaktadır:

Baskı:

Elektronik Dergi olarak yayımlanmaktadır.

SAHİBİ

Prof. Dr. Murat AĞARI

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Barış SARIKÖSE

EDİTÖRLER- ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. İsmail TAŞ (Dil)

Doç. Dr. Şerife AĞARI (Edebiyat)

Doç. Dr. Tolga UZUN (Sanat Tarihi-Sanat)

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi GÖKBUĞA (Tarih)

Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ (Arkeoloji)

Prof. Dr. Sinan YILMAZ (Sosyoloji)

Doç. Dr. Mahmut POLATCAN (Eğitim Bilimleri)

Prof. Dr. Fatih AYDIN (Coğrafya)

Yabancı Dil Editör-İnceleme

Prof. Dr. Abdül Serdar ÖZTÜRK (İngilizce)

Doç. Dr. Mustafa POLAT (İngilizce ve Almanca)

Prof. Dr. Mahmut KARAKUŞ (Almanca)

Prof. Dr. Canan Şenöz AYATA (Almanca)

Doç. Dr. İfran TOSUNCUOĞLU (Rusça)

Doç. Dr. Tavgah Ghulam SAFEED (Arapça)

Arş. Gör. Yusuf KARATAY (Arapça)

Dr. Öğr. Üyesi Saitbek BOTABAYEV (Farsça-Rusça)

Dr. Öğr. Üyesi Nazıla HEİDARZADEGAN (Farsça)

Dr. Öğr. Hüseyin Necmi ÖZTÜRK (Fransızca)

Editör Yardımcısı

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi GÖKBUĞA

DÜZELTİ

Doç. Dr. İsmail TAŞ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi GÖKBUĞA

YAZI KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi GÖKBUĞA

Arş. Gör. Enes EKMEKÇİ

Yayın Krulu

Prof. Dr. Murat Ağarı (Karabük Üniversitesi)
 Prof. Dr. Barış Sarıköse (Karabük Üniversitesi)
 Prof. Dr. Seyfullah Kara (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mustafa Hizmetli (Bartın Üniversitesi)
 Prof. Dr. Sinan Yılmaz (Karabük Üniversitesi)
 Prof. Dr. Yunus Kaplan (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
 Prof. Dr. Zeki Tekin (Kayseri Üniversitesi)
 Prof. Dr. İlyas Gökhan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
 Prof. Dr. Orhan Doğan (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
 Prof. Dr. Abdülmecid Canataş (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
 Prof. Dr. İsmail Kıvrım (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
 Prof. Dr. Ahmet Ali Bayhan (Ordu Üniversitesi)
 Prof. Dr. A. Şevki Duymaz (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
 Doç. Dr. Şerife Akpınar (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
 Doç. Dr. Nevzat Keleş (Dicle Üniversitesi)
 Doç. Dr. Samiha Altıer (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
 Doç. Dr. Serhat Küçük (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
 Doç. Dr. Şerife Ağarı (Karabük Üniversitesi)
 Doç. Dr. İsmail Taş (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Gökbuğa (Karabük Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Zafer Topak (Karabük Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Recep Karacakaya - İstanbul Medeniyet Üni.	Doç. Dr. Eşref Temel- Artvin Çoruh Üni.
Prof. Dr. Seyfullah Kara - Zonguldak Bülent Ecevit Üni.	Doç. Dr. Semiha Altıer- Çanakkale Onsekiz Mart Üni.
Doç. Dr. Nevzat Keleş - Bingöl Üni.	Doç. Dr. İsmet Sarıbal- Çankırı Karatekin Üni.
Doç. Dr. Hakan Türkkân - Karabük Üni.	Dr. Öğr. Üyesi A. Nazlı Soykan- Karabük Üni.
Doç. Dr. Ersin Kırca - Kocaeli Üni.	Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Gökbuğa
Doç. Dr. Recep Arslan- Karabük Üni.	

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler ve yasal sorumluluklar yazarlara aittir.

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas and legal responsibilities in the articles published in this journal belongs to their authors.

Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi Hakem Kurulu
(Hakem Listesi İsme ve Unvana Göre Sıralanmıştır.)

Prof. Dr. A. Azmi Bilgin
 Prof. Dr. Abdildacan Akmataliyev
 Prof. Dr. Abdullah Uçman
 Prof. Dr. Abdülkadir Emeksiz
 Prof. Dr. Abdülmecid Canatak
 Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam
 Prof. Dr. Abid Nazar Mahdum
 Prof. Dr. Ahmet Ali Bayhan
 Prof. Dr. Ahmet Çaycı
 Prof. Dr. Ahmet Efiloğlu
 Prof. Dr. Ahmet Sait Candan
 Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan
 Prof. Dr. Ali Baş
 Prof. Dr. Ali Çağatay Kılınç
 Prof. Dr. Ali Özçağlar
 Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk
 Prof. Dr. Almaz Ulvi
 Prof. Dr. Alsu Kamaliev
 Prof. Dr. Asuman Baldıran
 Prof. Dr. A. Şevki Duymaz
 Prof. Dr. Barış Sarıköse
 Prof. Dr. Bayram Durbilmez
 Prof. Dr. Bilal Gökkır
 Prof. Dr. Cengiz Gökşen
 Prof. Dr. Ceval Kaya
 Prof. Dr. Cevat Başaran
 Prof. Dr. Duran Aydınöz
 Prof. Dr. Elfine Sibgatullina
 Prof. Dr. Enis Şahin
 Prof. Dr. Ergün Recepoğlu
 Prof. Dr. Erhan Öztepe
 Prof. Dr. Erol Öztürk
 Prof. Dr. Fatih Aydın
 Prof. Dr. Fatma Açık
 Prof. Dr. Fikret Turan
 Prof. Dr. Filiz Meşeci Giorgetti
 Prof. Dr. İ. Gülsel Sev
 Prof. Dr. Gürer Gülsevin
 Prof. Dr. Güzin Kantürk Yiğit
 Prof. Dr. H.C. İbrahim Atalay
 Prof. Dr. Halit Çal
 Prof. Dr. Handan İnci
 Prof. Dr. Hanifi Vural
 Prof. Dr. Hikmet Koraş
 Prof. Dr. İbrahim Hakkul
 Prof. Dr. İldar Yunusov
 Prof. Dr. İlyas Gökhan
 Prof. Dr. İsmail Çalışkan
 Prof. Dr. İsmail Güleç
 Prof. Dr. İsmail Kıvrım
 Prof. Dr. İsmail Parlatır
 Prof. Dr. Kasımcan Sadikov
 Prof. Dr. Kâzım Yetiş

Prof. Dr. Kemal Yavuz
 Prof. Dr. Kürşat Yıldırım
 Prof. Dr. Laylo Raupova
 Prof. Dr. M. Ertekin Doksanaltı
 Prof. Dr. Mehmet Karayaman
 Prof. Dr. Mehmet Münir Dedeoğlu
 Prof. Dr. Mehmet Tekin
 Prof. Dr. Mehmet Tekocak
 Prof. Dr. Mehmet Turgut Berbercan
 Prof. Dr. Metin Özarslan
 Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan
 Prof. Dr. Muhammet Yelten
 Prof. Dr. Muharrem Dayanç
 Prof. Dr. Muna Yüceol Özezen
 Prof. Dr. Murat Ağarı
 Prof. Dr. Murat Elmalı
 Prof. Dr. Musa Duman
 Prof. Dr. Musa Kadioğlu
 Prof. Dr. Mustafa Ertürk
 Prof. Dr. Mustafa Hizmetli
 Prof. Dr. Mustafa Murat Öntüğü
 Prof. Dr. Mustafa Özkan
 Prof. Dr. Mustafa Sağdıç
 Prof. Dr. Mücahit Coşkun
 Prof. Dr. Nadir İlhan
 Prof. Dr. Necmettin Gökkır
 Prof. Dr. Nevzat Özkan
 Prof. Dr. Nilay Çorağan
 Prof. Dr. Nurgün Koç
 Prof. Dr. Nurşen Özkul Fındık
 Prof. Dr. Orhan Doğan
 Prof. Dr. Orhan Yavuz
 Prof. Dr. Osman Çepni
 Prof. Dr. Ömer Kara
 Prof. Dr. Önal Kaya
 Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu
 Prof. Dr. Ramazan Altınay
 Prof. Dr. Recep Karacakaya
 Prof. Dr. Remzi Duran
 Prof. Dr. Ruhi Ersoy
 Prof. Dr. Selahattin Tolkun
 Prof. Dr. Sema Doğan
 Prof. Dr. Sema Özher Koç
 Prof. Dr. Seyfullah Kara
 Prof. Dr. Shuhrat Sirojiddinov
 Prof. Dr. Sinan Yılmaz
 Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan
 Prof. Dr. Şuayip Karakaş
 Prof. Dr. Tanju Oral Seyhan
 Prof. Dr. Turhan Çetin
 Prof. Dr. Uğur Gürsu
 Prof. Dr. Ülkü Eser Ünalı
 Prof. Dr. Ünal Özdemir

Prof. Dr. Vahit Türk
 Prof. Dr. Vedat Keleş
 Prof. Dr. Yakup Karasoy
 Prof. Dr. Yakup Poyraz
 Prof. Dr. Yılmaz Kurt
 Prof. Dr. Yunus Kaplan
 Prof. Dr. Zeki Taştan
 Prof. Dr. Zeki Tekin
 Prof. Dr. Zeynep Yasa Yaman
 Prof. Dr. Zuhâl Kültürâl
 Doç. Dr. Abdullah Murad Tilavov
 Doç. Dr. Ashfak Ahmad Khan
 Doç. Dr. Aynura Kadırmancbetova
 Doç. Dr. Ayşe Budak
 Doç. Dr. Başak Burcu Tekin
 Doç. Dr. Ebrahim Khodayar
 Doç. Dr. Emre Er
 Doç. Dr. Erdoğan Arslan
 Doç. Dr. Ersin Çelikbaş
 Doç. Dr. Ertuğ Can
 Doç. Dr. Ertuğ Ergürer
 Doç. Dr. Farida Karimova
 Doç. Dr. Fatma Bağdatlı Çam
 Doç. Dr. Fatma Betül Kurnaz Adıbatmaz
 Doç. Dr. Günder Varinlioğlu
 Doç. Dr. Hakan Türkkan
 Doç. Dr. Halim Güner
 Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur
 Doç. Dr. İsmail Taş
 Doç. Dr. Kadir Şahin
 Doç. Dr. Mahmut Polatcan
 Doç. Dr. Marufcan Yuldaşev
 Doç. Dr. Meerim Kolbayeva
 Doç. Dr. Mehmet Gedizli
 Doç. Dr. Mevlüt Eliüşük
 Doç. Dr. Muhammed Alim Labib
 Doç. Dr. Muhammed Oral
 Doç. Dr. Muhammed Abay
 Doç. Dr. Murat Çınar
 Doç. Dr. Murat Sultan Özkan
 Doç. Dr. Mustafa Altun
 Doç. Dr. Müge Akbağ
 Doç. Dr. Nedim Özdemir
 Doç. Dr. Nevzat Keleş
 Doç. Dr. Nurzina İysayeva
 Doç. Dr. Osman Cüme
 Doç. Dr. Ömer Yağmur
 Doç. Dr. Ömür Dünya Çakmaklı
 Doç. Dr. Öznur Yazıcı
 Doç. Dr. Ramazan Cansoy
 Doç. Dr. Saidbek Boltabayev
 Doç. Dr. Semiha Altier
 Doç. Dr. Selçuk Atay
 Doç. Dr. Selma Turhan Sarıköse
 Doç. Dr. Semiha Gülümser Altier
 Doç. Dr. Serhat Küçük

Doç. Dr. Serkan Koşar
 Doç. Dr. Sevda Coskun
 Doç. Dr. Sherzodkhon Mahmudov
 Doç. Dr. Sirderyahan Utanova
 Doç. Dr. Solmaz Bunulday
 Doç. Dr. Şahin Yıldırım
 Doç. Dr. Şerife Ağarı
 Doç. Dr. Şerife Akpınar
 Doç. Dr. Tahir Bilirli
 Doç. Dr. Toralı Kıldır
 Doç. Dr. Tuna Akçay
 Doç. Dr. Türker Kurt
 Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Yakşı
 Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu
 Dr. Öğr. Üyesi Aslı Zengin
 Dr. Öğr. Üyesi Cemil İrdem
 Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt Öz
 Dr. Öğr. Üyesi Didem Akyıldız Ay
 Dr. Öğr. Üyesi Emel Terzioğlu Barış
 Dr. Öğr. Üyesi Fahri Dağı
 Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Gökbuğa
 Dr. Öğr. Üyesi Gülnden Özkallalı Ekmen
 Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz Selçuk
 Dr. Öğr. Üyesi Hasan Eşici
 Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yücedağ
 Dr. Öğr. Üyesi Kadir Yılmaz
 Dr. Öğr. Üyesi Kasım Oyarçin
 Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Görür
 Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uluçay
 Dr. Öğr. Üyesi Ömür Çoban
 Dr. Öğr. Üyesi Özcan Tabaklar
 Dr. Öğr. Üyesi Özkan Öztürk
 Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Şamil Tatık
 Dr. Öğr. Üyesi Sami Ağaoğlu
 Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Turan
 Dr. Öğr. Üyesi Selim Gök
 Dr. Öğr. Üyesi Sohaib K.M. Abujayyab
 Dr. Öğr. Üyesi Volkan Yıldız
 Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Karaca
 Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Serkal Yıldırım
 Dr. Öğr. Üyesi Zafer Topak
 Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kurnaz

EDİTÖRDEN;

Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi Haziran 2024'te ilk sayısı ile yayın hayatına merhaba demiştir. Dergimiz uluslararası hakemli dergi olarak Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanacaktır. Dergide daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış sosyal bilimler alanındaki özgün makalelere yer verilecektir.

Haziran 2024'te derginin ilk sayısında Tahir Bilirli- Ümit Yazıcı'nın, "*Osmanlı Devleti'nde Surre Geleneği ve 1326/1908-1909 Tarihli Surre Defteri*", Selma Turhan Sarıköse'nin "*Safranbolu Şer'iyye Mahkemesinin Ölüm Keşfi Örnekleri Üzerine Bir Değerlendirme*", Murat Ağarı'nın, "*Yâ'kûbî'nin Tarih'inde İslâm Öncesi Hükümdarlar Bahsi*", Barış Sarıköse'nin "*Konya'nın Cihanbeyli İlçesinin İdari Yapılanma Süreci*" ve Tolga Uzun'un, "*Yusuf ile Züleyha Hikayesinin Metinsiz Temsilleri Üzerine Bir Deneme: Kaçar Dönemi Örnekleri*" adlı makalelerine yer verilmiştir.

Gelecek sayılarda sosyal bilimler alanında özgün makaleler yayınlanmaya devam edecektir. Yazarlarımıza ve emeği geçen hakemlere teşekkür ederiz.

Editör
Prof. Dr. Barış Sarıköse
Haziran 2024
Karabük

MÜELLİF ULUSLARARASI SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ

Cilt / Sayı: 1-1

İÇİNDEKİLER

Tahir Bilirli- Ümit Yazıcı: Osmanlı Devleti’nde Surre Geleneği ve 1326/1908-1909 Tarihli Surre Defteri

Selma Turhan Sarıköse: Safranbolu Şer’iyye Mahkemesinin Ölüm Keşfi Örnekleri Üzerine Bir Değerlendirme

Murat Ağarı: Yâ’kûbî’nin Tarih’inde İslâm Öncesi Hükümdarlar Bahsi

Barış Sarıköse: Konya’nın Cihanbeyli İlçesinin İdari Yapılanma Süreci

Tolga Uzun: Yusuf ile Züleyha Hikayesinin Metinsiz Temsilleri Üzerine Bir Deneme: Kaçar Dönemi Örnekleri

OSMANLI DEVLETİ'NDE SURRE GELENEĞİ VE 1326/1908-1909 TARİHLİ SURRE DEFTERİ*

SURRAH TRADITION IN OTTOMAN EMPIRE AND SURRAH REGISTER DATED 1326/1908-1909

Tahir BİLİRLİ** - Ümit YAZICI***

ÖZ

Müslümanlar için Kâbe'nin bulunduğu Mekke, Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu Medine ve ilk kible ve Hz. Peygamber'in Mirac'a yükseldiği yer olan Kudüs kutsal olarak kabul edilmektedir. Bu bölgelerin kontrolünü sağlamak Müslüman devletler için de önemli bir ayrıcalık olmuştur. Kontrolü sağlayan devletler bu bölgelere yardımlar yapmayı da vazife olarak kabul ederek bölge halkının ve hacıların huzur ve güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır.

Kutsal yerlere yapılan yardımlar Abbasilerle birlikte başlamış, Fatımi, Eyyubi ve Memlükler tarafından devam ettirilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında gerçekleşen Mısır seferleri ile Kudüs, Mekke ve Medine Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiş, böylece kutsal yerlere yapılan yardım geleneği Osmanlı Devleti tarafından devralınarak son padişaha kadar kesintisiz olarak devam etmiştir.

Osmanlı padişahları bu kutsal bölgelere fazlaca önem vererek sahip çıkma gayretinde olmuşlardır. Kendilerini bu bölgelerin efendisi olarak değil hizmetkârı olarak görmüşlerdir. Bu amaç ile Mekke, Medine ve Kudüs gibi bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamak için "surre" olarak bilinen para ve hediyeler göndermişlerdir. Bu yardımlar büyük alaylarla gönderilmiş bu törenlere büyük bir önem verilmiştir. Kutsal yerlere yapılan bu yardımlar "surre defterleri"nde kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmada genel olarak Osmanlı Devleti'nde surre geleneği ve bu bağlamda Hicri 1326 yılında gönderilen 4452 numaralı surre defteri değerlendirilmiştir.

Bu çalışma Ümit Yazıcı tarafından yapılan "4452 Numaralı Sure-i Hümayûn Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1326, M. 1908/1909)" başlıklı Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde yapılan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Mekke, Medine, Surre, Surre defteri.

ABSTRACT

For Muslims, Mecca is where the Kaaba is located, Medina, where the tomb of Muhammad is located and Kudüs the first qibla and the place where the Prophet ascended to Mirac, is considered sacred. Establishing control of these regions has been an important privilege for Muslim states. The states that maintained control accepted it as their duty to provide aid to these regions and tried to ensure the peace and security of the people of the region and the pilgrims.

Aid to holy places started with the Abbasids and was continued by the Fatimid, Ayyubi and Mamluks. With the Egyptian expeditions during Yavuz Sultan Selim, Kudüs, Mecca and Medina came under the rule of the Ottoman Empire. Thus, the tradition of aid to holy places was taken over by the Ottoman Empire and continued uninterruptedly until the last sultan.

Ottoman Sultans gave great importance to these regions and tried to protect them. They saw themselves as servants of these regions not as their masters. For his purpose, they sent money

* Bu makale 25.10.2023 tarihinde dergimize gönderilmiş; 27.10.2023 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 01.06.2024 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Bu çalışma Ümit Yazıcı tarafından Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde yapılan "4452 Numaralı Sure-i Hümayûn Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1326, M. 1908/1909)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Makaleye atfı şekli; Tahir Bilirli- Ümit Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nde Surre Geleneği ve 1326/1908-1909 Tarihli Surre Defteri", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 1, (Haziran 2024) s. 1-16.

** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tahirbilirli@karabuk.edu.tr , Orcid ID: 0000-0001-5275-4654

*** Bilim Uzmanı, yzcumitt@gmail.com , Orcid ID: 0009-0008-2245-7542

and known as “surre” to meet the needs of regions such as Mecca, Medina and Kudüs. These aids were sent with great ceremonies and great importance was attached to there ceremonies. These donations to holy places were recorded in registers called “surre notebooks”. In this study, the surre tradition in the Ottoman Empire in general and in this context the surre register numbered 4452 sent in 1326 Hijri was evaluated.

Keywords: Ottoman Empire, Mecca, Medina, surre, surre registers.

Giriş

Surre kelimesi sözlükte içine para altın gibi kıymetli eşyaların konulduğu kese anlamına gelmektedir¹. Osmanlı Devleti’nde padişahların hac mevsiminden önce İstanbul’dan Mekke, Medine ve Kudüs’te bulunan ihtiyaç sahiplerine, fakir fukaraya dağıtılmak üzere özel ve ihtişamlı törenler ile gönderilen para, altın ve armağanlara denilmiştir². Paradan başka kürkleri, inci ve elmasla süslü hediyeler, kaftanlar, hil’atler, halılar, soflar, kadife kumaşlar ve yiyecek gibi çeşitli ürünler de gönderilmiştir³. Surre, Nâme-i Hümayûn’larda her bir kişiye verilecek olan miktarı defterlerde kaydedildiğinden “mallümiyye” olarak da bilinirdi⁴. Hac dolayısıyla İstanbul’dan Haremeyn’e surre yollanmasına “*Surre İhracı*”, padişah tarafından Haremeyn’e yollanan para ve armağanlara “*Surre-i Hümayûn*” ve Haremeyn halkına para ve armağanların dağıtılması amacıyla bunları göndermek için yapılan özel merasime de “*Surre Alayı*” denmiştir⁵.

Emeviler döneminde düzenli olmasa da Mekke ve Medine’de yaşayanlar için para ve hediyeler gönderilmiş, hac için gelen halife ve devlet adamları Haremeyn halkına para ve mal dağıtmışlardır. Düzenli olarak Mekke ve Medine ahalisine yardımlarda bulunma geleneği Abbasiler ile başlamış olup ilk “*emir-i hac*” görevine atanan kişi de Haremeyn Valisi Davud b. Ali olmuştur⁶. Daha sonra kurulan Fatımi, Eyyubi ve Memluklu gibi İslam devletleri de surre gönderme geleneğini sürdürmüşlerdir. Mısır merkezli kurulan bu devletlerden Haremeyn’e gönderilen parasal yardımlara “*Sadakat-ı Mısır*” denmiştir⁷.

Osmanlı Devleti de surre geleneğini sürdürmüş, bu vazifeye çok büyük bir kutsiyet atfetmiştir. Osmanlı padişahları ve Müslüman tebaası Hz. Muhammed’e (s.a.v.) olan sevgilerini ve İslam inancını her daim gözetmişlerdir. Bu sevginin ve inancın bir neticesi olarak İslam dini için en önemli yerler olan Kâbe’nin bulunduğu Mekke ve Hz. Muhammed’in kabrinin bulunduğu Medine şehirlerine çok önem vermişlerdir. Gerek Osmanlı sultanları ve gerek Müslüman halk bu bölgelere ellerinden geldiğince yardımlarda bulunmaktan geri durmamışlardır.

Osmanlı padişahları kutsal yerlere yapılan yardımlar ve hizmetlerin zamanında ve aksatılmadan yapılmasında çok hassas davranmışlardır. Surre-i Hümayûn geleneği devleti zor durumda bırakan durumlar dışında (savaşlar, isyanlar vb.) devletin son günlerine kadar devam etmiştir. Son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdettin 1919-1922 yıllarında imkânların aşırı kısıt olmasına, Mekke, Medine ve Kudüs’ün İngilizlerin eline geçmesine rağmen bu kutsal yerlere surre göndermiştir⁸.

Osmanlı Devleti’nde Surre Geleneği

Osmanlı Devleti’nde Haremeyn’e ilk defa surrenin hangi tarihte ve hangi padişah zamanında gönderildiği hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Münir Atalar “*Mekke ve Medine’ye ilk kez surre gönderen, Çelebi Mehmed’in babası Yıldırım Bayezid (1389-1402) olup, bu surre, Edirne’den 80.000 altın olarak gönderilmiştir.*” şeklinde belirtmiş ve ilk surrenin Yıldırım Bayezid tarafından gönderildiğini kabul etmenin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Atalar, Aşıkpaşazâde’nin eserinde Çelebi Mehmed’in Mekke ve Medine’ye paralar

¹ Şit Tufan Buzpınar, “Surre”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.37, İstanbul, 2009, s. 567.

² Münir Atalar, *Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2015, s. 24.

³ Münir Atalar, “Türklerin Kâbe’ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXI, s. 261.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, TTK, Ankara, 2013, s. 35.

⁵ Nigâr Ayyıldız, *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008, s. 104.

⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *Abbasiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 232-233.

⁷ Seyit Ali Kahraman, *Surre-i Hümayûn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2016, s. 21.

⁸ Komisyon, *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 116, Ankara, 2010, s. III.

gönderdiğini, M. Neşrî'nin Çelebi Mehmet'in kendi vilayetinden bazı yerleri Medine'ye vakfettiğini ve bazı hediyeler gönderdiğini de ayrıca belirtmiştir⁹. Ancak gönderilen surreler resmî ve sürekli olmayıp kutsal olan yerlere bir nevi saygıyı ve sevgiyi kanıtlamak amacıyla olmuştur¹⁰.

Yıldırım Beyazid, Çelebi Mehmet, II. Murad, II. Mehmed ve II. Bayezid kutsal yerlere olan yardımlara devam etmişlerdir. Bu yardımların düzenli ve geleneksel olarak devam etmesi ancak Yavuz Sultan Selim'in Merc-i Dâbık (1516) ve Ridâniye (1517) zaferleri neticesinde Memlûkler Devleti'ne son vermesi ile Kudüs'le birlikte Hicaz bölgesi olarak bilinen Mekke ve Medine'nin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesiyle olmuştur. Bundan sonra Osmanlı padişahları kendilerini halife yani bütün İslâm âleminin manevi lideri saymışlardır¹¹. Yavuz Sultan Selim Halep Ulu Camii'nde Abbasi Halifesi El Mütevekkil'in kendisine "*Hâkim-i Haremeyn-iş Şerifeyn*" unvanı ile hitap etmesi üzerine kendisinin hâkim değil "*Hadimü'l Haremeyn-iş Şerifeyn*" yani Harem-i Şerif'in hizmetkârı olduğunu söylemiştir. Osmanlı Padişahları Mekke ve Medine'ye duyulan bu hürmetin ifadesi olarak '*Hâdimü'l-Haremeyni'-ş-Şer'ifeyn*' unvanı almışlardır. Osmanlı Devleti'nde Mekke ve Medine'ye bundan sonra her yıl daha düzenli ve sistemli bir şekilde surre gönderilmesi gelenek hâline gelmiştir¹².

Mekke Emiri'nin Yavuz Sultan Selim'e biat ederek kutsal emanetleri ve Mekke'nin anahtarlarını teslim etmesi üzerine¹³ Sultan Selim memnuniyet ifadesi olarak Mekke Emiri Şerif Berekât bin Muhammed Hasenî'nin oğlu Ebû Nümeyn'e hil'at giydirmiş ayrıca birçok hediyeler ile beraber babasının Mekke Emirliği ber'atını da göndererek Mısır hazinesinden Mekke Emiri'ne maaş bağlamıştır¹⁴. Yavuz Sultan Selim hediyeleri götürmek için Emir Muslihiddin'i surre emini unvanı ile Mısır kadılarından iki kişi ile birlikte görevlendirmiştir. Şeriflerden her birine beşer yüz, her bir şeyhe altışar, Mekke ve Medine'nin itibarlı kişilerine üçer ve fakir fukaraya da birer duka dağıtılacaktı. Gönderilecek hediyelerin toplamı Mekke ve Medine'ye yollanan buğday ve pirinçten başka 200.000 dukayı buluyordu¹⁵.

Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta çıkan Kanuni Sultan Süleyman da (1520-1566) kutsal yerlere olan yardımlara devam etmiştir. Mısır'ın fethinden sonra halife unvanını resmî belgelerde kullanan ilk sultan o olmuştur¹⁶. Kutsal yerlere en çok surre gönderme şerefine de Osmanlı saltanatında en uzun süre hükümdarlık yapan Kanuni Sultan Süleyman erişmiştir¹⁷. Kâbe'nin tamirine ve etrafının düzenlenmesine çalışan¹⁸ ve Harem-i Şerif'in eskiyen yerlerinin onarılmasını sağlayıp Kâbe-i Muazzama kapısını yenileyen ilk padişah olmuştur. Hz. Hatice'nin evini satın alarak tamir ettirip üzerine Osmanlı mimarisine ait bir kubbe yaptırarak mescide çevirtmiştir¹⁹. Bunlardan başka Mescid-i Haram'ın yanında dört mezhep için dört adet medrese yaptırmış ve buralara müderrisler tayin etmiştir. Bu yapılar Osmanlı mimari örneklerinin bir nevi bölgeye taşınmasını temsil etmiştir²⁰. Mekke'nin en büyük sorunlarından biri olan su yolları sorunu için büyük bir tahsisat ayırtmıştır. Her yıl yenilenen ve Mısır'da dokunan Kâbe'nin örtüsünü İstanbul'da dokutmaya başlamıştır²¹.

Kanuni Sultan Süleyman kutsal bölgelere daha birçok yardımda ve ihsanlarda bulunmuştur. Kanuni'den sonra gelen padişahlar da kutsal yerlere olan ilgilerini ve bu bölgelere yardımlarını istisnai durumlar hariç devam ettirmişlerdir²². Osmanlı padişahları Haremeyn için

⁹ Atalar, a.g.e., s. 32-33.

¹⁰ Atalar, "a.g.m.", s. 264.

¹¹ Dündar Alıkcı, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004, s. 141.

¹² Haz. Yusuf Çağlar- Salih Gülen, *Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun*, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2009, s. 19.

¹³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 17.

¹⁴ Atalar, a.g.e., s. 41.

¹⁵ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, (Çev. Mehmet Ata), Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997, s. 409.

¹⁶ Nermin Taylan *Kâbe-i Muazzama Tarihi ve Osmanlı Padişahları'nın Hizmetleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2017, s. 74.

¹⁷ *Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun*, s. 23.

¹⁸ Atalar, a.g.e., s. 45.

¹⁹ Taylan, a.g.e., s. 74.

²⁰ Zekeriyâ Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 9, (2017), s. 294.

²¹ Taylan, a.g.e., s. 75-76.

²² Padişahlar tarafından yapılan yardımlara daha detaylı bakmak için. Nermin Taylan, *Kâbe-i Muazzama Tarihi ve Osmanlı Padişahları'nın Hizmetleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2017.

pek çok vakıf kurup bu vakıfların gelirlerini bu bölgelere tahsis etmişlerdir. Bu gelirler başta Haremeyn’de bulunan ahalinin ihtiyaçları karşılanmak üzere cami, medrese, hastane, kütüphane yaptırılması, su sarnıçları ve kuyuları açtırılması, yolların yapımı, tamiri ve diğer imar faaliyetlerine vb. gibi işler için harcanmıştır²³. Ayrıca Kâbe’nin temizliği, aydınlatılması, güzel kokular serpilmesi ve diğer hizmetlerin yapılması yine bu vakıfların gelirleri ile sağlanmıştır²⁴.

Osmanlı Devleti’nde surre Mekke ve Medine’ye 1714 yılına kadar Mısır’dan sonraki tarihlerde ise Enderun’dan yani Haremeyn Hazinesi’nden gönderilmeye başlanmıştır. Mısır ve İstanbul’dan başka Halep ve Şam’dan, hatta Balkanlar’dan Mekke ve Medine’ye surreler gönderilmiştir²⁵.

Genel Olarak Surre Defterleri

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi çok zengin belge ve defter koleksiyonlarından meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin dini, siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal hayatına ışık tutan bu belge ve defterlerden biri de Surre Defterleridir²⁶.

Surre Defterlerinin enleri 14-15 cm. ve boyları 40-43 cm. arasında değişmektedir. Sayfa sayısı genellikle 10 ilâ 50 varak arasındadır. Bununla birlikte 10 varağın altında ve 50 varağın üstünde bulunan defterler de bulunmaktadır. Defterler meşin kaplı olup siyah, kahverengi, vişne çürüğü gibi değişik koyu renkli ciltleri vardır. Defterlerin hattı büyük oranda nesihdir fakat siyakat ve rik’a hattıyla tutulan defterler de vardır. Surre Defterleri’nin başlarında iç kapakta surh veya yaldız ile dönemin padişahının tuğrası bulunmaktadır²⁷.

Surre Defterleri sonraki ismiyle Maliye olan Defterdarlıkta, Haremeyn Mukataası Kaleminde yazılır ve kayıtları burada tutulurdu²⁸. Surre Defterlerini ilk olarak Darüssaade Ağası ve Haremeyn Müfettişi mühürler, daha sonra Defterdar kuyruklu imzasını atar, defterin başına da Nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Defterdar ve Nişancı defteri padişahın huzurunda mühürler ve Darüssaade Ağası’na teslim ederdi. Darüssaade Ağası ise defteri surreyi götürmekle mükellef olan Surre Emni’ne verirdi²⁹.

Surre Defterleri amaçlarına göre iki kısma ayrılır. Birincisi Tevziat Defterleridir ki bunlar surrenden kimlerin pay aldığı, pay almaya yeni hak kazananları ve yollarda surre emniyetini sağlayanların alacaklarını gösteren miktarların yazıldığını gösteren defterlerdir. İkincisi ise Tahsisat Defterleridir. Bunlar ise surrenin gönderildiği devrin padişahının hususi tahsisatı ile Haremeyn’e vakfedilen vakıflardan elde edilen miktarı gösteren defterlerdir³⁰. Bu miktarlar defterlerde belirtilmiş ve buna göre iki kutsal şehirde yaşayanlara ileri gelenlerden fakirlere kadar mevki ve durumlarına göre önceden belirlenmiş miktarda dağıtılmıştır³¹. Surre Defterlerinin hemen başında surrenin nereden alındığı, nereye gideceği, hangi yılda gönderildiği belirtilmiştir. Bu defterlerde, pay sahiplerinin isimleri ve ne kadar pay aldığı isminin altına yazılmıştır. Surre Defterinde ismi kayıtlı olan herkesin surresi defterde nasıl kayıtlı ise o şekilde dağıtılırdı. Büyük oranda defterlerde ara kısımlarda yekûnlar verilir bu yekûnların toplanmasıyla da defterin sonunda toplam miktar gösterilirdi³². Surre Defterinde adı bulunmayanlar surrenden pay alamazdı³³. Hatta vefat edip surresi verilemeyenlerin paraları da surre eminine geri teslim edilip İstanbul’a geri gönderilirdi. Ayrıca Surre Defterlerinin dağıtım işlemi sonunda yine İstanbul’a geri getirilmesi zorunluydu³⁴.

²³ Ahmet Durak, “Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümayun Geleneği 18 Ekim 1656 Tarihli Mekke’ye Gönderilen Defter Örneği”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (2018), s. 26.

²⁴ Kurşun, a.g.m., s. 291.

²⁵ Mustafa Karazeybek, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısından XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısına Hac Yolu Masrafları, Hizmetleri ve Urban Surreleri”, *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi*, S. 98, (2017), s. 525.

²⁶ Hüseyin Özdemir, “Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’ndeki Surre Defterleri”, (Haz. Yusuf Çağlar-Salih Gülen), *Dersaadet’ten Haremeyn’e Surre-i Hümayun*, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2009, s. 99.

²⁷ Atalar, a.g.e., s. 48.

²⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 35.

²⁹ Özdemir, a.g.m., s. 101-102.

³⁰ Karazeybek, a.g.m., s. 527.

³¹ Komisyon, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010, Yayın Nu: 108, s. 240.

³² Atalar, a.g.e., s. 49.

³³ Atalar, “a.g.m.”, s. 264.

³⁴ Ayyıldız, a.g.e., s. 96.

Surre Defterleri T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti (Ev. Evkaf) defterleri kataloğunda Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d) adı altında yer almaktadır³⁵. Osmanlı Arşivi'nde H. 1009-1327 M. 1600-1909 tarihleri arasında toplam 4.170 adet Surre Defteri bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki ilk surre defteri H. 1009 M. 1600 tarihlidir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar her yıl düzenli olarak gönderilen surre son birkaç yıl surre hazırlandığı hâlde Birinci Dünya Savaşı sebebiyle gönderilememiştir. Zaman zaman surre alayları eşkıyalar tarafından saldırıya uğramış, bu saldırılarda surre ve surre defterlerinin yağmalandığı olmuştur. Bu yüzden olsa gerek, 1112, 1224, 1225, 1226 ve 1227 tarihlerine ait Surre Defterleri Osmanlı Arşivi'nde bulunmamaktadır³⁶. Son surre alayı 1915'te gönderilmiştir. 1916'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyan etmesiyle surre sevk edilememiş ve bu surre Medine'ye gönderilebilmiştir. 1917 ve 1918 surreleri Şam'a kadar gitmiş, 1919'da Şam işgale uğrayıp düşman eline geçtiğinden bundan sonra hiç surre gönderilememiştir. 1919-1922 yıllarında Sultan Vahdettin Mekke ve Medine fukarasına sadaka gönderip dağıttırıştır³⁷.

Gönderildikleri Yerlere Göre Surreler

Surreler İstanbul, Şam ve Mısır sürreleri olarak gönderildikleri yerlere göre adlandırılmışlardır. İstanbul Surre-i İstanbul'dan görkemli törenle ve bir teşrifata bağlı kalarak Haremeyn'e gönderilen surrelerdir. Bu surrenin gelir kaynaklarını devrin sultanının özel tahsisleri, İstanbul, Bursa, Edirne, Rumeli, Anadolu gibi eyaletlerde bulunan Haremeyn vakıflarının yıllık gelirleri oluşturmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde bulunan defterlerin çoğu İstanbul'dan gönderilecek olan surreler için tertip edilmiştir³⁸.

Osmanlı topraklardan her sene iki kafilenin Hacca gitmesi adet olmuştur. Bunlar Şam'dan hareket eden Şam surre-i, diğeri Kahire'den hareket eden Mısır surresidir. İstanbul'dan yola çıkan surreten sorumlu baş görevli olan Surre Emmini yolda kendisine katılanlarla beraber Şam'a gelir ve bu surreye katılır. Anadolu'dan, Rumeli'den ve diğer yerlerden kendi imkânları ile gelen ziyaretçiler kafilenin hareketine kadar Şam'da toplanırdı. Şam surresinin muhafazası ve himayesine çoğu zaman dönemin Şam Valisi Emîr-i Hac olarak tayin edilirdi. Emîr-i Hac her sene kafilenin hareketi esnasında Şam Kalesi'nde hazineye duran Sancak-ı Şerif'i merasim ve tekbirlerle yerinden alarak surre ile yola çıkardı. Şam kafilisi Müzeyrib, Belka, Maan, Zat-ül-Hac ve Tebük yoluyla Medayin-i Salih'in güneyinde bulunan Elula denilen bölgeye gelir ve burada bizzat Mekke Emiri veya gönderdiği vekili tarafından karşılanır bundan sonra kafilie Mekke Emiri'nin himayesine girmiş olurdu. Kafilie daha sonra Medine'de ya da sonra Rabiğ'de Mısır'dan gelen Mısır kafilisi ile birleşirdi³⁹.

Şam surresinin gelir kaynaklarını Şam Halep gibi büyük şehirler başta olmak üzere Suriye bölgesinde Memlûkler ve Osmanlılar zamanında tesis edilen Haremeyn vakıflardan elde edilen gelirler oluşturmaktaydı⁴⁰.

Mısır surresinde Fas'tan başlayıp Güney Afrika'ya kadar olan bölgede bulunan Hac vazifesini yerine getirmek isteyen hacı adayları bulunurdu. Kafilie Mısır Emîr-i Haccı'nın maiyetinde bulunurdu⁴¹.

Surre-i Hümâyûn Töreni Hazırlığı ve Tören Teşrifatı

Osmanlı Devleti Müslümanlar için kutsal yer olan Mekke ve Medine'ye olan saygı ve sevgisini her fırsatta göstermiş, Osmanlı padişahları bu bölgelere hizmet etmekten geri durmamıştır. Dolayısıyla Osmanlılar bu kutsal yerlerde yaşayan fakirlere, gariplere, buraya hizmet eden imam, müezzin, kayyim, ferraş vb. gibi görevlilerin yanı sıra Mekke ve Medine emirlerine ve diğer görevlilere her yıl Hac zamanı birçok hediye ve para göndermişlerdir. Bu

³⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.

³⁶ Komisyon, *a.g.e.*, s. 240.

³⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, İstanbul, 1979, s. 24.

³⁸ Mustafa Güler, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 215.

³⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 57-59.

⁴⁰ Güler, *a.g.e.*, s. 216.

⁴¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 59.

büyük bağış ve ihsanlar her sene İstanbul'da yapılan büyük bir törenle kutsal yerlere gönderilmiştir⁴².

Surre alayları İstanbul'dan gönderilmeye başladıktan sonra belli bir süre karadan gönderilmiş daha sonra kara yolunun uzun olması ve güvenlik sorunları sebebi ile deniz yolu ile gönderilmiştir. Surre karadan gönderildiği yıllarda Recep ayının 12. ve 13. günlerinde İstanbul'da törenler yapılırken, deniz yolu ile gönderilmeye başlandıktan sonra yol daha kısa sürdüğü için bu törenler Şaban ayının 12. ve 13. günlerinde yapılmaya başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda törenler bir iki gün ertelenmiş ve Şaban ayının 14. ve 15. günlerinde yapılmıştır⁴³.

Surre Alayı tören ve hazırlıkları yaklaşık iki ay öncesinden başlardı. Surre Alayı Emni'nin İstanbul'dan hareket etmeden iki ay öncesinde Kaftan Ağası denen saray görevlisi Mekke'ye kadar gider Mekke Emiri'ne, Mekke, Medine, Kudüs Şeyhü'l- haremlerine, Mekke ve Medine de bulunan kadılara padişahın göndermiş olduğu 500'er altını verirdi. Asıl hediye ise bu kişilerin her birine verilen hil'at ve Padişahın Türkçe olarak yazılmış mektubuydu. Bu hediye ve mektuplar, hac mevsiminde adı geçen görevlilerin yerlerinde kaldığı, azillerinin düşünülmediği, ona göre görev yapmaları gerektiği anlamına gelmekteydi⁴⁴. Bu hazırlıktan sonra yola çıkacak olan alaya bir surre emini tayin edilir ve bu kişiye sadrazam huzurunda hil'at giydirilir daha sonra Bâbü'lî'den yetkili bir kişi ile beraber Enderun'a gönderilip Darüssade Ağası huzurunda bir hil'at daha giydirilirdi⁴⁵. Surre gönderilmesinden bir gün önce Darüssade Ağası tarafından başta defterdar, reis-ül kütta ve nişancı olmak üzere yetkili kişilere tezkireler gönderilip sonraki günde yapılacak olan merasimde hazır bulunmaları istenirdi⁴⁶. Nişancı, eğer vezir rütbesinde ise tezkire yine nişancı paşaya yazılır ve gönderilir, ancak merasime kendisi gelmez vekillerini gönderirdi⁴⁷.

Surre alayı günü surrenin, Üsküdar'a geçmesi için Kireç Kapısı İskelesi'nde bir çektirinin bulundurulması Kaptan Paşa'ya bir emirle bildirilirdi. Törenin yapılacağı alanda gerekli olan yerlere döşeme ve perdeler konur yeteri kadar da çadır kurulurdu. Törene gelen davetliler sarayda Darüssade ağasının divânında yazıcı odasında beklerlerdi⁴⁸.

Surre Alayının asıl eğlenceli olan tarafı Bâb-ı Hümayundan çıktıktan sonra başlar, İstanbul cadde ve sokaklarında devam ederdi. Merasim elbiselerini giymiş ve atlı on iki çavuş, arkasından gelen on iki zâim ve onların arkasından yürüyen baltacılar önden giderek yol açardı. Onların ardından sekiz kapıcıbaşı ve kâhyasıyla beraber surre emini gelirdi. Her iki yanında otuz kadar baltacının bulunduğu deve, bakıcısı ile beraber surre eminini takip ederken, devenin ardından surre hazinesini taşıyan katırlar gelirdi⁴⁹. Bu teşrifatın ve görkemli yürüyüşün hemen ardından Araplardan oluşan çalgıcı ve eğlendirici 50-60 kişilik akkaman denilen ikinci bir kafiye görülür. Bunlar Tahtakale'den çıkıp İstanbul'un her semtini mahalle mahalle dolaşır davul ve dümbeleklerini çalarak evlerin önlerinde kılıç kalkan oyunları oynar ve sadaka toplarlardı⁵⁰.

Kireç İskelesi'ne (Sirkeci) gelen surre alayında bulunan görevliler, gönderilen surre keseleri, surre defterleri, hediye ve armağanları burada bulunan çektiriye yerleştirir sonra develerin üzerindeki eşyalar alınarak develer Hasahır'a geri götürürdü. Surre emini surre ile beraber Üsküdar'a yola çıkar, Üsküdar'da varsa eksikliklerinin tamamlamak için bir müddet daha kalır, eksiklikler giderildikten sonra padişahın izniyle halk arasında Ayrılık Çeşmesi diye bilinen yerden kutsal yolculuk için hareket ederdi.

Hac kfilesinin Üsküdar'dan Şam'a kadar güvenli bir şekilde gitmesi için yol üzerindeki belli noktalardaki bulunan vezir, beylerbeyi ve sancak beylerine, kadı ve mütesellimlere, yeniçeri serdarlarına vb. vilayet ileri gelenlerine hükümler gönderilirdi. Bu kişiler bulundukları bölgede

⁴² Ayyıldız, a.g.e., s.103-104.

⁴³ Sevgi Ağca Diker, "Surre-i Hümayûn ve Geleneksel Teşrifatı", (Haz. Seyit Ali Kahraman), *Surre-i Hümayûn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2016, s. 66-67.

⁴⁴ Atalar, a.g.e., s. 113.

⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 35.

⁴⁶ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, (Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser Kervan Kitapçılık A.Ş. , No:17, s. 153.

⁴⁷ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*, Kervan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 1979, s. 33.

⁴⁸ Muammer Yılmaz, *Osmanlı'da Töre, Tören ve Alaylar*, Türdav Yayın Grubu, İstanbul, 2010, s. 62. Detaylı bilgi için bk.: Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*, Kervan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 1979.

⁴⁹ Alıkcı, a.g.e., s. 154.

⁵⁰ Atalar, a.g.e., s. 124.

surreyi karşılar ve surre alayının bir sonraki noktaya güvenli şekilde yol alması için alaya eşlik ederdi⁵¹. Klasik dönemde hac kervanlarına bir yeniçeri bölüğü veya tımarlı sipahiler eşlik etmekteydi⁵². Surre alayı için yolda ihtiyaç duyulan katır ve develerin normal fiyata satın alınması, kafilenin geçeceği yollardaki bozuk yerlerin ve köprülerin yapılması gibi emirler gönderilirdi. Bu kişilere Surre alayını belirli yerde karşılayıp, belirlenen yere kadar götürmesi ve senet alınarak teslim edilmesi emredilirdi. Surre bu şekilde Şam'a kadar götürülerek burada Şam Valisi'ne teslim edilirdi⁵³. Surre alaylarında hekim, hastabakıcı gibi yolculuk sırasında ihtiyaç halinde müdahale edebilecek görevliler bulunurdu. Kafilede bulunan herkesin yemek ve su ihtiyaçları eksiksiz olarak karşılanırdı⁵⁴.

Surre ve hac kafilesi Suriye ve Arabistan'da bulunan geniş çölleri aşmak durumunda idi. Ayrıca padişahın sorumluluklarından biri de bu kafilenin ve hacı adaylarının buralardan güvenli bir şekilde geçişini sağlamaktı. Bu geniş çöl bölgelerinde büyük bir askeri birlik bulundurmamak pek mümkün olmuyordu. Hac kervanının güvenliği genellikle hac güzergâhı yanı sıra surre güzergâhı üzerinde yaşayan bedevilere verilen ödenekler ile sağlanmıştır ki bu durum bir başka surre olan “Urban surresi” kavramını oluşturmuştur. Bu ödemelerin bedevilerin kervana su ve yiyecek getirmesine karşılık olarak yapıldığı şeklinde yorumlansa da bu ödemelerin yapılmadığı zamanlarda bedeviler hac kervanına saldırma ve kutsal yerlere gönderilen hediyeleri gasp etme hakkını kendilerinde görüyorlardı. Dolayısıyla çöllerde yaşayan bedevilere gönderilen Urban surresi alınan yemek ve su hizmetinin ücreti olmayıp kervanı ve hacı adaylarını bedevi saldırılarından korumanın bir yolu olarak değerlendirilebilir⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a giriş yeri Şam'dı. Surre alayı Şam'a gelir burada ihtiyaç olan deve, su, yiyecek ve diğer ihtiyaçlar karşılanır ve deftere kaydedilirdi. Surre Alayı bundan sonra Hac Emiri'nin idaresi altına girer ve surre Şam'dan ayrılacağı gün burada büyük bir tören yapılarak dualarla Medine'ye doğru yola çıkardı⁵⁶. Kafile ya Medayin-i Salih veya Medine'de ya da Medine yolu üzerinde bir yerde bizzat Mekke Emiri tarafından veya onun gönderdiği bir vekili tarafından karşılanır ve birlikte Mekke'ye girilirdi⁵⁷. Surre Emiri yanında götürdüğü Nâme-i Hümayûn'u merasimle Mekke Emiri'ne takdim eder, emir de nâmeyi öpüp başına koyar ve daha sonra Mekke'ye yakın olan Mina mevkiinde padişahın mektubunu okuttururdu. Surre keseleri ile surre alacakların isimlerinin ve alacakları miktarlarının yazılı olduğu Surre Defteri, Şerif'e takdim edilirdi. Bu defterde yazılana göre Malûmiye denen paralar, Mekke emiri, Şeyhü'l-Harem, Surre emini ve Mekke kadısının gözetimi altında sahiplerine dağıtıldı. Vefat veya orada bulunmaması sebebi ile surresi verilemeyenlerin paraları, tekrar surre eminine teslim edilir ve İstanbul'a geri gönderilirdi. Medine de bulunanlara verilecek surre ise Medine'de Mekke Emiri'nin vekili olarak bulunan kişi ile Medine kadısı ve Şeyhü'l-Harem-i Nebevi ve surre kâtibinin gözetimi altında surre sahiplerine dağıtıldı. Aynı şekilde bütün bunların ne şekilde ve nasıl yapıldığı İstanbul'a bildirilirdi⁵⁸.

Surre emini surreleri dağıttıktan ve Hac vazifesini yerine getirdikten sonra Mekke emirinin Nâme-i Hümayun'a cevap olarak yazdığı Arapça bir nâme ile hükümdar, sadrazam ve diğer devlet erkânına gönderdiği hediyelerle beraber yola çıkardı. Surre Emini Kartal'a gelip Üsküdar'a geçmek için müsaade ister ve sadrazam tarafından bu durum padişaha arz edilir ve müsaade alınarak Üsküdar'a gelinirdi. Mekke emirinin nâmesi Divân-ı Hümayûn kalemlerinde Türkçeye çevrilip hem aslı hem Türkçesi bir takrir ile sadrazam tarafından padişaha arz edilirdi⁵⁹.

⁵¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 40.

⁵² Zekeriyâ Kurşun, “XIX. Yüzyılda Şam-Medine Hac Yolu Lojistiği”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.19, İstanbul, s. 355.

⁵³ Ağca Diker, a.g.m., s. 82.

⁵⁴ Taylan, a.g.e., s. 63.

⁵⁵ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s. 58.

⁵⁶ Karazeybek, a.g.m., s.527.

⁵⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 41.

⁵⁸ Atalar, a.g.e., s. 162.

⁵⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 42-43.

Surre-i Hümâyûn Alayı'nın Yol Güzergâhı

İstanbul ve Hicaz arasındaki ana hac güzergâhı aynı zamanda Surre-i Hümâyûn'un da ana yol güzergâhıdır. Surre-i Hümâyûn 1517'den 1864 yılına kadar kara yolu ile katır ve develer ile nakledilmiştir. Kafil Hicri 12 Recep'te Üsküdar'dan yola çıkar ve günlük ortalama 50 km yol alırdı. Yaya olarak gidilen bu yolculuğun Şam'a kadar olan kısmında gündüzleri hareket edilip geceleri dinlenilirdi. Şam'dan sonraki kısımda ise geceleri hareket edilip gündüzleri dinlenilirdi⁶⁰.

Surre-i Hümâyûn kafilası Üsküdar'daki Ayrılık Çeşmesi'nden hareket eder, Kartal-Gebze, İznik, Lefke, Vezirhan, Söğüt, Eskişehir, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Ilgın, Lâdik'e uğrayarak Konya'ya ulaşırdı. Konya'dan hareketle İsmil, Karapınar, Ereğli, Ulukışlak, Ramazanoğlu Yaylası, Gülek Boğazı, Kütüklü konaklarından geçilerek Adana'ya ulaşırdı. Adana'dan hareketle Misis, Kurtkulağı, Payas, Belek, Antakya, Zambakya, Şuğur, Madik, Hama, Humus, İki Kapılı, Nebek ve Kuteyfe menzilleri geçilerek Şam'a varırdı. Burada İran, Azerbaycan ve diğer doğu vilâyetlerinden gelen hacı aday kafileleri de surre alayına katılırdı. Şam ve etrafında bulunan vakıflardan gönderilen yardımlar burada surreye ilave olunurdu. Şam'dan hareket eden kafil Kubbetü'l Hâc, Tarhana Hanı, Sahra-yı Düveyk, Muzayrib, Sahra-yı Mina, Mafrak, Ayn-ı Zerka, Balat, Tabut Korusu, Vadi-yi Aneze, Ma'an, Akabebaşı, Cugeyman, Eşmeler, Sahra-yı Kâ-ı Sağır, Kal'ai Tebük, Kal'a-i Megayir, Haydar, Bürke-i Muazzama, Darü'l-Hamrâ, Medâyin-i Salih, Kal'a-i Ülâ, Bi'r-i Ganem, Sahra-yı Matarân, Bi'r-i Cedid, Hadiye Eşmesi, Fuhleteyn ve Vadiyü'l-Kurâ menzillerini geçerek Medine'ye ulaşırdı. Kafil burada bir hafta kadar kalır ve hak sahiplerine surreleri dağıtılır ve kafil Bi'ru Ali, Kubûr-ı Şühedâ, Cüdeyde, Bedr-i Huneyn, Ka'r-ı Kebîr, Râbia Eşmesi, Bi'ru Asfân ve en son Vadi-yi Fatıma menzillerini geçerek Mekke'ye ulaşırdı⁶¹.

1864 yılından Surre Alayının maruz kaldığı bir gasp üzerine Fuad Paşa Üsküdar'dan Şam'a kadar olan kara yolu yerine surre alayını denizden göndermeyi uygun görmüştür. Bu kararda vapur teknolojisindeki gelişmelerde etkili olmuştur. Alayın deniz yoluyla gönderilmeye başlanmasıyla yol kısalmış bundan dolayı 1864 yılından itibaren surre Recep ayının 12. veya 13. günü yerine bir ay sonra şaban ayının 15. günü gönderilmeye başlanmıştır.

Surre-i Hümâyûn Şaban ayının 15'inde saraydan çıkarak Beşiktaş (Dolmabahçe) İskelesi'ne ve oradan vapur ile Üsküdar'da Paşakapısı'na nakledilirdi. Daha sonra buradan Harem İskelesi'ne geçilir ve burada hazır bulunan vapura yüklenirdi. Kafil sırası ile Gelibolu, Çanakkale, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam, Rodos, Kıbrıs, Beyrut, Seveyş, Yenbu ve son olarak Cidde limanlarına uğrayıp buradan Mekke'ye geçerdi⁶².

1 Eylül 1908 yılında II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 33. yıldönümünde Hicaz Demiryolu açılarak faaliyete geçmiştir. Hicaz Demiryolu'nun en büyük özelliği başta Mekke ve Medine şehirleri olmak üzere kutsal mekânlara ulaşımı rahat sağlamak, bu bölgelere daha kolay asker sevkiyatı yapabilmek ve Hac görevini hızlı ve kolay bir şekilde yerine getirilmesine aracılık yapmaktı. Hicaz Demiryolları İstanbul-Mekke arası olarak planlanmış ancak Mekke'ye kadar götürülemediği Medine'de son bulmuştur. 1908 yılından itibaren de Surre-i Hümâyûn Hicaz Demiryolu ile kutsal yerlere gönderilmeye başlanmıştır⁶³. Bu güzergâh ise Haydarpaşa Garı'ndan başlayıp İzmit, Vezirhanı, Bozüyük, Eskişehir, Alanyurt, Afyon, Akşehir, Ilgın, Konya, Çumra, Karaman, Ulukışla, Pozantı, Yenice, Adana, Osmaniye, Fevzipaşa, İslâhiye, Tahtaköprü, Halep ve Der'a istasyonlarına uğrayıp buradan son durak olan Medine'ye ulaşmaktaydı⁶⁴.

Surre-i Hümâyûn Görevlileri

Surre-i Hümâyûn görevlileri başta Surre Emni olmak üzere Kaftan Ağası, Akkâmlar, Müjdeci, Dârussaâde Ağası ve Dârussaâde Yazıcısı ve diğer bazı görevlilerdir. Surre emni, dindarlığı ve dürüstlüğüyle tanınmış mülkiye, askeriye veya ilmiye sınıfına mensup yüksek rütbeli memurlar arasından seçilmiştir⁶⁵. Surre emni surre alayı ile beraber İstanbul'dan yola

⁶⁰ Karazeybek, a.g.m., s. 527.

⁶¹ Sarıay, a.g.e., s. IV-V.

⁶² Ayyıldız, a.g.e., s.107-108.

⁶³ Kahraman, a.g.e., s.18.

⁶⁴ Atalar, a.g.e., s. 180.

⁶⁵ Ağca Diker, a.g.m., s. 69.

çıkart, alayı ve hac kervanını güven içinde götürüp getirir, Mekke ve Medine'deki surre defterinde belirtilen hak sahiplerine para ve hediyelerini dağıtır, hac süresince güvenliği sağlar ve Mekke, Arafat ve diğer yerlerde yapılan hac ibadetlerini idare ederdi. Bu görevleri tamamladıktan sonra surre alayı ile beraber İstanbul'a geri dönerdi⁶⁶. Surre emini olan kişi bir defaya mahsus olmak üzere görevlendirilirdi. Her hac mevsiminde surre eminliğine farklı kişiler tayin edilmiştir⁶⁷.

Osmanlı Devleti'nde surre eminliği yapan son kişi Hacı Kâmil Efendi'dir. Hacı Kâmil Efendi merasimle İstanbul'dan ayrılmış ancak I. Dünya Savaşı sebebi ile yollar kapandığı için surre Şam'a kadar gidebilmiş ve oradan geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu olayla birlikte Surre-i Hümayûn gibi Surre Eminliği de tarihe karışmıştır⁶⁸.

Kaftan Ağası, Divan- Hümayûnda ve vezirlerin dairelerinde bulunup rütbe ve memuriyet alanlara hil'at giydiren kişidir. Kaftan Ağası önceleri taşralı küçük rütbeli memurlardan seçilirken Tanzimat'tan sonra Enderun hademeleri arasından seçilmiştir. Kaftan Ağası'nın Surre-i Hümayundaki görevi ise Surre-i Hümayûn'un hareketinden iki ay önce Padişah'ın Nâme-i Hümayûnunu Mekke Emiri'ne götürmektir.⁶⁹

Akkâmlar surre ile beraber hareket eden, yolda surrenin ve hacıların her işini gören kişilerdir. Bunlar tahtirevancı, mahfeci, hazineci, çadırcı, meşaleci ve saka gibi altı kısma ayrılırdı. Bu takımların birer başı olmakla beraber hepsinin başında her işten mesul olan akkâmbaşı denen bir şahıs bulunurdu⁷⁰. Hac kafilesi ve surre'nin Haremeyn'e bir sorun yaşamadan ulaştığını ve hacıların haccettiğini padişaha bildirmekle görevli olan müjdeciler bulunurdu. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında telgraf hatları döşenince, müjdecilik tamamen kalkmıştır.

Her sene surre gönderilirken yapılan törenler Dâru's-Saâde Ağası'nın yetkisi altında ve başkanlığında olurdu. Dâru's-Saâde Yazıcısı'nın ise başlıca görevi Haremeyn vakıflarına ait olan işleri görmektir. Dâru's-Saâde Ağası yazı işlerinden de sorumludur⁷¹.

Bahsedilen görevlilerin dışında surre ile alakalı olarak doğrudan veya dolaylı olarak daha pek çok görevli bulunmaktadır. Bunlar; sakabaşı, surre alayı kâtibi, cerde askeri, meşaleci, surre tercümanı, surre kâtibi, surre kethüdâsı, teşrifatçı, ferâşet-i şerife vekili, delil, mutavvif, mukavvim, kahveciler, şerbetçi, tahtirevancı, mücâvir, berberbaşı ve buharcubaşı gibi görevlilerdir⁷².

Surre-i Hümayûn ile Gönderilen Hediye ve Eşyalar

Mahmil-i Şerif

Mahmil kelimesi Arapça'da içine hamule konulacak şey manasında olan, "*Hamîl*" kelimesinden gelmektedir⁷³. İki kişinin oturabileceği devenin üstüne konulan bir nevi sepet ve her sene hac zamanında hacı kafilesiyle beraber deve üzerinde Haremeyn-i Muhteremeyn'e gönderilen değerli hediyeler gibi manalara gelmektedir⁷⁴. Mahmil-i Şerif hazırlanırken mahmili taşıyacak olan devenin seçilmesi ve mahmil için hazırlanan örtülerin süslenerek üzerine çeşitli ayet, hadis-i şerif ve dua işlenmesi büyük bir öneme sahiptir. Mahmilin olduğu deve Haremeyn'e giden hac kervanlarının önünde gider ve bu durum Hz. Peygamber'in sefere giderken binmiş olduğu deveyi temsil ederdi. Bu yüzden tarih boyunca İslam hükümdarları mahmil hazırlamaya büyük bir önem vermişlerdir⁷⁵.

İstanbul'dan gönderilen mahmile "*Mahmil-i Hümayûn*", Kahire'den gönderilen mahmile ise "*Mahmil-i Mısırî*" denmiştir. Dörtgen bir ahşap çerçeve üzerinde dört yüzlü bir piramit

⁶⁶ Atalar, a.g.e., s. 189.

⁶⁷ Ayyıldız, a.g.e., s. 109.

⁶⁸ Atalar, a.g.e., s. 193.

⁶⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 45.

⁷⁰ Yusuf Çağlar, "Mahmil-i Şerif'in Surre-i Hümayun'la İstanbul'dan Haremeyn'e Hac Yolculuğu", (Haz. Yusuf Çağlar-Salih Gülen), *Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun*, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2009, s. 32.

⁷¹ Halide Aslan, *Tanzimat'ın İlk Beş Yılında Surre (1839-1844)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatlar Bölümü İslam Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 86

⁷² Güler, a.g.e., s. 223.

⁷³ Atalar, a.g.e., s. 145.

⁷⁴ Güler, a.g.e., s. 223.

⁷⁵ Murat Kargılı, "Hilafetin Mühim Bir Sembolü Olarak Mısır Mahmili", (Haz. Yusuf Çağlar-Salih Gülen), *Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun*, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2009, s. 119.

şeklinde olan mahmil altın ve gümüşle işlenmiş yazılar, ipek püsküller ve kıymetli taşlarla süslenmiş bir atlasla kaplanırdı. Bu atlas ilk dönemleri siyah renkte son zamanlarda ise yeşil renkte olmuştur. Mahmiller İstanbul da saraylarda ve Mısırda Hidiv Kasrı önünden yapılan törenlerden sonra Kahire sokaklarında gezdirilirdi⁷⁶. Osmanlı sultanları tarafından Haremeyn'e gönderilen para keseleri, değerli eşyalar, hediyeler hanedana mensup kişilerin gönderdiği kervana katılan develer ve katırlarla taşınmıştır. Mahmil'i şerif sembolik anlamda olmuş içinde Kur'an-ı Kerim ve son dönemlerde ise sadece Kâbe'nin anahtarı taşınmıştır⁷⁷.

Kâbe Örtüsü

Kâbe'nin dört duvarı üzerinde dıştan ve içten siyah ve kırmızı olmak üzere iki örtü asılıdır. Bunlar Kâbe-i Mükerrreme Puşidesi, Sitâre-i Kâbe'tullahü'l-harâm veya Kisve-i Şerife denen Kâbe'nin iç örtüsüdür. Örtülerin Kâbe'ye Câhiliye devrinden beri örtüldüğü bilinmekle beraber örtüleri ilk yaptıranlar Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dır. İslâmiyet ile beraber kisvenin hem kumaşı hem rengi değişmiş bir zaman beyaz dibâ denen ipekten yapılmış sonra sarı ve yeşil en son ise siyah ipekten yapılmıştır⁷⁸. Kâbe'ye örtü yaptırma ve surre ile gönderme görevi hilâfetle beraber Emevîler'den Abbâsilerle, Abbâsilerden sonra Fatimî, Eyyubî ve Memlûk devletine geçmiş ardından Osmanlılar bu görevi ve kutsal bölgelerde yapılan diğer görevler gibi üzerine almıştır. Kisve, hangi hükümdar zamanında yollanıyorsa kisveyi çevreleyen kuşak üzerine o hükümdarın adının işlenmesi bir âdet olmuştur.

Surre ile birlikte Kâbe örtüsünün dışında Kâbe'nin kapısının perdesi, Kâbe kuşağı, Kâbe'nin iç örtüleri, Kâbe anahtarı, Ravza-ı Muhatara perdeleri ve örtüleri ayrıca Medine-i Münevvere'de bulunan Hz. Peygamber türbesiyle sahabenin mezarları üzerindeki örtülerin değiştirilmesi için yeni örtüler gönderilmiştir⁷⁹. Gönderilen yeni örtüler yerlerine konduktan sonra eskilerin Mekke emiri tarafından İstanbul'a geri gönderilmesi kanundu. Bu örtüler Üsküdar'a gelir Eyüp'e götürülür belli bir süre halkın ziyaretine bırakılırdı. Daha sonrasında ise saraya getirilir ve Hırka-i Saadet dairesinde saklanırdı⁸⁰.

Diğer Değerli Eşyalar ve Hediyeler

Surre-i Hümayun ile Haremeyn'e yüklü miktarlarda para ve altın gibi madeni şeylerin dışında birçok da kıymetli eşyalar gönderilmiştir. Bunlar; âvizeler, kandiller, altın ve gümüş şamdanlar, pırlanta yüzükler, elmaslar, nâdir ve kıymetli halılar, pahâ biçilemez mushaflar, buhurlar, mücevherli kılıçlar, inci tesbihler, görevliler için sırmalı, elmas ve inci işlemeli kaftanlar (hil'atlar)'ın yanı sıra kıymetli yazma Kur'anlar, Kur'an kapları, gümüş rahleler vb. pek çok değerli eşya tarih boyunca kutsal yerlere gönderilmiştir⁸¹.

Surre Alayları Haremeyn'e bu gibi hediyeleri götürürken başka bir emaneti de beraberinde taşırdı. Bu emanet Mimar Sinan'ın inşa ettiği başta Süleymaniye Camii olmak üzere diğer camilerden toplanan kandil isleridir. İs odalarında elde edilen islerin içine daha sonra çeşitli malzemeler katılarak dövülür ve hazırlanan mürekkep Surre Alaylarındaki develerin boyunlarındaki keselere konurdu. Develerin boynunda kutsal topraklara gidip gelen bu mürekkepler özel hattatlara verilerek Kur'an-ı Kerimler, ayet ve hadis-i şerifler yazılırdı⁸².

Bunlarda başka berberbaşı ağa padişahı her tıraş ettiğinde kesilen saç ve sakal kılları toplar ve bir altın leğende gülsuyu ile yıkayıp kurutup gümüş bir çekmeceye konurdu. Bir sene içinde bu çekmeceye biriken kıllar surre kafilesiyle surre emini olan kişiye teslim edilir, o da bu gümüş çekmeceyi Medine'ye götürerek Hz. Muhammed'in kabri yakınında bir yere gömerdi. Bu da Yavuz Sultan Selim zamanından kalmış bir gelenektir⁸³.

⁷⁶ Buzpınar, "a.g.m", s. 569.

⁷⁷ Selin İpek, "Dersaadet'ten Haremeyn'e Gönderilen Örtüler", Haz. Seyit Ali Kahraman, *Surre-i Hümayûn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2016, s. 98.

⁷⁸ Sadettin Ünal, "Kâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, C.24. s. 17-18; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 64.

⁷⁹ İpek, *a.g.m.*, s. 101-116.

⁸⁰ Atalar, *a.g.e.*, s. 139.

⁸¹ Atalar, *a.g.e.*, s. 133-134, Kahraman, *a.g.e.*, s. 83.

⁸² Taylan, *a.g.e.*, s. 64.

⁸³ Alıkhıç, *a.g.e.*, s. 147.

4453 Numaralı Surre-i Hümâyûn Defteri

Çalışma konusu olan defter H.1326 M. 1908-1909 tarihli olup Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde EV. HMK.SR.d fonunda bulunan 4452 numaralı defterdir. Adı geçen defter Rumi tarihli yazılmış olup 1324 tarihlidir. Defter, Osmanlıca yazılmış olmakla beraber defterde Arapça ve Farsça kelimeler ve özel isimler de bulunmaktadır.

4452 numaralı defter toplam 39 varaktan meydana gelmektedir. Defterin ilk sayfası olan 1\A ve son iki sayfası 40\A ve 40\B sayfaları boştur. Defter 1\B görüntüsüyle davet kısmı ile başlar. Defterin surre emini Üçüncü Daire-i Belediye Müdürü Hüseyin Bedreddin Efendi'dir. Defter Mekke ve Medine'ye giden surre miktarlarının kaydedildiği defterdir. Surre defterinin başından yani 1\B'den 13\A'ya kadar olan kısımda Mekke'ye ait olan miktarlar yazılmıştır. Defterde kişinin alacağı surre miktarı isminin altında belirtilmiştir. Mekke ahalisi, görevli bulunanlar, herhangi bir görev için vazifeli olanlar, seyyid ve şerifler bu miktarlardan pay almışlardır. Ayrıca burada olan görevlilerin alacağı miktarlar, süpürge ve fenerlerin tamirâtı gibi ihtiyaçların ücretleri, okunacak olan dua, hatim ve mevlit okumakla vazifeli kişilerin alacakları miktarlar da yine defterde belirtilmiştir. Aşağıdaki tablo 1'de defterde geçen vakıflar ve bu vakıflardan Mekke şehrine gönderilen para miktarları verilmiştir. Hemen arkasından tablo 2'de Mekke'de özellikle Harem-i Şerif'te bulunan çeşitli görevliler ve bunlara dağıtılacak olan paralar verilmiştir.

Tablo 1: Mekke'ye surre gönderen vakıflar ve gönderilen para miktarları

Vakıflar	Gönderilen Miktar	Vakıflar	Gönderilen Miktar
Hacı Mustafa Ağa Vakfı	150 kuruş	Hamîdiye Vakfı	170 kuruş 10 para
Ahmed Ağa Vakfı	470 kuruş	Gazi Murad Paşa tevliyet bedeli	50 kuruş
Bezm-i Âlem Vakfı	1.800 kuruş	Haremeyn Vakfı	620 kuruş 30 para
Vecihi Kalfa Vakfı	100 kuruş	Laleli Vakfı	46 kuruş
Köprülü Mehmed Paşa ve Fazıl Ahmed Paşa Vakıfları	5.490 kuruş	Cennetmekân Vakfı	21 kuruş 10 para
Haremeyn Sultan Gavri ve Ömer Efendi Evkâfları	6.286 kuruş 20 para	Cennetmekân Sultan Abdülmecid Han-ı Gâzi Vakfı	1.800 kuruş
Cennet-mekân Sultan Mahmud Han-ı Sâni Vakfı	12.470 kuruş	Pertevniyal Valide Sultan Vakfı	16.590 kuruş
Sultan Mustafa Vakfı	639 kuruş 30 para	Sermet Paşa Vakfı	300 kuruş (gelmedi)
Süleymâniye Vakfı	76 kuruş 20 para	Hüsrev Paşa Vakfı	4.250 kuruş
Sermed Hanım Vakfı	1.000 kuruş (gelmedi)		
Toplam	52.331 kuruş⁸⁴		

Tablo 2: Mekke'de bulunan görev ve vazifeliler ile ihtiyaçları için verilen miktarlar.

Vazife veya Görevli	Verilen Miktar	Vazife veya Görevli	Verilen Miktar
Zevrâk vekillerine	12.150 kuruş	Kütüphane bevvâbı	1.800 kuruş
Zahire Nazırı	470 kuruş	Ta'âmiye bedeli	9.000 kuruş
Müezzin başı evlatlarına	996 kuruş	İmam ve Hatiplere	2.400 kuruş

⁸⁴ Sermet Paşa Vakfı ve Sermed Hanım Vakfı gelirleri dâhildir.

Du'âgûy vazifesi için	4.893 kuruş 30 para	Fenerlerin tamiri için	600 kuruş
Mekke müdiriyet hazinesi çalışanı	6.384 kuruş	Mevlid-i Şerif kıraati için	6.500 kuruş
Buhurdancılık	7.200 kuruş	Kütüphane hademesine ve tamiri için	5.580 kuruş
Sakâyâna	2.900 kuruş	Baruthane Nazırı	2.400 kuruş (gelmedi)
Toplam	63.273 kuruş 30 para⁸⁵		

Bunlarda başka Mekke eşrafından kimselere de surre verilmiştir. Harem-i Şerîf'te görevli ve hizmetlilerine maaşları isimlerinin altında belirtirmiştir. Altı unvana ait toplam 35.499 kuruş maaş miktar olarak gösterilmiş. Ayrıca hizmetli veya görevli olan 24 kişinin ismi geçmekte olup bunlardan bir kişi emekli olmuştur. Bu kimselere de toplam 165.996 kuruş ödenmiştir. Mekke-i Mükerrerme'de ihtiyaç sahibi olarak 168 ihtiyaç sahibinin ismi geçmiş ve toplam olarak bu kimselere 803.845 kuruş 20 para verilmiştir. Toplamda Mekke-i Mükerrerme'ye miktar olarak 1.793.161 kuruş 20 para gönderilmiştir.

Defterin 13\A kısmı itibari ile Medine-i Münevvere'de bulunan kimselere dağıtılan miktarlar deftere kaydedilmiştir. Yine aşağıda verilen tablo 3'te Medine'de bulunan görevli ve ihtiyaç sahiplerine gönderilen surrelerin hangi vakıflardan gönderildikleri ve gönderilen miktarları verilmiştir.

Tablo 3: Medine'ye surre gönderen vakıflar ve gönderilen para miktarları

Vakıflar	Miktar	Vakıflar	Miktar
Cennetmekân Sultan Mahmud Hân-ı Sâni Vakfı	6.155 kuruş	Cennetmekân Vakfı	182 kuruş
Cem Sultan Vakfı	3.000 kuruş	Gazi Murad Paşa tevliyet bedeli	5.400 kuruş
Şeyhülislam Fakirullah Efendi Vakfı	1.295 kuruş	Sultan Abdülmecid Han Gazi Vakfı	120 kuruş
Timurcuzâde Mustafa Efendi Vakfı	100 kuruş	Adile Sultan Vakfı	4.261 kuruş
Laleli Vakfı	6.942 kuruş 10 para	Şerife Hatice ve Mengenli Mehmed Ağa Vakfı	1.140 kuruş
Ahmed Ağa Vakfı	470 kuruş	Pertevniyal Valide Sultan Vakfı	13.382,5 kuruş
Köprülü Fazıl Paşa ve Ahmed Fazıl Paşa Vakıfları	10.674 kuruş	Ali Efendi Vakfı	1.400 kuruş
Haremeyn ve Sultan Gavri Vakıfları	6.284 kuruş	Zeliha Hanım Vakfı	1.781,5 kuruş
Haremeyn Vakfı	10.303 kuruş 20 para	Abdullah Ağa Vakfı	10.000 kuruş
Sultan Mustafa Vakfı	15.600 kuruş	Hacı Hamid Efendi Vakfı	3.000 kuruş

⁸⁵ Baruthane Nazırı surresi dâhildir.

Sultan Murad Vakfı	2.400 kuruş	İbrahim Ağa Vakfı	300 kuruş
Selçuk Sultan Vakfı	20 kuruş	Hüsrev Paşa Vakfı	800 kuruş
Şehabeddin Paşa Vakfı	900 kuruş	Aziz Mahmud Efendi	1.000 kuruş
Şeyhülislam Feyzullah Efendi Vakfı	1.497 kuruş		
Toplam	108.407 kuruş 30 para⁸⁶		

Medine-i Münevvere'ye gönderilen surrenden pay alan 732 kişinin ismi defterde geçmiştir. Bunlardan sekizi feraşet vekili olup bunlara toplam 131.687 kuruş dağıtılmış, bir bölgenin naibi bulunan dört kişiye 44.430 kuruş, bir müftüye 6.000 kuruş, bir türbedara 3.000 kuruş, bir mermer ustasına 2.700 kuruş, bir camcıya 3.600 kuruş, bir tamirat müdürüne 7.170 kuruş, bir nalcıya 3.600 kuruş surrenden pay verilmiştir. Yine adı geçen bu kimselerden 24 kişinin kisve bedeli olarak 2.365 kuruş 20 para verilmiştir. Çeşitli görevlerde bulunan hademeler de toplam 24.060 kuruş surrenden pay almışlardır. Bu görevlilerle beraber 732 kişiye toplam 2.227.912 kuruş 18 para surre dağıtılmıştır. Bunlardan başka çeşitli görevleri icra etmek için şahıslara ayrıca bazı ihtiyaçların ve kutsal yerlerin eksikliklerinin karşılanması için de ödemeler yapılmış olup Medine şehrine toplamda 2.862.087 kuruş 38 para surre dağıtılmıştır. Toplamda 4.655.249 kuruş 18 para miktarında surre Mekke ve Medine'deki pay sahiplerine dağıtılmıştır⁸⁷.

SONUÇ

Surre kelimesi Arapça'da içine para, altın gibi değerli eşyaların konulduğu kese anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise terim anlamı olarak Hac münasebetiyle her yıl İstanbul'dan Mekke, Medine'ye ve Kudüs'te bulunan ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere özel ve görkemli törenler yapılarak gönderilen para, altın ve çeşitli kıymetli eşyaları ifade etmek için kullanılmıştır. Haremeyn'e ilk kez surre gönderilmesi Abbasi halifesi el-Muktedir Bi'llah zamanında başlamıştır.

Osmanlı padişahları da daha önceki Müslüman devletler gibi kutsal bölgelere çok büyük bir önem vermişler her fırsatta bu bölgelere gereken yardımları yapmaktan geri durmamışlardır. Osmanlı hükümdarları kutsal yerlerde oturan fakirlere, Haremeyn'i Şerife'nin hizmet eden imam, müezzin, ferraş vb. din görevlilerine Mekke ve Medine emirleri ile diğer görevlilere her yıl hac mevsimi yaklaşınca bölgeye olan sevgi ve saygısını göstermek amacıyla ve ayrıca kendisinin şan ve saygınlığını kabul ettirmek amacıyla çeşitli hediyelerin yanı sıra paralar göndermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Haremeyn'e ilk defa surre Yıldırım Bayezid döneminde gönderilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Hicaz bölgesini hâkimiyet altına almasına kadar surreler düzensiz olarak gönderilmiş, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı zapt edip kutsal bölgeleri hâkimiyet altına alarak "Hadimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn" unvanını almasıyla surre, bundan sonra her yıl düzenli olarak gönderilmiştir. Böylece surre gönderilmesi resmî ve siyasi görevler arasına girmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren surre gönderilmesi daha düzenli bir hal almış surre gönderilmesinin sona ermesine kadar surrenin hangi yılda, nereden nereye ve ne kadar miktar gönderildiği, gönderildiği bölgede kimlerin ve hangi zümrelerin surrenden ne kadar pay alacaklarını gösteren miktarlar surre defterlerine kaydedilmiştir. Surreler büyük tören ve kutlamalar eşliğinde İstanbul'dan yola çıkarak Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerine ulaşmıştır. Surre Alayları yol güzergâhı zaman içinde değişikliğe uğramıştır. 1864 yılına kadar karadan katır ve develer ile gönderilirken bu tarihten sonra gelişen ve değişen şartlara bağlı olarak denizden ve vapurlar ile gönderilmeye başlanmıştır. 1908'de Hicaz Demiryolu'nun açılmasıyla birlikte kutsal bölgelere surre tren ile gönderilmiştir.

⁸⁶ Defterde birkaç vakıf ismi daha belirtilmiş ancak vakfedilen miktar verilemediği için tabloya dâhil edilmemiştir.

⁸⁷ Noksan gelenler ve fazla gelen miktarlar dâhil değildir.

Surre olarak gönderilen para ve hediyeler ile yapılan masraflar Mısır Hazine'nden ve Haremeyn Evkafı'ndan karşılanmıştır. Bunların dışında sultanlar, sadrazamlar, paşalar, vezirler ve diğer devlet görevlilerinin yanı sıra, zengin kişiler ve hayır sahipleri de bu etkinliğe maddi ve manevi büyük bir destek vermiştir. Düzenli olarak devlet gelirlerinden alınan paralar Mısır Hazinesi ve Sultan Atiyyesi'dir. 1587'de Haremeyn Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla surreler bu nezaretten tahsil edilmiştir. Sultan ve diğer kişilerin kurduğu vakıflar surrenin esasını teşkil etmiştir. Bunlar han, hamam, dükkân, imaret ve bazı köylerin evkafından alınan gelirlerdir. Bütün bu para ve hediyeler Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden gönderilmiş olup, İstanbul'da toplanarak, Surre Alayı ile birlikte Hicaz'a gönderilmiştir.

H. 1326 M. 1908/1909 yılından gönderilen surrenin kaydedildiği, bu çalışmaya konu olan defterde de yapılan para yardımlarının başta sultan ve ailesinin oluşturduğu vakıflar olmak üzere birçok vakıftan ve hayır sahibi kişilerin vermiş oldukları paralardan oluştuğu görülmektedir. Surre gönderilen kutsal mekânlar ise Mekke ve Medine şehirleridir. Yapılan para yardımlarının yekûnuna bakıldığında en büyük yardımı Medine şehri almıştır. Mekke'ye gönderilen miktar 1.793.161 kuruş 20 para iken Medine'ye gönderilen miktar 2.862.087 kuruş 38 para olmuştur. Toplam olarak gönderilen 4.655.249 kuruş 18 para surre Mekke ve Medine'deki pay sahiplerine dağıtılmıştır.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d.): Defter no: 4452.

Diğer Kaynaklar

ALİKILIÇ, Dündar, Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.

ASLAN, Halide, Tanzimat'ın İlk Beş Yılında Surre (1839-1944), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatlar Bölümü İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001.

ATALAR, Münir, "Türklerin Kâbe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXI., S. 40. Yıl Özel Sayısı, s. 261-270.

ATALAR, Münir, Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları, Diyanet İşleri Yay., Ankara, 2015.

AYYILDIZ, Nigâr, II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008.

BUZPINAR, Şit Tufan, "Surre", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 37, İstanbul, 2009, s. 567-569.

ÇAĞLAR, Yusuf, "Mahmil-i Şerif'in Surre-i Hümayun'la İstanbul'dan Haremeyn'e Hac Yolculuğu", (Haz. Yusuf Çağlar-Salih Gülen), Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2009.

ÇAĞLAR, Yusuf, Gülen, Salih, Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2009.

DİKER, Sevgi Ağca, "Surre-i Hümayûn ve Geleneksel Teşrifatı", (Haz. Seyit Ali Kahraman), Surre-i Hümayûn, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2016.

DURAK, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun Geleneği 18 Ekim 1656 Tarihli Mekke'ye Gönderilen Defter Örneği", Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S.4, (2018), s. 24-34.

DURAK, Ahmet, Hicri 1102 (1691) Tarihli Surre-i Hümayun Defterinin Analizi, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2018.

ESAD EFENDİ, Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme), Kervan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 1979.

FAROQHÎ, Suraiya, Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638), (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.

GÜLER, Mustafa, XVI. XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019.

HAMMER, Joseph Von, Büyük Osmanlı Tarihi, C. 1, (Çev. Mehmet Ata), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İzmir, 2009.

İPEK, Selin, “Dersaadet’ten Haremeyn’e Gönderilen Örtüler”, (Haz. Ali Seyit Kahraman), Surre-i Hümayûn, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2016.

KAHRAMAN, Seyit Ali, Surre-i Hümayûn, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2016.

KARAZEYBEK, Mustafa, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısından XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısına Hac Yolu Masrafları, Hizmetleri ve Urban Surreleri, Yeni Türkiye Yayınları Dergisi, S. 98, (2017), s. 525-538.

KARGILI, Murat, “Hilafetin Mühim Bir Sembolü Olarak Mısır Mahmili”, (Haz. Yusuf Çağlar-Salih Gülen), Dersaadet’ten Haremeyn’e Surre-i Hümayun, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2009.

KOMİSYON, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2010.

KURŞUN, Zekeriya, “XIX. Yüzyılda Şam-Medine Hac Yolu Lojistiği”, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi, S. 19, s. 347-359.

KURŞUN, Zekeriya, “Hac ve İktidar: Haremeyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri”, Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S.9, (2017), s. 281-311.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, Abbasiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

ÖZDEMİR, Hüseyin, “Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’ndeki Surre Defterleri”, (Haz. Yusuf Çağlar-Salih Gülen), Dersaadet’ten Haremeyn’e Surre-i Hümayun, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2009.

ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, C. XIV, İstanbul, 1979.

KOMİSYON, Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 116, Ankara, 2010.

KOMİSYON, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010.

SEYDİ BEY, Ali, Teşrifat ve Teşkilatımız, (Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu) Tercüman 1001 Temel Eser Kervan Kitapçılık A.Ş., No:17.

TAYLAN, Nermin, Kâbe-i Muazzama Tarihi ve Osmanlı Padişahları’nın Hizmetleri, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2017.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Mekke-i Mükerreme Emirleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

ÜNAL, Sadettin, “Kâbe”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 24, İstanbul, 2001, s. 17-18.

YILMAZ, Muammer, Osmanlı’da Töre, Tören ve Alaylar, Türdav Yayın Grubu, İstanbul, 2010.

SAFRANBOLU ŞER'İYE MAHKEMESİNİN ÖLÜM KEŞFİ ÖRNEKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

AN EVALUATION ON DEATH DISCOVERY EXAMPLES OF SAFRANBOLU SHARİA COURT

Selma Turhan SARIKÖSE **

ÖZ

Osmanlı taşra, idari ve hukuki sistemi içinde büyük rol oynayan kadıların, idari, adli ve beledi olmak üzere birçok görevleri bulunmaktaydı. Osmanlı'da kadı mahkemeleri davaların adil bir şekilde sonuçlanması için başta arazi ve emlak davalarında olmak üzere keşifler yapmaktaydı. Aynı zamanda her kadı kendi sorumluluk bölgesinde çeşitli nedenlerden meydana gelen ölüm hadiselerini de araştırırdı. Özellikle vurulma, adam öldürme, çeşitli kazalardan dolayı ve doğal sebeplerden meydana gelen ölümler tetkik edilirdi.

Kadılar veya naipleri, yanında kolluk kuvveti olduğu halde bilirkişi, ölen kişinin akrabaları varsa görgü tanıkları ve şahitler ile olayın meydana geldiği yerleşim yerinin imam ve muhtarları da keşiflerde hazır bulurdu. Ölüm keşfi yapılan maktul bir kadın ise o yerleşim biriminde bilgili kadınların da keşfe katıldıkları görülmektedir. XIX. yüzyılda yerleşim yerinde bulunan tabipler de keşiflerde bulunmaya başlamışlardır.

Bu araştırmada; Safranbolu'da yapılan ölüm keşifleri, keşfe katılan kişiler, keşiflerin nasıl yapıldığı, keşiflerde hazır bulunan görevliler ve bilirkişi heyetleri Safranbolu Şer'ie Sicilleri'nden farklı ölüm keşfi örnekleri esas olmak üzere değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Şer'ie Mahkemesi, Ölüm Keşfi, Olay Yeri İnceleme.

ABSTRACT

Kadis, who played a major role in the Ottoman provincial administrative and legal system, had many administrative, judicial, and municipal duties. The Ottoman Empire, kadi courts carried out investigations, especially in land and real estate cases, in order to conclude the cases fairly. At the same time, each kadi would investigate deaths that occurred for various reasons in his area of responsibility. In particular, deaths resulting from shootings, homicides, various accidents and natural causes were examined.

Kadis or regents, experts in the presence of law enforcement officers, eyewitnesses, and witnesses if there were relatives of the deceased, and imams and headmen of the settlement where the incident occurred were also present during the discoveries. If the deceased is a woman whose death discovery is made, it is seen that knowledgeable women in that settlement also participate in the discovery. Doctors who were in the settlement also began to make discoveries in the 19th century.

The death discoveries made in Safranbolu, the people who participated in the discovery, how the discoveries were made, the officers and expert committees present in the discoveries were evaluated based on different death discovery examples from the Safranbolu Sharia Registers in this research.

Keywords: Safranbolu, Sharia Court, Death Research, Crime Scene Investigation.

* Bu makale 05.10.2023 tarihinde dergimize gönderilmiş; 07.10.2023 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 01.06.2024 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir. Makaleye atıf şekli; Selma Turhan Sarıköse, "Safranbolu Şer'ie Mahkemesinin Ölüm Keşfi Örnekleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 1, (Haziran 2024) s. 17-22.

** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, selmatsarikose@karabuk.edu.tr , Orcid ID: 0000-0002-3798-5478.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kadıların mülkî, beledî, malî, askerî ve adlî sahaları kapsayan çok geniş bir görev alanı bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda kadıların mülkî, beledî görevleri, ceza, bidayet ve ticaret mahkemelerinin kurulması ile adlî sahadaki görevlerinin bir kısmı bu yeni kurulan kurumlara devredilmiştir¹.

Kadı sadece hâkim değil aynı zamanda soruşturma ile de görevlidir. Bugünkü savcı ve sorgu hâkiminin görevini de ifa etmekteydi. Yargılama sisteminde adaletin tesis edilebilmesi için soruşturmayı da yapmak zorundaydı. Bu dönemde henüz günümüzdeki anlamda savcı yoktu. Keşif yapmak da kadıların görevleri arasındaydı². Keşifleri bizzat kadı yapabileceği gibi naibler de keşif yapabiliyordu. Keşiflerde, kadı ve naibin yanında mahkeme kâtipleri, şahitler, bilirkişiler de yer alırdı. Gayr-i menkullerle ilgili davalarda keşifler yapıldığı gibi ölen kişilerle ilgili de keşiflerin yapıldığı görülmektedir³. Keşif ölen kişinin yakınları tarafından talep edildiği gibi mahkeme de keşif yapılmasını isteyebilirdi⁴. Sadece ölen kişiler değil yaralı kişilerle ilgili de keşiflerin yapıldığı bilinmektedir⁵.

Keşiflerde kadı, naip, günümüzdeki kolluk kuvvetleri ve savcının bir kısım görevlerini ifa eden muhızır⁶, mübaşir gibi mahkeme görevlileri yanında yerleşim yerinde saygın kişiler yer alırdı⁷. Bazı durumlarda kadı keşfe çıkmazsa merkezden ihtar edilirdi. Bazen kadılar keşif konularında birbirleri ile de yazışırldı⁸. Böylelikle adaletin en kısa sürede tesis edilmesi sağlanırdı. Kazaen meydana gelen ölüm vakalarında güvenlik görevlileri olmazken, katl vakalarında asesbaşı gibi görevliler yer alırken⁹, XIX. yüzyılda zaptiye askerleri de keşiflerde görevlendirilmekteydi¹⁰. Keşiflere naibler bilirkişi ile katılır¹¹, bilirkişiler ölen kişinin uzuvlarını, gözlemleyerek veya elle muayene ederek ölüm şekli ve ölümden kullanılan silah, bıçak gibi araç gereçleri olay mahallinde incelerlerdi. Keşiflerde mahallenin imamı¹² son dönemde ise muhtarları da bulunmaktaydı¹³. XIX. yüzyılda artık keşiflerde tabiplerin yer aldığı görülmektedir¹⁴. Keşiflerde ölen kişinin yakınlarının ve görgü tanıklarının ifadesine başvurulurdu¹⁵. Keşiflerde bilirkişilik yapabilecek seviyede kişiler görevlendirilir¹⁶, böylelikle katl vakalarının kısa sürede aydınlatılması ve suçluların tespit edilerek en kısa sürede cezalandırılması sağlanırdı.

Keşif ve muayene işlemlerinde görgü tanıklarının ifadesi yanında maktulün vücut uzuvları da incelenir, bu incelenme tamamlanmadan maktulün cenazesi olay yerinden kaldırılmazdı. Sadece ölüm vakalarında değil yaralanmaların da keşifleri yapılmakta¹⁷, şahitlerin ifadelerine başvurulmaktaydı. Ölüm keşfinden mahkemeden verilen ilamlardan herhangi bir ücret alınmamaktaydı¹⁸.

Günümüzdeki savcı ve kolluk kuvvetlerinin olay yeri inceleme faaliyetlerinin ilk örnekleri olan Osmanlı mahkemelerince yapılan keşiflerin işleyişi bu çalışmada ortaya konulacaktır. Bu çalışmada Safranbolu Şer'iye Mahkemesi kayıtlarında yer alan farklı

¹ İlber Ortaylı, "Kadı- Osmanlı Devleti'nde Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 69, 72.

² Ortaylı, "aynı madde", s. 72.

³ Abdullah Demir, *Türk Hukuk Tarihi*, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2015, s. 282.

⁴ Musa Sezer, "Osmanlı Devleti'nde Ölüm ve Yaralanma Sonrası Yapılan Keşifler: 1668-1678 Konya Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, (2021), s. 299.

⁵ Ayşe Nükhet Adıyke, "Osmanlı Ceza Hukukunda Kaza Sonucu Ölüm ve Olay Yeri İnceleme (Girit Sicilinden Örnekler", *XVII. Türk Tarih Kongresi 15-17 Eylül 2014*, C.IV, I. Kısım, Ankara, s. 368.

⁶ Demir, *aynı eser*, s. 265.

⁷ Sezer, "aynı makale", s. 301.

⁸ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yay., İstanbul, 2016, s. 34.

⁹ Ömer Korkmaz- Nası Aslan, "Osmanlı Ceza Muhakemesinde Olay Yeri Ön İnceleme -Keşif ve Tahrir Raporları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 33, (2019), s. 252.

¹⁰ SŞS, no. 2141, s. 15b.

¹¹ Ortaylı, *aynı eser*, s. 34.

¹² Sezer, "aynı makale", s. 300.

¹³ SŞS, no. 2142, s. 47b.

¹⁴ SŞS, no. 2142, s. 64b.

¹⁵ Sezer, "aynı makale", s. 299.

¹⁶ Korkmaz- Aslan, "aynı makale", s. 247.

¹⁷ Adıyke, "aynı makale", s. 364, 367-368.

¹⁸ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2010, s. 87.

sebeplerden ölen kişilerin ölüm keşifleri, keşfe katılanlar, keşif süreci mahkeme kayıtlarındaki örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

1. Soğuk Hava Şartlarından Ölüm

Cenazenin ölüm mahallinde keşfi, muayene ve olayın tahkiki için Safranbolu mahkeme Mukayyidi Nuri Efendi, Safranbolu köylerinden Başköy'e yarım saat mesafede Karagöz Deresi adlı yerde vefat eden Arıcak Köyü ahalisinden Kara Ali oğlu Ali bin Ali ile Kara Ali oğlu Mehmed bin Hüseyin'in cenazelerinin bulunduğu yere gitmiştir. Mahkeme mukayyidinin yanında Tabib Bedos Efendi ve ölen kişilerin babaları Ali ve Hüseyin ile Arıcak Köyü ahalisinden Dardar oğlu Hüseyin bin Hüseyin ve Kadı oğlu Osman bin Osman ve Kırka oğlu İbrahim bin Abdullah ve Kara Mehmed oğlu İbrahim bin Abdullah ve Başköy Köyü muhtar ve ihtiyar meclisi üyeleri ile diğer bazı kimseler cenazelerin azalarına bakarak cenazeyi keşfetmişlerdir. Yapılan inceleme sonunda cenazelerin azalarında herhangi bir yaralama izi tespit edilmemiştir. Adı geçen kişilerin şiddetli kış ve soğuk hava şartları ile çok kar yağışından öldükleri anlaşılmıştır. Olay yerinde bu durum yazılı hale getirilmiş ve mahkeme sicillerine 23 Ocak 1878'te kaydedilmiştir¹⁹. Keşifte mahkeme mukayyidi, tabip, ölen kişilerin yakınları, köyün muhtarı ve şahitler bulunmuştur.

2. Suda Boğulma

Suda boğulan kişilerin cenazelerinin keşfi için mahkeme tarafından Ali ibn Mehmed Efendi ve Tabib Abdullah Efendi ibn Hüseyin Efendi ve Zabtiye Mustafa Ağa ibn Mustafa ve şahitler, Safranbolu'ya bağlı Karabük Köyü civarından geçen Soğanlı Suyu olarak adlandırılan ırmağın kenarında boğularak ölen Gerede Kazası'nın Taşçılar Köyü'nden Ali Koca oğlu Ahmed bin Abdullah'ın cesedinin olduğu mahalde inceleme yapmışlardır. Cenazenin azasını keşf ve nazar ettiklerinde herhangi yaralanma ve darp izine rastlamamışlardır. Adı geçen kişinin boğularak öldüğü muayene sonucu anlaşılmıştır. Olay yerinde tahrir edilen belge ile güvenilir kişilerin şahitliği ile keşif sonucu mahkemede 25 Mart 1879'da kayıt altına alınmıştır²⁰.

3. Kendini Silahla Vurma

Safranbolu Mahkeme Kâtibi Nuri Efendi Safranbolu'nun nahiyelerinden Eflani Nahiyesi'ne bağlı Nağize Köyü'ndeki Değirmenci oğlu Veli bin Ömer'in sâkin olduğu evinde yaralanmadan kaynaklanan sorunlardan dolayı vefat eden Veli'nin cenazesini incelemek için olay mahalline gitmişlerdir. Keşif heyetinde süvari zaptiyelerinden Çakır Mehmed Ağa ibn Mehmed Nagize Köyü İmamı İbrahim Efendi ibn Hasan, köyün muhtar-ı evveli Mustafa Ağa ibn Ali ve ihtiyar azalarından Sofi oğlu Ahmed bin Hasan ve Kara Receb oğlu Ahmed Çavuş bin Halil ve köyden diğer şahitler ve maktulün eşi Fatma binti Mehmed hazır olduğu halde ölen kişinin azası incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda cenazenin üzerinde yaralama izleri açık olarak görülmüştür. Yaranın tüfek kurşunu ile oluştuğu kişinin kendini tüfekle vurduğu ve bu yaralanmadan dolayı öldüğü eşinin ve köyden şahitlerin ifadesi ile anlaşılmıştır. Yapılan keşfin sonucu 18 Aralık 1879'da mahkeme kâtibi tarafından kayıt altına alınmıştır²¹. Keşifte mahkeme kâtibi, zabtiye neferleri, köyün imam ve muhtarı, ihtiyar heyeti üyeleri, ölen kişinin eşi ve köyden diğer şahitler yer almıştır.

4. Kendini Asarak Öldürme

Safranbolu Şer'îye Mahkemesi'nden gönderilen el-Hâc İbrahim Ethem Efendi Safranbolu'nun Aktaş Nahiyesi'ne tabi Bozdoğan Divânı'nda Hatip Karyesi'nde sakin Demirci Ali oğlu'nun evinde ölen mezbur Demirci Ali oğlu gelini Aişe binti Mustafa adlı kadının cenazesinin bulunduğu mahalle giderek, cenazeyi keşfetmiştir. Köyün imamı İbrahim Efendi ve muhtarı İbrahim Ağa ve Halife oğlu Ali Ağa ve diğer şahitler huzurunda adı geçen kadının cenazesini keşf için Deli Selim zevcesi Sare ve Kartal oğlu zevcesi Aişe hatunlardan cenazeyi incelemesi istenmiş, kadınlar cenazeyi incelemiş, müteveffânın boynunda olan ip yarasından başka yaralama ve darp olmadığı tespit edilmiştir. Ayşe'nin boynunda olan ip yarasından boğularak öldüğü anlaşılmıştır. 28 Ocak 1880'de keşif Safranbolu Şer'îye Mahkemesi'ne kaydedilmiştir²². Cenaze kadın olduğundan dolayı o dönemde resmî anlamda mahkemelerde

¹⁹ SŞS, no. 2142, s. 4b.

²⁰ SŞS, no. 2142, s. 23b.

²¹ SŞS, no. 2142, s. 39b.

²² SŞS, no. 2142, s. 47b.

kadınlar görevlendirilmediğinden kadın cenazelerinin yerleşim yerlerinde bulunan ehil kadınlar tarafından incelendiği ve onların verdiği bilgilerin şahitler huzurunda kayda alındığı görülmektedir. Keşif yapılırken olayın meydana geldiği köyün veya mahallenin imam ve muhtarları da keşif yapılırken hazır bulunurlardı.

5. Yaralama Sonunda Ölüm

Keşif için Safranbolu mahkemesinden Mehmed Efendi ibn Emin Safranbolu sınırları dahilinde bulunan Araç Nehri'nin üzerindeki Karabük Köprüsü'nün üst tarafında Kılavuzlar Köyü sakinlerinden olup maktûlen vefat eden Müezzîn oğlu Sadık bin Hacı Ahmed'in cenazesinin bulunduğu mahalle zabtiye neferlerinden Sait Ağa, Kılavuzlar Köyü İmamı Zahir Efendi, Muhtar-ı evvel Hacı Mahmud Ağa, ihtiyar meclisinden Seyyid Ahmed Efendi, Canbazzâde Mehmed Ağa, Topsakal oğlu Mustafa Ağa, Uzun oğlu Ahmed Çavuş, Müezzîn oğlu Mustafa, Kaleköy'den Ak Mehmed oğulları Mehmed ve Hasan, Keleş oğlu Hasan ve diğer şahitler huzurunda cenazenin azasını keşif ve nazar eylediklerinde boynunda ip yarası izi olduğu aynı zamanda bıçak ile başının ön tarafında, boynunun sağ ve sol iki tarafından, sağ bacağının kasığında yaralanmalar tespit edilmiştir. 7 Haziran 1880'de yapılan keşif kayıt altına alınmıştır²³. Keşifte mahkeme görevlisi, zaptiye neferi, köyün imam ve muhtarı ile ihtiyar heyeti üyeleri ve diğer şahitler hazır bulunmuşlardır.

6. Darp Sonucunda Ölüm

Safranbolu'nun Çavuş Mahallesi ahalisinden olup vefat eden Ulus Nahiyesi eski naibi Alacanzâde es-Seyyid Mehmed Efendi ibn Ali Efendi'nin Safranbolu'da Kirkille bağındaki evinde bulunan cenazeyi incelemesi için Tabip Abdullah Efendi ile Mehmed Efendi ve el-Hâc Mehmed Efendi yanlarında Safranbolu ahalisinden Muhtar Hüseyin Efendi, Dizdarzâde el-Hâc Süleyman Efendi, Kesemzâde Ahmed, Mustafa Ağa, Ateşzâde İsmail Ağa, Yüzbaşı el-Hâc Mehmed Ağa, Hoca Mehmed zâde el-Hâc İbrahim Efendi, Hacı İvaz zâde Mehmed Efendi, Mücellit Mustafa, İsmail Efendi, Telgraf Çavuşu Mustafa Efendi, Abdurrahman zâde İbrahim Ağa, Hâfız Osman Efendi, Hacı Şerif Mehmed Ağa ve Ehat zâde Hüseyin Efendi, Rüşdiye Hocaları Halil ve Mustafa Efendiler, Kuzcu zâde el-Hâc Mehmed Şevki Efendi, Hacı Kadızâde el-Hâc Mehmed Ağa, Müftüzâde Ziya Efendi, Mesul zâde el-Hâc Ebubekir Ağa, müteveffânın erkek kardeşi Abdullah Efendi olduğu halde cenaze keşif ve muayene edilmiştir. Yapılan keşif sonucunda maktulün azasında, ensesinde ve iki kollarının pazılarında ve omuz ve başından kuyruk sokumuna kadar, mideden kasığına kadar morarma olduğu, herhangi bir yara olmadığı, morarmanın darptan olduğu ve adı geçenin bu darptan etkilenecek vefat ettiği tabibin muayenesi sonucu anlaşılmıştır. Keşfin sonucu 14 Ağustos 1880'de Safranbolu Şer'îye Mahkemesi'nde kayıt altına alınmıştır²⁴.

8. Silahla Yaralama Sonucu Ölüm

Safranbolu Mahkeme Mukayyidi Ali Efendi, Safranbolu'da Bağlar'da Kavaklar altında Yahnici oğlu Mustafa'nın evinin sokak kapısı önünde yaralanma sonucu vefat eden Saraç Rüstem oğlu Mehmed ibn Rüstem'in cenazesini incelemek için görevlendirilmiştir. Zaptiye askerlerinden Mehmed Ağa, İsmail Çavuş, Hacı Bekir zâde Ali, Mehmed Ağa, Hacı Mahmud Efendi, Mütেকaid Yüzbaşı el-Hâc Mehmed Ağa, Semerci Mehmed Usta, Tokat oğlu Yusuf Ağa, Muhzır Mehmed oğlu İsmail ile Tabip Bedos Ağa cenazeyi incelemişlerdir. Maktulün kama ile yaralandığı sağ göğsünün altında iki parmak sığacak genişlikte bir yara olduğu, sol elinin parmaklarında da darp ve yara olduğu, vücudunun başka yerlerinde herhangi bir yara, bere ve darp izi olmadığı tespit edilmiştir. Maktulün bu yaralanmadan dolayı vefat ettiği anlaşılmış durum Safranbolu Şer'îye Mahkemesi'nde 5 Temmuz 1876'da kaydedilmiştir²⁵.

Safranbolu'da Naib es-Seyyid Mehmed Şükrü Efendi ile Safranbolu'nun nahiyelerinden olan Eflani Nahiyesi Ovayüzü Köyü'nden yaralanma sonucu vefat eden Durahasanlı Köyü'nden Arap Ali oğlu Veliyüddin bin Süleyman'ın cenazesi şahitler huzurunda keşfedilmiştir. Cenazenin tüfek kurşunu ile sağ göğsünün altından yaralandığı, vücudunun başka yerlerinde herhangi bir

²³ ŞŞS, no. 2142, s. 63a.

²⁴ ŞŞS, no. 2142, s. 64b.

²⁵ ŞŞS, no. 2141, s. 11b.

yara, bere ve darp izi olmadığı adı geçen kişinin bu yaradan dolayı vefat ettiği tespit edilmiş ve keşif sonucu 28 Eylül 1876'da Safranbolu Şer'îye Mahkemesi'nde kayıt altına alınmıştır²⁶.

SONUÇ

Safranbolu kadı mahkemesi tarafından yapılan ölüm keşiflerinde mahkeme tarafından naip, kâtip, mukayyid ile ölüm vakalarında bir doktor, zabtiye, ölen kişilerin yakınları, şahitler, olayın meydana geldiği köyün muhtar ve ihtiyar heyeti hazır bulunmaktaydı. Cenaze keşiflerinde vücutta ilk önce bir yaralama izinin olup olmadığına bakılmış, sonra vücuttaki organlarda darp, yara berelenme izleri tetkik edilmiştir. XIX. yüzyılda keşiflerin bazılarında tabipler de görevlendirilmiştir. Muayene tabip tarafından yapılmış, sonra olay mahallinde bir tutanak şahitler huzurunda hazırlanarak mahkemeye sunulmuştur.

Osmanlı kadı mahkemelerinde XIX. yüzyılda herhangi bir kadın görevli bulunmamaktadır. Kadınların cenazelerinin incelenmesinde erkekler yerine yerleşim birimindeki bilgili kadınlar görevlendirilmiştir. Kadınlar cenazeyi erkekler görmeden incelemiş onların verdiği bilgiler şahitler huzurunda kayıt altına alınmıştır. Silahla yaralama, darp, tüfekle yaralama, suda boğulma, soğuktan ve ağır kış şartlarından meydana gelen ölüm vakalarının keşfine Safranbolu Şe'îyye Mahkemesi tarafından hemen müdahale edilmiş, keşif için görevliler olay mahalline gönderilmiştir. Yapılan keşfin sonuçları şahitler huzurunda kayıt altına alınmıştır. Cenazelerin keşiften sonra kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzdeki ölüm vakalarında savcının ve olay yeri incelemesi yapan kolluk kuvvetlerinin olay yerindeki incelemesinden sonra cenazelerin kaldırılması uygulamasının Osmanlı Devleti'nin son dönemlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan keşiflerle ölüm vakalarının gerçek sebepleri ortaya konularak adaletin kısa sürede tesis edilmesi hedeflenmiştir.

²⁶ ŞŞS, no. 2141, s. 15b.

KAYNAKÇA

Safranbolu Şer'îye Sicili (ŞŞS), no. 2141, 2142.

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, “Osmanlı Ceza Hukukunda Kaza Sonucu Ölüm ve Olay Yeri İnceleme (Girit Sicilinden Örnekler”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, 15-17 Eylül 2014, C.IV, I. Kısım, Ankara, s. 361-370.

DEMİR, Abdullah, *Türk Hukuk Tarihi*, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2015.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2010.

KORKMAZ, Ömer- ASLAN, Nasi, “Osmanlı Ceza Muhakemesinde Olay Yeri Ön İnceleme -Keşif ve Tahrir Raporları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 33, (2019), s. 239-259.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yay., İstanbul, 2016.

ORTAYLI, İlber, “Kadı- Osmanlı Devleti'nde Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 69-73.

SEZER, Musa, “Osmanlı Devleti'nde Ölüm ve Yaralanma Sonrası Yapılan Keşifler: 1668-1678 Konya Örneği”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, (2021), s. 298-311.

YA'KÛBÎ'NİN TARİH'İNDE İSLÂM ÖNCESİ HÜKÜMDARLAR BAHSİ*

DISCUSSION OF PRE-ISLAMIC PRIESTS IN YA'KÛBÎ'S HISTORY

Murat AĞARI**

ÖZ

Ya'kûbî'nin "Tarih" adlı eserinden bazı pasajları daha önce yayınlamıştık . İslâm Tarihi alanında çalışma yapan arkadaşlarımızın ihtiyacına binaen, bu çalışmamızda İslâm öncesi dönem hükümdarlarına dair bölüme yer vereceğiz. Ya'kûbî'nin eseri genel İslâm tarihi türünde bir eserdir. Olayları yaratılıştan itibaren anlatır ve konuları olayları izah etmeye çalışır ve konuları Abbasî Halifesi Mu'temid-Alellah'a kadar getirir. Hz. Peygamber dönemine kadar peygamberler tarihi şablonuyla Dünya tarihini anlatır. Süryânî hükümdarlar, Musul, Nineva, Bâbil ve Hind hükümdarları, Yunanlılar, Yunan ve Rum hükümdarları, Fars hükümdarları ve Çin hükümdarları bunlardandır. Bu açıdan bakıldığında Ya'kûbî'nin eseri İslâm öncesi dünyayı tanımak ve anlamak isteyenler için önemli bir kaynaktır. Eser bir yönüyle dünya tarihi niteliği taşıırken, diğer yönüyle İslâm tarihinin geniş bir periyodu hakkında bilgi vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ya'kûbî, Tarihü'l-Ya'kûbî, Tarih, Coğrafya.

ABSTRACT

We had already published some passages from Ya'kûbî's History. Based on the needs of our friends who work in the field of Islamic History, we will include the section on the rulers of the pre-Islamic period in this study. Ya'qubi's work is a work of general Islamic history. He tells the events from the beginning of creation and tries to explain the events and brings the issues up to the Abbasid caliph Mu'temid-Alellah. It tells the history of the world with the historical template of the prophets until the time of the Prophet. Assyrian rulers, Mosul, Nineva, Babylonian and Indian rulers, Greeks, Greek and Greek rulers, Persian rulers and Chinese rulers are among them. From this point of view, Ya'qubi's work is an important resource for those who want to know and understand the pre-Islamic world. While the work has the characteristics of world history in one aspect, it also gives information about a wide period of Islamic history.

Keywords: Yaqubi, History of Yaqubi, History, Geography.

YA'KÛBÎ, HAYATI VE ESERLERİ

Kaynaklarda adı değişik şekillerde geçen Ya'kûbî'nin bilinen ismi yukarıda verdiğimiz şekilde olup, doğum tarihi konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ya'kûbî'nin büyük dedesi Vâdîh, Abbasîlerin devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunmuş, önce Azerbaycan ve Ermenistan'da sonraları ise Mısır'da görev yapmıştır. Ya'kûbî'nin babası ve dedesi ise dönemin ileri gelen postacılarındandır. Bu rivayetlerden, Ya'kubi ailesinin Abbasî devlet kademelerinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Bağdat'ta doğan Ya'kubi, küçük yaşlarda Ermenistan'a seyahat etmiştir. Bu seyahat bundan sonraki seyahatlerinin başlangıcını teşkil etmiştir. Ermenistan ve Horasan'da uzun müddet kalmış ve Tahirîler'in hizmetinde bulunmuştur. Ancak bu dönemde hangi tür bir memurluk yaptığı bilinmemekle beraber bürokraside kâtiplik yaptığı, ya da istihbarat teşkilatına benzer bir posta servisinde çalıştığı sanılmaktadır.

* Bu makale 05.09.2023 tarihinde dergimize gönderilmiş; 07.09.2023 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 01.06.2024 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Murat AĞARI, "Ya'kûbî'nin Tarih'inde İslâm Öncesi Hükümdarlar Bahsi", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 1, (Haziran 2024), s. 23-36.

** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muratagari@karabuk.edu.tr , Orcid ID: 0000 0003 1720 4598

Uzun süre Ermenistan ve Horasan'da yaşadığı bilinen Ya'kubi, Hindistan, Çin, Magrib, İran, Endülüs ve Suriye'nin yanısıra diğer birçok Arap ülkesine de seyahatlerde bulunmuştur. Hayatının geri kalan kısmını Tolunoğulları döneminde Mısır ve Kuzey Afrika'da geçirmiştir.

Ölüm tarihi hususunda iki rivayet mevcuttur. Bazılarına göre 284/897 yılında vefat ettiği kaydedilmekteyse de Tolunoğullarının yıkılışının ardından, onların güzelliklerini dile getirmesi, yukarıdaki beyanların doğru olmadığını ve Tolunoğullarının yıkılışına kadar yaşadığını göstermektedir. Ancak bu dönemle ilgili yaşamı konusunda bir kayda rastlamadığımızdan, onun en erken olarak Tolunoğullarının yıkılış tarihi olan 292/905 yılında vefat ettiği söylenebilir. Bunun da ne derece sıhhatli olacağı konusunda şüphelerimiz bulunmaktadır.

Aynı zamanda tarihçi olan Ya'kûbî'nin, kendi adını taşıyan bir de tarih kitabı bulunmaktadır. Bu eser, coğrafya ile ilgili olan eserinden daha çok tanınmaktadır. Ya'kûbî *Tarih*'ini Tahiroğulları döneminde yazmıştır.

Genel İslâm tarihi türüne giren bu eserde Ya'kûbî, Adem (as) ile başlayarak olayları izah etmeye çalışır. Hicretten sonra ise olayları yıllara göre verir. Kitabına yaratılışla başlar. Ancak bu başlangıç kısmı ve kitabın önsözü kayıptır. Kitabın birinci cildi daha ziyâde kültür tarihi özelliği taşımaktadır. Geçmiş peygamberler, Süryani, Babil, Hind, Yunan, Rum, Fars kralları ve hükümdarları ve İslâm öncesi Arap toplumunun dini ve şiiri hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserin ikinci cildi ise Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren Abbasî Halifesi Muhammed Mühtedî'ye kadar olan dönemi ele almaktadır.

Ya'kûbî'nin günümüze ulaşan diğer eseri, *Müşakketü'n-Nas li Zamanihim vema Yağlibu aleyhim fi Külli Asrin* adını taşımaktadır. Bunların dışında günümüze ulaşmayan ama Ya'kûbî'nin olduğu bilinen eserleri de bulunmaktadır. Bunlar; *Fethu'l-İfrikiyye*, *Ahbaru Ümeme's-Salife*, *Memâlik ve'l-Mesâlik* ve Tahirîler ile ilgili olarak kaleme aldığı müstakil bir eserdir¹.

YA'KÛBÎ'NİN *TARİH*'İNDE İSLÂM ÖNCESİ HÜKÜMDARLAR BAHSİ Süryânîlerin Hükümdarları

Tufan'dan sonra Bâbil topraklarında hükümdarların ilki Süryânî² hükümdarlarıydı. Onlardan ilk hükümdar olan ve başına taç koyan Şevsân idi. Hükümdarlığı 16 seneydi. Kendisinden sonra oğlu Bevîr 20 sene hüküm sürdü. Daha sonra İsmâşîr b. Elvel yedi sene hüküm sürdü. Daha sonra oğlu Amerkîm 10 sene hüküm sürdü. Daha sonra oğlu Ehrîmûn 10 sene hüküm sürdü. Daha sonra oğlu Semâdân 10 sene hüküm sürdü. Daha sonra oğlu Sebîr 22 sene hüküm sürdü. Daha sonra Herîmûn 18 sene hüküm sürdü. Daha sonra oğlu Hürîyâ 22 sene hüküm sürdü. Daha sonra Erved ve Halhâbîs ikisi 12 sene hüküm sürdüler³.

Mevsıl/ Musul ve Nînevâ Hükümdarları

(Mevsıl/ Musul⁴ ve Nînevâ'da⁵) onlardan ilk olarak Bâlûs 32 sene hüküm sürdü. Nînevâs b. Bâlûs 52 sene hüküm sürdü ve Nînevâ şehrini kurdu. Daha sonra Şemîrem denilen kadın 40 sene hüküm sürdü. Daha sonra Lâvesneser 45 sene hüküm sürdü. Daha sonra 25 hükümdar hüküm sürdü. Ancak onlar hakkında herhangi bir bilgi/ te'rîh ya da anlatı/ kasas yoktur⁶.

¹ Ya'kûbî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili olarak Bkz. Murat Ağarı, "Ya'kûbî", *DİA*, C. 43, s. 287.

² Süryânîler, Doğu Hristiyan kiliseleri arasında yer alan ve Ya'kûbîler adıyla da bilinen gruptur. Süryânîler, Pavlus'un şekillendirdiği itikadî çizgide ekümenik Antakya Patrikhânesi'ne mensup olan, bugün de tarihi Antakya Patrikhânesi'ni temsil eden, Hristiyanlığın en kadim cemaatlerindendir. Bkz. Mehmet Çelik, "Süryânîler", *DİA*, C. 38, s. 175.

³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sadr, Beyrut, (ty.), s. 81.

⁴ Musul, Irak'ta tarihî bir şehirdir. Ortaçağ'da el-Cezîre bölgesinin doğu kısmını meydana getiren Diyârırebîa'nın bir dönemde merkezi olan Musul, Dicle Nehri'nin batı (sağ) kıyısında kurulmuştur. Arapça vasl (ulaşmak, kavuşmak) kökünden türetilen ve Musul'un aslı olan "*kavşak*" anlamındaki Mevsil adının şehre verilmesi, kurulduğu devirde çeşitli kervan yollarının veya o kesimde Dicle ile bazı kollarının birleşmesi sebebine bağlanmaktadır. Bkz. Sâmî es-Sakkâr, "Musul", *DİA*, C. 31, s. 361.

⁵ Nînevâ, Asur Krallığı'na başkentlik yapan ve harabeleri günümüzde Irak sınırları içinde bulunan tarihî şehirdir. Nînevâ'nın (Ninova) kuruluş tarihi milattan önce V. binyılın ortalarına kadar gider ve tanrıça Nin'den (İştâr, Astarte) geldiği kabul edilen adına (Ninuwa) M.Ö. III-II. binyıl çivi yazılı belgelerinde birçok defa rastlanır. Bkz. Bîrsel Küçüksipahioğlu, "Nînevâ", *DİA*, C. 33, s. 136.

⁶ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 81.

Bâbil Hükümdarları

Süryânîlerden sonra Bâbil'in ilk hükümdarı Nemrûd Cebbâr'dı/Zalim. 69 sene hüküm sürdü⁷. (Daha sonra) Kûdes 43 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Erkû 10 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Bûlus 62 sene hüküm sürdü. Daha sonra Semîrem 42 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Kûsemîs 69 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Enyûs 30 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Lîlâvus 12 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Etlûs 32 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Seferdus 30 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Hâzim Bûdus 30 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Seâlûs 30 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Sebetâs 40 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Esnatrus 40 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Demnûtûs 45 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Arûs 30 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Mekrendûs 52 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Kârûs 30 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Bâbâvus 45 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Şirsebâ Edûmûs 40 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Dârâfûs 38 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Lâvebus 45 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Fetrîs 30 sene hüküm sürdü. Fertâvus 20 sene hüküm sürdü. Efretâh 60 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Kavla 35 sene hüküm sürdü. Be'antus 35 sene hüküm sürdü. Es'alû Serfem 14 sene hüküm sürdü. Esre'un yedi sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Kaym Hadûm üç sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Ferdûh 47 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Senhârîb 31 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Me'resâ 33 sene hüküm sürdü. Daha sonra Buhtnassar 45 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Fermevrec bir sene hüküm sürdü. Sat Sefer 60 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Mâsûsâ sekiz sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Me'ûsâ yedi ay hüküm sürdü. (Daha sonra) Dâryûş 31 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Kesr Hûş 20 sene hüküm sürdü⁸.

(Daha sonra) Fertanân yedi ay hüküm sürdü. (Daha sonra) Münhasmet 41 sene hüküm sürdü. Sa'les yedi ay hüküm sürdü. (Daha sonra) İskender'in⁹ الإسكندر öldürdüğü Dâryûş 19 sene hüküm sürdü. (Daha sonra) Ertâhşâst 27 sene hüküm sürdü.

İşte bu hükümdarlar, dünya hükümdarlarıdır. Binaları yükseltenler, şehirleri kuranlar ve kaleleri yaptıranlar, kasırları yüceltenler, nehirleri kazınlar, ağaçları dikenler, suları çıkaranlar ve topraklarında eserler bırakanlar, madenleri çıkaranlar, dinarları basanlar, taçları süsleyip çiçeklendirenler, kılıçları dövenler, silah edinenler, demirden aletler yapanlar, bakır ve kurşunu işleyenler, ölçü ve tartı edinenler, şehirleri/ buldân planlayanlar, iklimleri¹⁰ bölenler, düşmanları esir alanlar, esirleri köleleştirenler, hapishaneleri kuranlar, zamanı tanımlayanlar, ayları isimlendirenler, felekler, burçlar ve yıldızlar hakkında konuşanlar ve bunların hesaplamalarını yapanlar, toplama ve çıkarma ile bunların karşılıklarını, üçlemeyi/ teslis, dörtlemeyi/ terbî' ve somut hallerini/ المجاسدات gerçekleştirenler onlardır¹¹.

Yunan ve Rum Hükümdarları

Yunanlıların hükümdarlarının ilki Yûnân b. Yâfes b. Nûh soyundandır. Batlamyus'un/ بطليموس Kânûn'da adlandırdığı hükümdarların ilki Fîlifûs'tur/ فيلفوس. Zalim ve kibirliydi. Hükümdarlığı yedi yıl sürdü.

Daha sonra oğlu İskender/ الاسكندر hükümdar oldu. Kendisine *Zülkarneyn* denir. Annesi Alûmfidâ'dır. Hocası hakîm Aristotales'tir/ ارسطاطاليس. İskender'in/ الاسكندر kudreti yüceldi,

⁷ Nemrûd, Hz. İbrâhim döneminde tevhid inancının karşısındaki siyasal otoriteyi simgeleyen efsanevi kraldır. Bkz. Cengiz Batuk, "Nemrud", *DİA*, C. 32, s. 554.

⁸ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 82.

⁹ İskender, İslâm tarihinde daha çok efsanevi şahsiyetiyle tanınan Makedonya kralıdır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış birçok devleti on iki yıl gibi kısa bir zaman içinde ortadan kaldırarak buralarda büyük bir imparatorluk kuran İskender'in göz kamaştıran zaferleri, kendisinden sonra gelen devlet adamları için olduğu kadar sanatkârlar için de ilham kaynağı teşkil etmiş, hakkında destanlar yazılmış ve çeşitli menkıbelere konu olmuştur. Hatta bu çaptaki zaferlerin ancak mânevî bir güçle ve ilâhî bir destekle mümkün olacağını düşünenler giderek ona ruhanî bir kişilik izâfe etmiş ve Kur'an-ı Kerim'de kıssası anlatılan (el-Kehf 18/83-99) Zülkarneyn ile aynı kişi olduğunu sanmışlardır. Bkz. Mahmut Kaya, "İskender", *DİA*, C. 22, s. 555.

¹⁰ İklim, Ekvator'dan kuzey kutbuna doğru yeryüzünün ayrıldığı yedi bölgeden her biri; coğrafi alan, mıntıka, diyârdır. Bkz. Mahmut Ak, "İklim", *DİA*, C. 22, s. 28. Ayrıca Bkz. Murat Ağarı, "İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 47, S. II, (2006), s. 157-176.

¹¹ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 83.

hükümdarlığı genişledi ve saltanatı güçlendi. Hikmet, akıl ve marifet kendisine yardımcı oldu. Yiğitlik, cesaret ve yüksek himmet sahibiydi. İklimlerin ve uzak ülkelerin hükümdarlarına, “kendisine itaate çağıran” mektuplar yazdı. Kendisinden önceki Yunan hükümdarları, bu ülkelerin görkemli olmasından dolayı Fars ve Bâbil toprakları hükümdarlarına haraç verirdi. Böylelikle (Fars ve Bâbil’in) kudreti büyüdü ve etrafındaki ülkeler küçüldü. Fars hükümdarına kendisine itaat etmesini isteyen yazınca, bu durum (Fars hükümdarının) zoruna gitti. Bunun üzerine İskender/ الاسكندر Bâbil topraklarına kadar yürüdü. O dönemde Farsların başında Dârâ b. Dârâ vardı. Kendisiyle savaştı ve onu öldürdü¹². Hükümdarın hazinelerini ele geçirdi ve kıızıyla evlendi.

Daha sonra Fars topraklarına vardı ve burada merzubânları¹³ ve liderleri öldürdü ve ülkeyi ele geçirdi.

Daha sonra Hind topraklarına vardı ve karşısına Hind hükümdarı Fûr/ فور çıktı. Öldürünceye kadar kendisiyle savaştı. İskender/ الاسكندر Hind halkından Kîhen/ كيهن denilen birini Hind’e hükümdar olarak bıraktı ve (Hind’den) ayrıldı¹⁴.

Doğuya ve batıya vararak bütün yeryüzünü dolaştıktan sonra Bâbil topraklarına geri döndü.

el-Cezîre¹⁵ yönünde bulunan Irak’ın aşağı kesimlerine gelince, hastalandı. Hastalığı şiddetlendi. Kendisinden ümidi kesip, ölümün geldiğini anlayınca, annesine onu teselli edecek bir mektup yazdı ve (mektubun) sonunda şöyle dedi: “Yemek pişir! Sonra gücünün yettiği kadar memleketin kadınlarını topla! Başına bir musibet gelenler yemekten yemesin.” Bunun üzerine (annesi) yemek pişirdi, insanları topladı ve başına bir musibet gelenlerin yemekten yememesini emretti. Hiç kimse yemek yiyemedi. Böylelikle ne demek istediğini anladı.

İskender/ الاسكندر mektubu yazdığı yerde öldü. Arkadaşları toplandılar, kefenleyip mumyaladılar ve altından bir tabuta koydular. Daha sonra büyük filozoflardan biri başında durarak şunları söyledi: “Bugün büyük bir gündür. Hükümdarlık ondan gitti. Gidenden daha şerli biri geldi. Gelenden daha hayırlı biri gitti. Eğer (içinizden birisi) bir hükümdara ağlayacaksa, bu hükümdar için ağlasın. Bir olaydan dolayı hayrete düşecekse, bu olaydan dolayı hayrete düşsün!”

Daha sonra beraberindeki filozoflara dönerek şunları söyledi: “Ey hakîmler topluluğu! Her biriniz havas için taziyyede, avam için ise öğütte bulunsun.” dedi. Aristoteles’in/ ارسطاطاليس öğrencilerinden her biri ayağa kalkarak eliyle tabuta vurdu ve şunları söyledi: “Ey konuşan kişi! Seni susturan nedir? Ey aziz olan kişi! Seni zelil kalan nedir? Ey avcı! Seni avın yerine düşürerek avlayan kimdir?”

Sonra bir başkası ayağa kalkarak şunları söyledi: “Bu güçlüydü, ancak bugün zayıf oldu; aziz idi, ancak bugün zelil oldu.”

Bir başkası ayağa kalkarak şunları söyledi: “Kılıçların kurumazdı; intikamın karşısında kimse güvende olmaz, şehirlerine yaklaşılmaz, atıyyelerin¹⁶ tükenmez, ışığın hiç sönmezdi. Fakat

¹² İskender, tahta çıkışından itibaren Pers İmparatorluğu ile hesaplaşma planları yapmaktaydı. Bu hususta gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra kral nâibi olarak yönetimi Antipatros’a bırakıp 334 yılının ilkbaharında üstün donanıma sahip orduyu Asya seferine çıktı. Mimar, mühendis, tarihçi ve ilim adamlarından oluşan bir danışmanlar grubunu da birlikte götürdü. Pers ordularıyla ilk defa Grenikos’ta (Bigaçayı) karşılaştı ve onları yendi. İskender, bir yıl içinde Anadolu’yu ele geçirerek 333’ün sonbaharında İssos Ovası’nda büyük bir Pers ordusuna kumanda eden III. Dârâ (Darius) ile karşılaştı; bozguna uğrayan Dârâ Bâbil’e kaçtı. Bu zaferden sonra Doğu Akdeniz sahillerindeki Fenike şehirleri zapt edildi. Bkz. Mahmut Kaya, “İskender”, *DİA*, C. 22, s. 555.

¹³ Merzubân, İran’da Sâsâniler döneminde valilere, İslâmî dönemde yüksek dereceli mahallî memurlara verilen unvandır. Bkz. Tahsin Yazıcı, “Merzubân”, *DİA*, C. 29, s. 255.

¹⁴ Ya’kûbî, *Târîh*, s. 143.

¹⁵ el-Cezîre, İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya’ya verilen addır. Cezîretüasûr, İklimüasûr da denilen bu bölge Dicle’nin doğusunda kalan Meyyâfârikîn (Silvan), Erzen, Siirt, Zap Havzası ve Fırat’ın batısındaki Adıyaman bölgesini de içine alır. İbn Havkal ile İzzeddin İbn Şeddâd’ın aksine Makdisî Musul’u, hatta Tîkrît’i bu bölgeye dahil eder. İslâm tarihçilerine ve Tevrat’a göre Nûh’un gemisi bu bölgede toprağa oturmuş, yeryüzünde ilk şehirler bu bölgede meydana gelmiş, İbrâhim peygamber bu bölgeden Filistin’e gitmiştir. Bkz. Ramazan Şeşen, “Cezîre”, *DİA*, C. 7, d. 509.

¹⁶ Atıyye, Hz. Ömer’in kurduğu divan teşkilâtında feyden Müslümanlara yılda bir defa dağıtılan paraya, Emevî ve Abbâsiler zamanında ise askerlerin maaşlarına verilen addır. Bkz. Mustafa Fayda, “Atâ”, *DİA*, C. 4, s. 33.

ışığın söndü, intikamından korkulmaz oldu, atıyyelerin istenilmez oldu, kılıçların kesmez oldu, şehirlerin ise korunmasız kaldı.”

Bir başkası ayağa kalkarak şunları söyledi: “Bu (hükümdar) hükümdarları kahreden (birisi) idi. Fakat bugün ayak takımı tarafından kahredilen (birisi) oldu.”¹⁷

Bir başkası ayağa kalkarak şunları söyledi: “Sesin ürkütücüydü. Hükümdarlığın galip idi. Ancak sesin kesildi, hükümdarlığın da alaşağı oldu.”

Bir başkası ayağa kalkarak şunları söyledi: “Hükümdarlar sana karşı koyamazken, sen ölüme karşı koyamadın. Sen hükümdarlara hükmederken, ölüm ise sana hükmetti.”

Bir başkası ayağa kalkarak şunları söyledi: “İskender’in/ الإسكندر/ sakinliği bizi harekete geçirdi, suskunluğu ise bizi konuşturdu.”

Bu minval üzere konuştular ve daha sonra tabutu kapattılar. (Cenazesi) İskenderiye’ye¹⁸ götürüldü. Annesi onu memleketin ileri gelenleriyle birlikte karşıladı ve gördüğü zaman şunları söyledi: “Ey hikmeti göklere ulaşan! Hükümdarlığı yeryüzünün tüm bölgelerini kuşatan! Hükümdarların zorla baş eğdiği! N’oldu sana bugün? Uyudun, niye uyanmıyorsun, sustun, niye konuşmuyorsun? Sana haberimi kim söyleyecek? Bana öğüt verdin ben de aldım. Bana taziye ettin, ben de taziye aldım. Ölü ve diri olarak sana selam olsun. Diriliğin ne güzeldi! Ölümün de ne güzeldir!”

Daha sonra annesi emir verdi ve defnedildi. İskender/ الإسكندر 12 yıl hüküm sürdü.

Zülkarneyn’den sonra İskender’in/ الاسكندر/ halifesi Batlamyus/ بطليموس/ hükümdar oldu. Alim ve hakim birisiydi. 20 yıl hüküm sürdü. Daha sonra Fîlifüs/ فيلفوس/ hükümdar oldu. Zalim birisiydi. Saltanatı güçlendi ve iktidarı genişledi. Döneminde tılsımlar yapıldı. 38 yıl hüküm sürdü. Daha sonra I. Hûrhîtab/ هورحيطوب/ 25 yıl hüküm sürdü. Daha sonra I. Fîlûbtûr/ فيلوبتور/ gelerek 17 yıl hüküm sürdü. Ardından Fîfânuş/ فيفانوس/ hükümdar oldu ve 24 yıl hüküm sürdü. Daha sonra II. Fîlûbtûr/ فيلوبتور/ hükümdar oldu ve 25 yıl hüküm sürdü. Daha sonra II. Hûrhîtab/ هورحيطوب/ hükümdar oldu ve 27 yıl hüküm sürdü¹⁹.

Rum Hükümdarları

Yûnân b. Yâfes b. Nûh soyundan olan Yunanlılardan sonra hükümdarlık Rumlara geçti. (Rumlar) Rûm b. Semâhîr b. Hûbâ b. Alkâ b. Aysû b. İshak b. İbrâhim soyundandır. Ülkeye/ Memlekete galip geldiler ve (oradaki) kavmin diliyle konuştular. Roma’ya/ الرومية/ bağlandılar. Yunanlıların izleri silindi ve ellerinde bir grup hakimin dışında bir şey kalmadı. Yunanlılardan sonra Rumların ilk hükümdarı Fehâsâtık’ı/ فهاساطق/ (Fehâsâtık) Rûm’un oğlu Câlîyûs Asgar’dır/ جاليوس الاصغر/ 22 yıl hüküm sürdü.

Daha sonra Agustus/ أغسطس/ hükümdar oldu. Hükümdarlığının üzerinden bir yıl geçmeden Mesîh dünyaya geldi. Agustus/ أغسطس/ 43 yıl hüküm sürdü.

Daha sonra Tabârîs/ طباريس/ 22 yıl hüküm sürdü.

Daha sonra Câyîs/ جاييس/ dört yıl hüküm sürdü.

Sonra Kalûdîs/ قلوديس/ 14 hüküm sürdü, ...²⁰

Daha sonra Asfisyânûs/ أسفسيانوس/ 10 hüküm sürdü. Memleketin halkı kendisini “İlâh” olarak isimlendirdi. Tatûs/ ططوس/ olarak isimlendirilen oğlunu Beytû’l-Makdis’e gönderdi ve

¹⁷ Ya’kûbî, *Târîh*, s. 144.

¹⁸ İskenderiye, Mısır’ın ikinci büyük şehri ve en önemli limanıdır. Nil Deltası’nın batı kenarında yer alan İskenderiye Asya, Afrika ve Avrupa’yı birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada önemli ticaret ve ulaşım merkezidir. Büyük İskender’in emriyle ve Grek tarzı Hipodamos planında (dama tahtası) kurulan şehrin inşasının tamamlanması ve Mısır’ın başşehri olarak meydana çıkması Batlamyus (Ptolemaios) hânedanı devrine rastlar. Roma ve Bizans hâkimiyetleri sırasında da başşehirliliğini ve bunun yanı sıra askerî, dinî, ticarî, kültürel önemini korudu. Ancak Hristiyanlığın kabulünden sonra mezhep çatışmaları ve Bizans-Sâsânî savaşları sebebiyle çeşitli yıkımlara uğradı. Müslüman kuşatması başladığında Bizans hâkimiyetinde idi ve eski ihtişamını kaybetmiş olmakla birlikte genel görünüşü, mimari yapıları, özellikle de bu yapılarıdaki mermer işçiliğiyle dikkat çekiyordu. Amr b. Âs tarafından ele geçirildiğinde (Şevval 21 / Eylül 642) yapılan antlaşma ile halkın din hürriyeti teminat altına alındı ve isteyenlerin şehri terk etmelerine izin verildi. Bu sırada rivayetlere göre şehirde oturanların sayısı çocuk ve kadınlar hariç 200.000 kişiydi ve bunun 40.000’i veya 70.000’i Yahudilerden oluşuyordu. Bkz. Eymen Fuâd Seyyid, “İskenderiye”, *DİA*, C. 22, s. 574.

¹⁹ Ya’kûbî, *Târîh*, s. 145.

²⁰ Metnin bu bölümü eksiktir.

(Tatûs) burayı dört ay boyunca muhasara etti. Yahudilerin bayramlarından biri dolayısıyla burada çok sayıda halk toplanmıştı. Muhasara şiddetlendi ve bu nedenle çocukları yediler. Çoğu açlıktan öldü. Daha sonra şehri ele geçirdi. (Halkı) öldürdü ve esir aldı. Tapınağı ateşe vererek yaktı.

Daha sonra Tatûs/ططوس üç yıl hüküm sürdü. Döneminde *Ebrmûr* denilen dağ yarıldı, içerisinden ateş çıktı ve çok sayıda şehri yaktı.

Daha sonra Dûmtiyânûs/دومطيانوس 15 yıl hüküm sürdü. Döneminde Tuvâne halkından *Abûlûs* denilen tılsım sahibi birisi ortaya çıktı²¹.

Ülkenin/ Memleke halkı Dûmtiyânûs'a/دومطيانوس saldırdı ve onu öldürdü.

Ardından Yahûdes/يهودس bir yıl hüküm sürdü.

Ardından Turyânûs/طريانوس 19 yıl hüküm sürdü.

Daha sonra Ardiyânûs/أديانوس 21 yıl hüküm sürdü. Beytü'l-Makdis'in Yahudileri haraç ödememek için kendisine karşı ayaklandı. Onları öldürmek (için ordu) gönderdi. (Orduya) Beytü'l-Makdis'te kalanları da öldürmelerini emretti.

Daha sonra Heylûs Antûnînûs/هيلوس انطونينوس 33 yıl hüküm sürdü.

Ardından Markus Antûnînûs/مرقس انطونينوس 25 yıl hüküm sürdü.

Daha sonra İskender b. Mâmiyâ/الاسكندر بن ماميا 13 yıl hüküm sürdü.

Sonra Maksîmiyânûs/مكسيميانوس üç yıl hüküm sürdü.

Ardından Cûrdiyânûs/جورديانوس üç yıl hüküm sürdü.

Ardından Filifûs/فيلفوس iki yıl hüküm sürdü.

Sonra Dîkîyûs/ديقيوس bir yıl hüküm sürdü.

Daha sonra Câlûs/جالوس üç yıl hüküm sürdü.

Ardından Valeriyânûs/ولريانوس altı yıl hüküm sürdü.

Daha sonra Karûs/قروس yedi yıl hüküm sürdü.

Ardından Diklîtiyânûs/دقليطيانوس 20 yıl hüküm sürdü.

Daha sonra Kustantîn/قسطنطين ve Mekanyûs/مكنيس 10 yıl hüküm sürdü.

Yunanlılardan sonra gelen Rum hükümdarları muhtelifdir. Onlardan bir grup Sâbiîn²² idi ve Hunefâ diye adlandırılırlardı. Yaratıcıyı tanılar ve (ondan) günah çıkarırlar. Ürânî, Âbîdîmûn ve Hermes²³ gibi peygamberleri olduğunu iddia ederler. (Hermes) nimetle müselles olandır²⁴. Kendisinin İdris peygamber olduğu söylenir. (İdris peygamber) kalemle ilk yazan ve yıldız bilimini ilk öğrenendir²⁵.

(Hermes'in) Yaratıcıya, Celle ve Azze, dâir olan görüşleri şöyledir:

“Allah'ı akletmeye gelince, bu zordur. O'nun hakkında konuşmak imkânsızdır. Muhakkak ki Allah illetlerin illetidir ve kâinatı bir cümlede oluşturmaktadır.”

Onlardan bir (diğer) grup Ashâb-ı Zeynûn'dur. Bunlar ise Sûfestâiyye'dir²⁶. Yunanca'da bu ismin manası “*muğâlata*”dır²⁷ ve Arapça'da “*çelişkiler*” manasındadır. “*Ne ilim ne de malum/bilinen vardır!*” derler. İnsanların ihtilaflarını ve farklı görüşlerini delil olarak gösterdiler. Şöyle dediler: “*Farklı insanların sözlerine baktık ve bunların söz birliği sağlanmış değil, farklı olduklarını gördük. Gördüğümüz kadarıyla (insanların) farklılıkları “hakk, üzerinde görüş birliği*

²¹ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 146.

²² Sâbiîlik, Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık-karanlık düalizmine dayalı gnostik inançlarıyla tanınan topluluğun bağı olduğu dindir. Bkz. Şinasi Gündüz, “Sâbiîlik”, *DİA*, C. 35, s. 341.

²³ Hermes, çeşitli kültürlerde değişik isimlerle anılan mitolojik veya yarı mitolojik bir şahsiyettir. Bu kişinin felsefe, bilim ve edebiyat tarihlerinde daha çok mitolojik veya yarı mitolojik niteliklere sahip bir şahsiyet olarak ortaya çıkmasına karşılık dinler tarihinde bir peygamberle özdeşleştirilmesi dikkat çekicidir. Bazı müellifler eski Mısır dinindeki Thoth'u, Müsevîlik'teki Uhnûh'u, Budizm'deki Buda'yı, Zerdüştilik'teki Hôşeng'i ve İslâm'daki İdris'i onunla birleştirmişlerdir. Meselâ Taberî ve Fahreddin er-Râzî'ye göre İbrânîler'in Uhnûh'u ile *Kur'ân-ı Kerîm*'deki İdris aynı şahıstır. Bkz. Mahmud Erol Kılıç, “Hermes”, *DİA*, C. 17, s. 228.

²⁴ Metinde şu şekilde geçmektedir: “وهو ملئت بالنعمة”.

²⁵ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 147.

²⁶ Sûfestâiyye, varlık ve olayların gerçekliğini ve bilgilerin doğruluğunu inkâr eden, doğru ve geçerli bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını savunan felsefi akımın genel adıdır. Bkz. İbrahim Emiroğlu, “Sûfestâiyye”, *DİA*, C. 37, s. 468.

²⁷ Muğâlta, yanıltma amacıyla yapılan ve sonucu çelişik olan kıyas anlamında mantık terimidir. Bkz. Mahmut Kaya, “Mugâlata”, *DİA*, C. 30, s. 372.

sağlanmış bir konudur, farklı değildir; bâtil ise farklı bir konudur, üzerinde görüş birliği sağlanmış bir konu değildir" noktasında toplanmıştır. Bir araya geldiklerinde, doğruluk üzerine amel etmediklerine şahit olduk. Bu şekilde (bir şey üzerine) karar verdiklerinde, içlerinden (konuya vâkıf olanlar) dışında, hakk(ı savunanlar için) bir yer kalmadı. Bu durumun, ya iddia edene teslim olmak veya iddiayı ortaya çıkarmak şeklinde iki (farklı) şekilde gerçekleştiğini öğrendik. İddiaya baktık ve (neleri) kapsadığını bulduk. (Ancak) iki durumdan dolayı onları doğrulamadık: Birincisi birbirlerini yalanlamaları; diğeri doğruyu öğrenmemek üzerine görüş birliğine varmalarındır. Bu durumda, (geriye) iddianın ortaya çıkması kalmaktadır. Biz de bunu yaptık ve birbirlerine denk ve birliktelik/ تجاري ehli olduklarını, aralarındaki eşitlik dolayısıyla hep birlikte üstün konumda bulunduklarını gördük. Bu durum bir defaya mahsus olmak üzere güç vermektedir. Bir diğer (konu) bunun muhalefettir. (Muhalefet) tâifesinde herhangi bir üstünlük, ortaklık, delil (teşkil edecek bir şey), eşitlik ya da birliktelik/ تجاري bulamadık. Genel ve özel olarak, hakkın varlığına ihtiyaç duyduğumda, görünen o ki, ilim için herhangi bir yer mevcut değildir. (Ayrıca) hakk için doğru sonuç verecek bir yol da/ mezheb yoktur. Bundan dolayı ilmin ve marifetin bulunmadığı kanısına vardık. Zira, herhangi bir şey sâbit ise, (başka bir şeye) gerek yoktur. İttifakta ya da ihtilafta ihâta olunmaya gerek vardır. Olmayan/ غائب bir şeyi dile getirmeye gerek yoktur. "Filan (şey) yoktur/ غائب" dediği takdirde, doğruyu (söylemiş) olur. Birisi veya bir başkası "filan (şey) vardır/ حاضر" derse ve eğer var/ حاضر değilse, doğruluktan çıkmış olur. Daha sonra birisi ona muhalefet ederek "bilakis o yoktur/ غائب" derse, birinin doğru olduğu muhakkaktır. Zira, eğer bir şey sâbit bir hakk ise var/ حاضر veya yok/ غائب olması hesaba katılmaz. Bu durumda var/ حاضر olduğunu (söyleyen de) ya da yok/ غائب olduğunu (söyleyen de) yalan söylemiş olur. Zira, var/ حاضر da bir şeydir; (aynı şekilde) yok/ غائب da bir şeydir. Bir şey olmadığı takdirde, var/ حاضر olması veya yok/ غائب olması (önemli değildir).²⁸

Bir başka örnekle ...²⁹ delil göstererek şöyle dediler: "Eğer eşyaların tümü ilimle, ilim de ilimle idrak olunursa, ya sonsuzdur veya sonludur. Eğer biterse, bilinmiyor demektir. Eğer bilinmiyorsa, meçhul demektir. O halde eşyalar meçhul olarak nasıl bilinir? Eğer bitmiyorsa ve bir gayesi yoksa, o ihâta edilemez. İhâta edilemeyen şey de meçhuldür. Bu iki yönlü bilinmeyen ve meçhulün kıyası da iki yönlüdür. Bütün eşyaların bilinmesi söz konusu olmadan meçhul olan şey nasıl bilinsin? Bu (akla) daha uzaktır.

Bu konuda ikiye ayrıldılar. Çalışmalar çoğaldı, himmetler arttı. Dehriyye³⁰ olarak isimlendirilen bir tâife şunları söyledi: "Din yoktur, Rabb yoktur, peygamber, yoktur, kitap yoktur, diriliş yoktur, hayır ve şer için bir karşılık yoktur. Hiçbir şeyin başlangıcı ve sonu yoktur. Yoktan var olmak/ حدوث ve helak olmak/ عطب yoktur. Yoktan var olmak/ حدوث ancak ayrılıktan sonra (olursa) oluşur/ حدث. Helak olmak/ عطب ise ancak toplandıktan sonra oluşur. Her iki yönün toplamı şudur: Var olan/ حضور yoktur/ غائب, yok olan/ مغيب vardır/ حاضر.

Dehriyye olarak isimlendirilmelerinin sebebi, insanın dâim olduğunu ve zeval bulmayacağını iddia etmeleridir. Zaman/ Dehr süreklidir/ دائر ve evveli ve âhiri yoktur. İddialarına delil göstererek şöyle dediler: "Bir şeyin varlığı ve kaybı, üçüncüsü olmayan iki durumla bilinir: (Bunlardan biri) bir şeyin içinde bulunduğu haldir. Olan ve var olan şey nasıl (tekrar) yoktan var edilsin? (Bunlardan diğeri) içerisinde bir şey olmayan haldir. Benzeri olmayan bir durum nasıl söz konusu olsun? Bu (akla) daha uzaktır.

Aynı şekilde, iki durumun dışında bilinmeyen "helak olmak/ عطب" iddiası üzerine şunları söylediler: "(Bunlardan diğeri) şeyin içerisinde kâim olduğu durumdur. Helak olacak bir şeye oluş ve kâim olma iddiasında bulunmak boş bir eylemdir. (Bunlardan diğeri) içerisinde bir

²⁸ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 148.

²⁹ Metnin bu bölümü eksiktir.

³⁰ Dehriyye, âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımıdır. Bkz. Hayrani Altıntaş, "Dehriyye", *DİA*, C. 9, s. 107.

şey (kâim) olmayan durumdur. Bu durumda helak nasıl oldun? Dolayısıyla bu durum da boş bir eylemdir. Eğer bize muhalefet edenler, bizim doğruluğumuzu kabul ederlerse, kendi düşüncelerini yalanlamış olurlar. Eğer bizim doğruluğumuzu reddederlerse, varlık ve yokluğun olmadığı üçüncü bir durumu iddia etmiş olurlar. Bu ise bu üç durumda en kötü olanıdır.”

Onlardan bir başka fırka şöyle dedi: Ezelde eşyaların aslı taneydi/ habbe. (Daha sonra) parçalandı. Bu taneden farklı renkler ve duygularla âlem başladı³¹.

İçlerinden biri manalarda farklılık olmadığını, manaların duygularda farklı olduğunu iddia etti. İçlerinden biri bu durumu kabul etmedi. Manalarda ve gerçeğinde farklılıkların bulunduğunu ispat etti. Farklılığın gerçekleşmesini kabul etmeyen şöyle dedi: “Eşyalardaki farklılık duyguların farklı olmasıyla gerçekleşir. Bu durum ise bir diğerinin varlığı olmadan gerçekleşebilecek bir şey değildir.

İddialarına delil olarak (şunları gösterdiler:) “Safrasından hasta olan birisi, tıpkı sarılık hastaları/ اصحاب اليرقان gibi, bal tatsa onu acı bulur. Halbuki, bu hastalıktan sağlıklı olanlar, (balı) tatlı bulurlar. Gündüz aydınlığı gece kuşlarını/ الخفش engeller; zira onların görüşleri gece olunca gerçekleşir. Her ne kadar ışık görüşü artırsa ve karanlık (görüş için) engel teşkil etse de gün ışığı gece kuşları/ الخفش ve diğerleri için karanlık demektir. Zira, gündüzleri görüşleri engellenir. Bunun gibi (durumlar) kimi insanlar için olduğu gibi kimi hayvanlar ve kuşlar için söz konusudur. Muhakkak ki gece, betimlediğimiz gibi, gözleri aydınlatıcı olursa, bu durumda gece aydınlık demektir. Bunun tersi durumda ise gündüz aydınlık (birisi için) gece karanlık olur. Eğer siz: “*Bu türler için bir âfettir.*” dersiniz, biz de size: “*Bu duruma uygun olanlar için mi, yoksa bunun tersi olanlar için mi?*” deriz. Eğer siz: “*Bunun tersi olanlar için.*” dersiniz, biz: “*Bilakis, bu duruma uygun olanlar için âfettir.*” deriz. Eğer siz: “*Bu duruma uygun olanlar için.*” dersiniz, biz: “*Bilakis, bu durumun tersi olanlar için âfettir.*” deriz. Bu durumda her iki türün (birbirine karşı) üstünlüğü yoktur.

Şöyle dediler: “*Yazarın kitabı düzgün bir şekilde yazdığını görmüyor musunuz?*” (Yazar) önden, yüz tarafından bu şekilde görülür. Eğer ona arkasından bakılırsa, bilinenin tersi bir şekilde görülür. Eğer eğilerek ya da arkasından bakarsan, onu, tıpkı elif harfini diğer tüm harflerden daha belirgin halde yazıyormuş gibi görürsün. Karşısına geçtiğin takdirde ise elif harfini görürsün. Arkasında durduğun zaman ise (elifi) be (harfi) gibi görürsün. Uzaklaştığın zaman, (elifi) nun (harfi) ya da be (harfi) gibi görürsün. Bir yer de olmayan kimse/ غائب, bir başka yerde vardır/ حاضر.

Aynı şekilde, renklerde, seslerde, yemeklerde, görünen şeylerde ve elbiselerde benzer bir söylem söz konusudur. (Bu durum) birisini yakından büyük, uzaktan ise küçük görmek gibidir. Sana yaklaşan gittikçe büyür, uzaklaşan ise gittikçe küçülür³².

Aynı şekilde, ses yakından güçlü, uzaktan hafif duyulur.

Aynı şekilde, yemekten az bir miktar yersen tadını az bulursun, çok miktarda yediğin takdirde tadı da çoğalır.

Aynı şekilde, bir şeye az (bir miktar) dokunursan, onu ılık bulursun, şiddetli bir şekilde dokunursan, onu sıcak bulursun. Resmi yakından sâbit ve farklı görürsün. Uzaktan baktığında ise, farklı olmadığını ve aynı kaldığını görürsün.

Her şeyin eşitlik ve birliktelik/ تجاري üzerine döndüğünü iddia ettiler. (Bu şekilde) neredeyse Sûfestâiyye ile anlaşırlar

Bir başka tâife şunları söyledi: “*Muhakkak ki eşyalar dört usul/ اربعة اصول üzere şubelere ayrılmıştır ve vardır/ لم تنزل ve yok olmaz/ لا يزال. Doğ(ur)du ve âlem ondan ortaya çıktı. O ise sade fertlerdir/ افراد السواذج ve sıcak ile soğuk, rutubet ile kuruluktur. Başka bir şeye dayanmadan, herhangi bir irade ya da talep olmadan, kendiliğinden oluşur.*”

³¹ Ya’kûbî, Târîh, s. 149.

³² Ya’kûbî, Târîh, s. 150.

Bir başka tâife şunları söyledi: “*Usul dörttür ve (bunlar) âlemde bulunanların anasıdır/ امهات. Bununla birlikte var olan/ لم تزل yok olmayan/ يزال bir beşincisi vardır ve aralarındaki bağlantıyı irade, talep ve hikmet sağlar. Eşleri bir araya getirir ve böylelikle sonuç meydana gelir. Zıtları, yaklaşmalarına engel teşkil etmez. İşte bu ilimdir.*”

Aristocu, cevhere (inanan) bir başka tâife şunları söyledi: “Eşyalar iki şey (üzeredir:) Bunlar cevher ve arazdır. Cevher ise diri olanlar ve diri olmayanlar olarak iki kısma bölünür. Sınırı nefsiyle kâim olmaktır. Ayrılığı has olanlarda olup sınırda değildir. Araz ise dokuz (bölümdür.) Bunlardan birisi kemiyettir ve (kemiyet) sayılardır. Görüntüsü dört şekildedir. Bunlar ölçek, alan ölçüsü, ağırlık ve sözdür.

Daha sonra keyfiyet gelir. Görüntüsü sekiz şekildedir. Bunlar oluş/ الكون, bozuluş/ فساد, hey'et, hile, kuvvet, zayıflık, tanıdık olan/ ألف, tanınmış olan/ مألوف.

Daha sonra izâfe gelir. Görüntüsü dört şekildedir: Doğal/ Tabî, sonradan yapılma/ sinaî, beğenme/ istihsan ve sevgidir/ mevedde.

Daha sonra ne zaman gelir. (Ne zaman) vakit üzere gerçekleşen olaydır; yani vakit ile zaman kastedilir. Zamanın görüntüsü üç şekildedir: Bunlar geçmiş, gelecek ve şu andır³³.

Daha sonra nerede gelir. (Nerede) mekân üzere gerçekleşen olaydır. (Mekân) altı çeşittir. Bunlar ön, arka, yukarı, aşağı, sağ ve soldur.

Daha sonra emek/ جِدَّة gelir. (Emek) mülktür. Ya dıştan ya da içten olmak üzere iki çeşidi vardır. Dıştan olan, köle/ memlûk, ev ve eşya gibi anlamlara gelir. İçten olan ise ilim ve hikmet gibi anlamlara gelir.

Daha sonra sâbit olan şey/ نَصْبَة gelir. (Sâbit olan şey) bir şeyin şekli anlamındadır. (Tıpkı) söyleyenin sözü gibidir. Filan ayaktadır, filan oturmaktadır, filan gidiyor ve filanca geliyor (gibi.)

Daha sonra özne/ fail gelir ve iki kısımdır: Ya kendi iradesiyle yapması veya tabiatıyla yapmasıdır. Kendi iradesiyle yapılan diri olan, bâkî kalan, yemek yiyen ve içen gibidir. Tabiatıyla yapan dört unsurun / العناصر الاربعة hareketi gibidir. Ateş buna örnektir. Ortadan yukarıya doğru yükselir ve bunu tekrar eder. Toprak buna örnektir. Yukarıdan ortaya, yani kendi merkezine doğru hareket eder. Su (buna örnektir.) Yukarıdan toprağın içine doğru (hareket eder.)

Sonra etkilenen/ münfail gelir. (Münfail) öznenin/ fail etkisi altında olandır ve kendi tabiatı içerisinde dönüşür. Zira (kendi tabiatında) her şekle bürünür. İşte bunlar Yunan ve Rum filozofların, hakîmlerin ve kelamcılar mezhepleri, görüşleri ve söylemleridir/ مقالات³⁴.

Hristiyan Rum Hükümdarları

Yunan söyleminden/ مقالة çıkarak Hristiyan dinine giren ilk Rum hükümdarı Kustantîndir/ قسطنطين. (Hristiyan olmasının) nedeni şudur: Bir toplulukla savaşıyordu. Rüyasında, üzerine haç bulunan mızrak gibi şeylerin gökten indiğini gördü. Sabah olunca, mızraklarına haç bağladı. (Bu şekilde) savaştı ve zafer kazandı. İşte Hristiyan olmasının sebebi budur. Hristiyan dininde kaldı. Kiliseler inşa etti ve Hristiyan dinini ikâme etmek için her ülkeden papazları topladı. Bu onların ilk toplantısıdır³⁵. İznik'te/ Nikiye³⁶ 318 papaz ile İskenderiye patriği, Roma patriği, Antakya patriği ve Kustantîniye patriği olmak üzere dört patrik toplandı.

Kustantîn'in/ قسطنطين bunları toplamasının sebebi Hristiyan olmasıdır. Hristiyanlık kalbine yerleşti ve ilmini artırmak istedi. Ehil kişilerin makalelerini/ مقالات okudu. (Bu konuda) 13 makale buldu. Onlardan birisine göre, Mesîh ve annesi iki ilâhtı. Bir diğerine göre, ateş

³³ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 151.

³⁴ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 152.

³⁵ İznik konsili, Hristiyanlık tarihindeki ilk genel konsildir. Hristiyanlık'ta kiliseye bağlı bütün piskoposların katılımıyla düzenlenen, önemli dinî konuların tartışılıp karara bağlandığı genel (ekümenik) konsillerin ilki olup İmparator I. Konstantinos'un daveti üzerine 325 yılında İznik'te gerçekleştirilmiştir. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, “İznik Konsili”, *DİA*, C: 23, s. 549.

³⁶ İznik, Bursa iline bağlı ilçe merkezidir. İznik, Arap kaynaklarında Nikiye (نِيقِيَّة) şeklinde geçen Nikaia'nın Türkçeleştirilmiş biçimidir ve şehri Orhan Gazi zamanında ziyaret eden İbn Battûta *er-Rihle*'sinde Yiznik (يزنيك) olarak vermektedir. Bkz. Semavi Eyice, “İznik”, *DİA*, C: 23, s. 453. Nikiye için Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., C: 5, s. 333.

ışığından/ شعله نار ayrılmış ve ateş ışığı/ شعله نار makamında bulunan Baba'dır. (Kendisinden) ikinci bir ışığın ayrılmasıyla ilkinin ışığında bir eksilme olmaz. Bir diğeri, onun ilâhlaştığını söyler. Bir diğeri, onun kul olduğunu söyler. Bir diğeri, Mattâ ve arkadaşları gibi cesedinin bir hayal olduğunu söyler. Bir diğerine göre, o Kelime'dir. Bir diğerine göre, o Oğul'dur. Bir diğerine göre, o kadîm bir ruhtur. Bir diğerine göre, o Yûsuf'un oğludur dedi. Bir diğerine göre, o peygamberlerden bir peygamberdir. Bir diğerine göre, o hem insan tabiatlı/ ناسوتی hem de ilâhî tabiatlıydı/ لا هوتی. (Bu sebeple) Kustantîn/ قسطنطين 318 papaz ve dört patriği topladı ve o asırda bunun dışında (bir toplanma) gerçekleşmedi.

İskenderiye patriği: “*Muhakkak ki Mesîh ilâh olarak yaratılmıştır.*” diyordu. Toplandıkları zaman, onun bu konu üzerinden münâzara yaptılar. Sonunda şu söylem/ مقالة üzerinde anlaştılar: “*Muhakkak ki Mesîh, mahlûkât yaratılmadan önce Baba'dan doğdu. O Baba'nın tabiatındandır.*” (Ancak) Kutsal Ruh'tan/ روح القدس bahsetmediler³⁷.

(Ayrıca) bir yaratıcı ve yaratılmış olduğunu da ispat etmediler. Ancak Baba'nın bir ilâh olduğu ve oğulun da ondan ilâh olarak geldiği konusunda görüş birliğine vardılar. İznik'ten/ Nikiye çıktılar. Kustantîn'in/ قسطنطين 55 yıl hüküm sürdü.

Daha sonra Yûlyânûs/ يوليانيوس bir sene hüküm sürdü. Daha sonra Desiyûs/ ديسيوس bir sene hüküm sürdü. Döneminde, uzun bir süre öldükten sonra Ashâb-ı Khef³⁸ ortaya çıktı. (Kendileri) birkaç kişi ve bir çoban idi. Beraberlerinde bir çoban köpeği vardı. (Ashâb-ı Khef'in) isimleri şöyledir: Mekselmînâ/ مكسلمينا, Marâtûs/ مراطوس, Şâh Bûnbûş/ شاه بونبوش, Batrânûş/ بترنوش, Devâs/ دواس, Bavâles/ بوالس, Kenîfertû/ كنيفرتو, Sûtar/ سوتر ve çoban Melîhâ/ مليخا. Köpeğin ismi Kıtmîr'dir/ قطمير. 100 sene sonra (mağaradan) çıktılar. 309 sene olduğu da söylenir. İçlerinden birini, para vererek yemek satın alması için gönderdiler. Çarşıdaki (esnaf) onun parasını bozmayı kabul etmedi. Daha sonra onu takibederek bir mağaraya vardılar. (Ashâb-ı Khef'in) durumu (orada bulunan) topluluğun aklını kör etti. Mağaranın üzerine namaz kılmak için bir mescit inşa ettiler.

Daha sonra Natiyânûs/ النطيانوس dört sene hüküm sürdü. Daha sonra Büyük Tîdûsûs/ تيدوسوس الأكبر hükümdar oldu. Döneminde, Hristiyanların ikinci toplantısı gerçekleşti. 150 papaz ve üç patrik Kustantîniyye'de bir araya geldi. (Toplantıya) Roma patriği katılmadı. (Toplantıda) Sahîfetü'l-Emâne'yi ortaya koydular ve Kutsal Ruh'u/ روح القدس ispat ettiler. Ortaya koydukları Sahîfetü'l-Emâne şöyleydi: “Bir olan, Tanrı olan Baba'ya iman ederim. O her şeyin hâkimidir. Gökleri ve yeryüzünü yaratandır. Görünmeyeni görendir. Rabb olan Mesîh, Allah'ın zamandan önce doğan oğludur. O nurdan bir nurdur. Hakk olan ilâhtan hakk olan ilâhtır. Yaratılmış değil, (bilakis) doğrulmuştur. O Baba'nın tabiatındandır. Her şey ondandır. Bizim açımızdan beşerdir. Bizim açımızdan kurtuluşumuzdur. Gökten inmiş, Kutsal Ruh/ روح القدس ile bedene kavuşmuş, bakire Meryem'den olmuş ve insan olmuştur. Balâtus Nebatî/ بلاطس النبطي döneminde bizim için çarmıha gerildi, öldürüldü ve kabre konuldu. Üç gün sonra tekrar dirildi. Kitaplarda yazıldığı gibi, göğe yükseltildi ve mülkü sonsuz olan Baba'nın sağına oturdu. Kutsal Ruh/ روح القدس vasıtasıyla peygamberlerin konuştuğu ve Rabb olan Baba'dan ayrıldı. Tek olan, kudsî ve donanımlı kilise havârilereindir³⁹.

Tek olan vaftize/ معمودية, günahların bağışlanmasına ve ölümlerin dirilişine iman ederim.” (Daha sonra) bundan sonra (söylenecek olan) şeyleri haram kıldılar ve Kustantîniyye'de ayrıldılar. Tîdûsûs/ تيدوسوس 17 sene hüküm sürdü.

Kendisinden sonra kardeşinin oğlu Küçük Tîdûsûs/ تيدوسوس الاصغر ve Natiyânûs/ النطيانوس hüküm sürdü. (Bu dönemde) Hristiyanların üçüncü toplantısı (gerçekleşti) ve Efes'te/ Efesus

³⁷ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 153.

³⁸ Ashâb-ı Khef, bir mağarada yıllarca uyuduktan sonra tekrar uyandıkları *Kur'ân-ı Kerîm*'de haber verilen arkadaş grubudur. Bkz. İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Khef”, *DİA*, C: 3, s. 465.

³⁹ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 154.

toplandılar. (Toplantıya) 200 papaz katıldı. Nestûr/ نستور (katılanların) tümüne muhalefet ederek şunları söyledi:⁴⁰ “Muhakkak ki Mesîh iki cevher ve iki varlıktır. Varlığıyla ve cevheriyle tam bir ilâhtır. Baba'nın ilâh olan oğludur. Bir insan olarak doğmamıştır. (Ama) anne bir insan doğurdu, bir ilâh doğurmadı.” Bunun üzerine Karîles/ قريلس ona şunları söyledi: “Eğer durum senin dediğin gibiyse, kim Mesîh'e kulluk ederse, o günah işlemiş olur. Zira o, kadîm ve yeni bir kul olabilir. Kim ona kulluktan geri kalırsa, küfre girmiş olur. Zira o, kadîmin kulluğunu terk ettiği gibi, yeninin kulluğunu da terk etmiş olur. Kim insan olmayan bir ilâha kulluk ederse, Mesîh'e kulluk etmemiş olur. Eğer iki yönden biri olmadan kendisine Mesîh denilmesini hak etmiyorsa, burada bulunanların bunu kabul etmesi gerekir.” (Bu sözlerle) Antakya patriği muhalefet etti. Nestûr/ نستور: “Antakya patriği de sözlerimin aynısını söylemektedir.” dedi.

Nestûr/ نستور Irak topraklarına kaçtı. Böylece Irak'ta Nestûrîlik ortaya çıktı ve patrik Câselîk'in/ جاسليق yerine onların reisi oldu. Bu şekilde ayrılmış oldular. Küçük Tîdûsûs/ تيدوسوس 27 sene hüküm sürdü.

Daha sonra Markiyânûs/ مرقيانوس hükümdar oldu. Döneminde dördüncü toplantı gerçekleşti. Toplanma nedeni, Ya'kûbîlerin⁴¹ sahibi Tarsiyûs'un/ طرسيسوس “muhakkak ki Mesîh tek bir cevher ve tek bir tabiattır” demesidir. Hristiyanlar bunu kabul etmedi. Bunun üzerine 630 papaz Kustantîniyye'de toplandı ve Tarsiyûs'un/ طرسيسوس ile münâzara yaptılar. Ona şunları söylediler: “Eğer iddia ettiğin gibi Mesîh tek bir tabiat ise, kadîm tabiat, (aslında) yeni tabiattır. Eğer kadîm (tabiat) yeni (tabiat) ise, (bu durumda) var olan (şey) olmayan (şey) demektir.” (Fakat Tarsiyûs) söyleminden/ مقالة dönmedi. Böylelikle onu haram kıldılar. Bunun üzerine (Tarsiyûs) Mısır ve İskenderiye topraklarına vardı. Kendisi tabip idi. Oralarda ikâmet etti. Markiyânûs/ مرقيانوس beş sene hüküm sürdü.

Daha sonra Alyûn Vânimûs/ اليون واسموس 17 sene hüküm sürdü. Daha sonra Zeynûn/ زينون sekiz sene hüküm sürdü.⁴²

Daha sonra Anastâsiyus/ انسطاسيوس hüküm sürdü. Döneminde Hristiyanların beşinci toplantısı gerçekleşti. (Toplantının sebebi) Hristiyanların lider topluluklarından birisiydi ve “Mesîh'in cesedi hayaldir, gerçek değildir” diyorlardı. Bu nedenle toplanıp şöyle dediler: “Eğer (Mesîh'in) cesedi hayal olsaydı, yaptıkları da hayal olup gerçek olmamalıydı.” Bu görüş Hristiyanların görüşünden ziyade Sûfistâiyye'nin görüşüne benzemektedir. Bu şekilde söyleyenleri lanetlediler. Hristiyanlar onlardan uzak durdu. Anastâsiyus/ انسطاسيوس 27 sene hüküm sürdü.

Daha sonra II. Yûstavûs/ يوستوس الثاني 29 sene hüküm sürdü. Döneminde Hz. Muhammed/ sav doğdu. Daha sonra Ardından III. Yûstavûs/ يوستوس الثالث 20 sene hüküm sürdü. Daha sonra Tîberyûs/ طيبريوس dört sene hüküm sürdü. Daha sonra Hirakl/ هرقل ve oğlu Kustantîn/ قسطنطين hüküm sürdü. Döneminde Hristiyanların altıncı toplantısı gerçekleşti. (Toplantının sebebi) Kavrus el-İskenderânî'nin/ قورس الاسكندراني: “Mesîh'in tek bir irade ve tek bir eylem” olduğunu ve “böylelikle Ya'kûbîlerin söylemine benzerlik gösterdiğini” söylemesidir. Bu sebeple toplandılar. Kendisi gelmeyip, bir mektup yazmış olan Roma Patriği'ne rıza gösterdiler. Bundan sonra Hristiyanların toplantısı olmadı. Hirakl/ هرقل ve oğlu Kustantîn/ قسطنطين 32 sene hüküm sürdü.

Daha sonra Kustantînûs / قسطنطينوس sekiz sene hüküm sürdü. Daha sonra Roma patriği üç sene hüküm sürdü. Daha sonra Kalesa'rarnî/ قلسعرني dört sene hüküm sürdü. Daha sonra Alyûn/ اليون ve oğlu Kustantîn/ قسطنطين 29 sene hüküm sürdü.

⁴⁰ Nestûr, 382 yılında Roma İmparatorluğu'nun Kommagene eyaletinin Germanikeia (Maraş) şehrinde doğmuş, öğrenimini Antakya İlahiyat Okulu'nda tamamladıktan sonra papaz ve vâiz olarak çalışmıştır. İyi bir hatip olan Nestûr, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde “sapkanlar” a karşı verdiği ateşli mücadeleyle tanınmış, 428'de İmparator II. Theodosius tarafından İstanbul Patrikliği'ne tayin edilmiştir. Bkz. Kadir Albayrak, “Nestûrîlik”, *DİA*, C. 33, s. 15.

⁴¹ Ya'kûbîler, Süryânîler olarak da bilinen ve Doğu Hristiyan kiliseleri arasında yer alan bir gruptur.

⁴² Ya'kûbî, *Târîh*, s. 155.

Rumların hesaplarını yaptıkları ve tarihlerini tuttukları 12 aylık bir takvimi vardır. (Ayların) ilki Kânûn Âhirdir. Rumca'da bu aya *Yunevâres* derler ve onların nezdinde senenin başıdır. Aylarının adları şunlardır: Yunevâres, Kânûn el-Âhir'dir. Tilyâs, Şubat'tır. Nerles, Âzer'dir. Abriles, Nisan'dır. Mâyıs, Eyyar'dır. Yûes, Haziran'dır. Augustus, Temmuz'dur. Setenberes, Âb'dır. Uktubers, Eylül'dür. Nuvanbers, Teşrîn el-Evvel'dir. Ekbers, Teşrîn el-Âhir'dir. Mavres, Kânûn el-Evvel'dir⁴³.

Memleketleri Fırat sınırından İskenderiye sınırına kadardı. Rum topraklarında bulunup, ellerinde bulunanlar dışında (buralar) şu anda İslâm topraklarıdır.

En büyük şehirleri şunlardı: (Bunların ilki) el-Cezîre topraklarında bulunan Ruhâ'dır⁴⁴. Burası Diyâr-ı Mudar'dadır⁴⁵. Daha sonra Antâkiyye gelir. Burada Betrus'un ve Yahyâ b. Zekeriyâ'nın avucu vardır ve (bunlar) Kusyân Kilisesi'ndedir. (Antâkiyye) dördüncü taht ve büyük patriklidir. Rum memleketinde olup da (daha sonra) İslâm (memleketi) olanlar şunlardır: Harrân, Ruhâ ve yerleşimleri/ küver, Bâlis, Sümeysât, Malatiyye, Ezene, Tarsûs, Cünd-ü Kınnesrîn, Avâsım⁴⁶ ve yerleşimleri/ küver ile Cünd-ü Hıms'tan (oluşan) el-Cezîre (bölgesidir.) Hıms şehri Rum memleketinin sayılı şehirlerdendir. Daha sonra Lâzkiye gelir. Orası da Hıms (arazisindendir.) Daha sonra Cünd-ü Dimaşk gelir. Gassân'dan Âl-i Cefne⁴⁷ ile Rum valileri/ ummâl⁴⁸ buradaydı. Cünd-ü Ürdün de onlara aitti. Rum hükümdarının valileri/ ummâl Gassân'dan Âl-i Cefne'den olurdu. Cünd-ü Filistin ve yerleşimleri/ küver, Tinnîs, Dimyat ve İskenderiye de Rum memleketinden olup, daha sonra İslâm toprağı olmuştur.

Sakâlîbe⁴⁹ ve Efrenc⁵⁰ ülkesine giden yolun arkasında kalan yerler onlara aittir. Rum memleketinde meşhur ve bilinen şehirler şunlardır: Roma, İznik/ Nikiyye, Kustantîniyye,

⁴³ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 156.

⁴⁴ *Ruhâ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu ildir. Bkz. Ahmet Nezihî Turan, "Şanlıurfa", DİA, C. 38, s. 336.*

⁴⁵ el-Cezîre, İslâm'dan önce ve İslâm tarihinin başlarında buraya yerleşen Arap kabilelerine göre *Diyârımudar*, Diyârrebîa ve Diyârbekir adıyla üç bölgeye ayrıldı. Bunlardan Urfa, Harran, Rakka (Suriye), Samsat, Karkisiyâ, Suruç ve Re'sül'ayn gibi merkezlerin yer aldığı, Diyârımudar, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde ticarî ve askerî sebeplerle önem kazanarak bazan el-Cezîre'den ayrı tutulup müstakil olarak yönetildi. Zaman zaman coğrafi sınırları değişikliğe uğrayan bölgenin Kudâme b. Ca'fer'in belirttiğine göre geliri 6 milyon dirheme ulaşıyordu. Mustafa Sabri Kütükaşçı, "Mudar (Benî Mudar), DİA, C. 30, s. 359.

⁴⁶ Müslümanların fetihlerden sonra Suriye'de teşkil ettikleri beş cündden (askerî bölge) en kuzeydeki Cündü Kınnesrîn, Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinden itibaren çok büyümüş ve geniş bir sahayı kaplamıştı. Hârûnürreşid sınır şehirlerini tahkim ettirdiği 170 (786-87) yılında Cündü Kınnesrîn'i Cündü'l-Avâsım veya kısaca el-Avâsım adıyla müstakil bir bölge haline getirdi ve tamamıyla askerî teşkilâta bağlayarak müstahkem noktalara askerî birlikler yerleştirdi. Bu yeni eyalet Antakya'dan güneybatıda Âsî Nehri'nin denize döküldüğü yere, güneydoğuda Halep, Menbic ve bunun kuzeyinde Bizans sınırına kadar uzanan araziye içine alıyordu ve merkezi başlangıçta Menbic idi. X. yüzyılda ise Antakya onun yerini aldı. Avâsım'ın kuzey ve kuzeydoğusunda sınır kalelerinin yer aldığı Sugur denilen müstahkem kuşak ise X. yüzyılda Tarsus, Adana, *Massîsa*, Zibatra, Maraş, Malatya ve Hısnımansûr'dan geçerek Sümeysât'a (Samsat), oradan da Fırat'ın batı kenarını takib ederek Bâlis'e kadar uzanıyordu. Arap coğrafyacıları Sugur'u bazan müstakil bir bölge, bazan da Avâsım'a bağlı ikinci derecede bir idarî bölge olarak kaydederler. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", DİA, C. 4, s. 112.

⁴⁷ Gassânîler, 200-636 yılları arasında Suriye'de hüküm süren Hristiyan Arap hanedanıdır. Me'rib su seddinin yıkılmasından sonra Yemen'den göç ederek III. yüzyıl başlarında Suriye'ye yerleşen Gassânîler Kahtânîler'in Kehlân koluna mensuptur. Kabilenin Amr Müzeykriyâ b. Amr Mâüssemâ' adlı reisinin oğlu olan Cefne Gassânîler'in kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Bundan dolayı hanedana Cefneoğulları da denilir. Cefne b. Amr'ın başkanlığında Suriye'ye göç eden Gassânîler'in bu adı, Me'rib Seddi (başka bir rivayette Cuhfe) yakınlarında veya Tihâme Çölü'nde bulunan Gassân Suyu'ndan aldıkları nakledilir. Yemen'de oturdukları yerin adını daha sonra yerleştikleri bölgedeki bir suya vermiş olmaları da mümkündür. Gassânîler Suriye'de bir süre Kudâa Kabilesi'nin Dacâim koluna mensup Selfh Kabilesi'nin hâkimiyeti altına girdiler. Fakat daha sonra onları mağlûp ederek Dimaşk ve Tedmür bölgesini ele geçirdiler. Bkz. Ahmet Ağrakça, "Gassânîler", DİA, C. 13, s. 397.

⁴⁸ Âmil, İslâm tarihinde genel olarak memur ve özellikle vergi memuru anlamında kullanılan bir terimdir. Bkz. Mehmet Erkal, "Âmil", DİA, C. 3, s. 58.

⁴⁹ Sakâlîbe, Ortaçağ İslâm kaynaklarında Slavlar'la Slav kökenli kölelere verilen isimdir. Saklebe kelimesinin çoğulu olan sakâlîbe (Saklebiler), Avrupa'nın doğusu ve güneyi ile Asya'nın kuzeyinde yaşayan insanları tanımlamak için kullanılan Grekçe s(k)lâbos (Slav, Sloven) isminin Arapçalaştırılmış şeklidir. S(k)lâbos, Ortaçağ'da Avrupa'ya göç eden kalabalık Slav kitlelerinin köleleştirilmesi sebebiyle zaman içerisinde "s(k)lave" şeklinde köle anlamını da kazanmıştır. Başta Endülüs olmak üzere Ortaçağ İslâm dünyasına çok sayıda Avrupa menşeli kölenin getirilmesi sonucunda sakâlîbe ismi genelde Slavlar, özellikle de orduda ve diğer hizmetlerde kullanılan Slav kökenli köleler için kullanılmıştır. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Sakâlîbe", DİA, C. 36, s. 3.

⁵⁰ Efrenc, İslâm dünyasında Katolik ve Protestan mezheplerine mensup Hristiyan Avrupalılara verilen addır. Aslı Frank olan kelime Türkçe'ye Frenk / Firenk / Firek, Arapça'ya Efrenc (İfrence), Farsça'ya Fereng / Freng / Firek şekillerinde geçmiştir. Avrupa'nın batı ve kuzey kısmına Arapça'da Efrenciye, Farsça'da ve Türkçe'de Frengistan adı verilmiştir. Müslümanlar Frank (Efrenc, İfrence) adını doğru olarak önce Frank Devleti'nin (Merovenjiyen-Karolenjiyen) halkı için kullanmışlarsa da sonraları özellikle Haçlı seferlerinin başlamasının ardından, Suriye ve Filistin'de kurulan Hristiyan devletlerinin kurucuları büyük çoğunlukla Frank olduğu için bu ismi bütün Batı ve Kuzey Avrupa milletlerine (Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan, Norman) teşmil etmişlerdir. Bkz. İşin Demirkent, "Franklar", DİA, C. 13, s. 173.

Amâsiyye, Harşene, Kura, Ammûriye, Sumeluh, Kaleme, Selendû, Hirakle, Sıkiliyye, Maltane, Antâkiyye, Muhterika, Dehrnâta, Melviye, Selûkiyye, Emriye, Kûniyye, Cenûs, Belûs, Berâveas ve Selenîka⁵¹.

SONUÇ

Bu çalışmada Ya'kûbî'nin Tarih adlı eserinden İslâm öncesi dönem hükümdarları bahsine yer verdik. Ya'kûbî eserinde öncelikle tufandan sonraki ilk hükümdarlık olarak dile getirdiği Süryânî hükümdarlardan bahsetmiştir. Bunlar, Şevsân, Bevîr, İsmâşîr b. Elvel, Amerkîm, Ehrîmûn, Semâdân, Sebîr, Herîmûn, Hûriyâ, Erved ve Halhâbîs idi. Ardından Mevsıl/ Musul hükümdarlarında bahsetmiştir. Bunlar Bâlûs, Nînevas b. Bâlûs, Şemîrem ve Lâvesneser idiler. Bâbil hükümdarları bahsinde ise Ya'kûbî, ilk hükümdarları olan Nemrûd Cebbâr'dan itibaren 49 hükümdarın isimlerini ve hükümdarlık sürelerini verir.

Ya'kûbî Yunanlıların soyunun Yûnân b. Yâfes b. Nuh'tan geldiğini ileri sürer ve hükümdarların ilki olarak Fîlifûs'dan bahseder. Yedi yıl hüküm süren Fîlifûs'dan sonra yerine oğlu İskender geçmiştir. İskender'in annesi Alûmfidâ, hocası ise Aristoteles'tir. İskender'in hayatından detaylı olarak bahseden müellif, onun Fars, Bâbil ve Hind topraklarına yaptığı seferlerden ve ölümünden bahseder. Yunan ve Rum hükümdarları birbirinden ayrı tutan Ya'kûbî, Rumların Rûm b. Semâhîr b. Hûbâ b. Alkâ b. Aysû b. İshak b. İbrâhim soyundan geldiklerin öne sürer. Ona göre Rumların ilk hükümdarı Fehâsâtık'tır. Fehâsâtık'tan sonra iktidara gelen 23 hükümdardan bahseden Ya'kûbî Rumları üç gruba ayırır. Bunlar Sâbiîn, Sûfestâiyye ve Dehriyye'dir. Ya'kûbî detaylı olarak bunların görüşlerinden bahsetmekte ve Hristiyan Rum hükümdarlarının isimlerini vererek konuyu tamamlamaktadır.

⁵¹ Ya'kûbî, *Târîh*, s. 157.

KAYNAKÇA

AĞARI, Murat, “İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 47, S. II, (2006), s. 157-176.

AĞARI, Murat, “Ya’kûbî”, DİA, C. 43, s. 287.

AĞARI, Murat, “Ya’kûbî’nin Tarih’inde Hindliler Bahsi”, Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi, C.1, S.1, (2021), s. 44-59.

AĞARI, Murat, “Ya’kûbî’nin Tarihinde Tıp ve Felsefe Bahisleri”, Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi, C.2, S. 1, (2022), s. 87-137.

AĞIRAKÇA, Ahmet, “Gassânîler”, DİA, C. 13, s. 397.

ALBAYRAK, Kadir, “Nestûrîlik”, DİA, C. 33, s. 15.

ALTINTAŞ, Hayrani, “Dehriyye”, DİA, C. 9, s. 107.

BATUK, Cengiz, “Nemrud”, DİA, C. 32, s. 554.

ÇELİK, Mehmet, “Süryânîler”, DİA, C. 38, s. 175.

EMİROĞLU, İbrahim, “Sûfestâiyye”, DİA, C. 37, s. 468.

ERSÖZ, İsmet, “Ashâb-ı Kehf”, DİA, C. 3, s. 465.

EYİCE, Semavi, “İznîk”, DİA, C. 23, s. 453.

FAYDA, Mustafa, “Atâ”, DİA, C. 4, s. 33.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Sâbiîlik”, DİA, C. 35, s. 341.

KAYA, Mahmut, “İskender”, DİA, C. 22, s. 555.

KAYA, Mahmut, “Mugâlata”, DİA, C. 30, s. 372.

KILIÇ, Mahmud Erol, “Hermes”, DİA, C. 17, s. 228.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Mudar (Benî Mudar)”, DİA, C. 30, s. 359.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal, “Ninevâ”, DİA, C. 33, s. 136.

ES-SAKKÂR, Sâmî, “Musul”, DİA, C. 31, s. 361.

SEYYİD, Eymen Fuâd, “İskenderiye”, DİA, C. 22, s. 574.

SİNANOĞLU, Mustafa, “İznîk Konsili”, DİA, C. 23, s. 549.

ŞEŞEN, Ramazan, “Cezîre”, DİA, C. 7, d. 509.

TURAN, Ahmet Nezihi, “Şanlıurfa”, DİA, C. 38, s. 336.

YAZICI, Tahsin, “Merzübân”, DİA, C. 29, s. 255.

YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Mu’cemu’l-Buldân, Dâru Sâdır, C.V, Beyrut, (ts.).

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Avâsım”; DİA, C. 4, s. 112.

KONYA’NIN CİHANBEYLİ İLÇESİNİN İDARİ YAPILANMA SÜRECİ*

THE ADMINISTRATION PROSES OF CİHANBEYLİ DISTRICT OF KONYA

Barış SARIKÖSE **

ÖZ

Osmanlı döneminde Akşehir’den Tuz Gölü’ne kadar geniş sahada Esbkeşanlar/Atçekenler, Bozulus Türkmenleri, Rişvan, Halıkanlı, Ömeranlı ve Ağabeyli gibi birçok göçebe aşiret yaşamaktaydı. Günümüzde Konya ilinin bir ilçesi olan Cihanbeyli’nin sosyal yapısının temelleri bu göçebe aşiretlere dayanmaktadır. Tuz Gölü civarında Esbkeşan Kazası sınırları içinde yer alan Cihanbeyli’de idari yapılanma XIX. yüzyıl sonlarında başlamıştır. XX. yüzyılda Cumhuriyet’le birlikte ilçenin idari yapılanması şekillenmiştir. Bu süreçte Kulu ve Altınekin gibi Cihanbeyli’den ayrılan yerleşim birimleri ilçe haline geldiği gibi birçok köyün idari yapısında da değişiklikler yaşanmıştır.

Günümüz Cihanbeyli ilçesinin idari yapılanması bu değişikliklerle ortaya çıkmıştır. 2012’den sonra ülke genelindeki düzenlemelerle ilçeye bağlı köyler mahalle haline dönüştürülmüş, yurt dışına ve ülke içinde büyükşehirlere göçle nüfusu azalan belediyeler de bu süreçte kapanmıştır.

Bu çalışmada Konya’nın Cihanbeyli ilçesinin Osmanlı’dan Cumhuriyet’e idari dönüşümü ve günümüz idari yapılanmasının temelleri arşiv belgeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konya, Cihanbeyli, İdari Yapılanma, İlçe, Köy, Belediye, Kamu Yönetimi.

ABSTRACT

Many nomadic tribes such as Esbkeşanlar/Atçekenler, Bozulus Turkmans, Rişvan, Halıkanlı, Ömeranlı and Ağabeyli lived in a wide area from Akşehir to Tuz Lake in the period of Ottoman. The foundations of the social structure of Cihanbeyli, which is a district of Konya province today, are based on these nomadic tribes. The administrative structure in Cihanbeyli, located within the borders of Esbkeşan District around Tuz Lake, dates back to end of 19th century. The administrative structure of the district was shaped with the Republic in the 20th century. In this process, settlements separated from Cihanbeyli, such as Kulu and Altınekin, became districts, and many villages also experienced changes in their administrative structure.

The administrative structure of today's Cihanbeyli district emerged with these changes. After 2012, the villages of the district were transformed into neighborhoods with the regulations throughout the country, and the municipalities whose population decreased due to migration abroad and to metropolitan cities within the country were also closed in this process.

The administrative transformation of Konyas’ Cihanbeyli district from Ottoman Empire to the Republic and the foundations of today's administrative structure were evaluated within the framework of archive documents in this study.

Keywords: Konya, Cihanbeyli, Administrative Structure, District, Village, Municipality, Public Administration.

* Bu makale 24.04.2024 tarihinde dergimize gönderilmiş; 26.04.2024 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.06.2024 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir. Makaleye atıf şekli; Barış SARIKÖSE, “Konya’nın Cihanbeyli İlçesinin İdari Yapılanma Süreci”, *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 1, (Haziran 2024), s. 37-44.

** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, barissarikose@karabuk.edu.tr , Orcid ID: 0000-002-6652-0573

Giriş

Cihanbeyli, Konya'nın Kulu ilçesi gibi Konya- Ankara Kara Yolu üzerinde, Tuz Gölü kıyısında yer alan bir ilçe olup¹, Cihanbeyli Platosu üzerinde “İnözü” adı verilen geniş tabanlı bir vadi içinde Tuz Gölü'ne 20 km mesafede yer almaktadır². Cihanbeyli Ovası olarak bilinen saha genel olarak dalgalı bir arazi ve alçak yaylalardan oluşan arazi yapısı ile Tuz Gölü'ne kadar uzanmaktadır³.

İlkçağlardan itibaren bütün medeniyetler için önemli bir tuz kaynağı olan Tuz Gölü'nden Osmanlı döneminde de tuz üretilerek diğer vilayetlere sevk edilmiştir. XX. yüzyıl başlarında da Anadolu'nun tuz ihtiyacını karşılayan en önemli merkezlerden biri olan Cihanbeyli'den kervanlarla diğer şehirlere sürekli tuz taşınmaktaydı⁴.

Cihanbeyli'nin ilk adının Esbkeşan olduğu yönünde görüşler vardır. Cambegli aşiretinden isminin geldiği de kabul edilmektedir⁵. Ancak Esbkeşan adı bölgede Haymana'dan Kulu'ya kadar olan geniş sahada yaşayan bir aşiretin adı olup, aynı zamanda bu sahada XIX. yüzyılda teşkil olunan Cihanbeyli'den farklı olarak bir Esbkeşan Kazası bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Cihanbeyli Aşireti İç Anadolu Bölgesi'nde Akşehir'den Kulu- Haymana hattına kadar geniş bir alanda yaşamaktaydı. Bugünkü Cihanbeyli adı Cihanbeyli Aşireti ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

Cihanbeyli ilçesinin üzerinde kurulduğu plato Antik dönemde “Axylos” olarak adlandırılmaktadır. Hititler döneminde Cihanbeyli çevresi “Zallara” olarak isimlendirilmiştir. İlçe çevresindeki höyüklerde Hitit dönemine ait olan çanak çömlek kalıntılarına rastlanmıştır. Cihanbeyli çevresi Frig, Kimmer, Pers ve ardından Büyük İskender İmparatorluğu sınırları içinde yer almıştır⁶. Roma döneminde M.Ö. III. yüzyılda bölgeye Avrupa'dan gelen Galat göçlerinden dolayı “Galatya” adı verilmiştir⁷. Galatlar, M.Ö. 280'den itibaren Balkanlar üzerinden Anadolu'ya girmiş ve Kızılırmak havzasına yerleşmişlerdir⁸. Galatya Eyaleti'nde de bölgenin en önemli ekonomik kaynağı tuz idi. Tuz ticaretinin önemli olduğu bölgede ayrıca koyun yetiştiriciliği ve buna bağlı olarak dokuma sanayisi de gelişmişti. Cihanbeyli- Sülüklü civarında Galatlar dönemine ait bulunan mezar taşlarında dokuma ve yün endüstrisi ile ilgili tasvirler bulunmaktadır. Bu dönemde Kütükuşağı, Atkafası, Sülüklü ve İnsuyu gibi yerlerde Galatların özel kişilerinin malikâneleri vardı⁹. Bergama Krallığı'ndan sonra bölge MÖ. 129'da Roma'nın Asya eyaleti sınırları içine girmiştir. Bizans döneminde MS.620'de bölge “Anatolikan” teması içinde yer almıştır¹⁰. Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Orta Anadolu birçok Türkmen boyu ve göçebe aşiretler için bir çekim merkezi haline gelmiştir. Türkiye Selçuklularının başkentlerini I. Haçlı Seferi'nden (1096) sonra Konya'ya taşınmasıyla birlikte bölgede Türk yerleşimi hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır.

1. Osmanlı Döneminde Cihanbeyli'nin İdari Yapılanması

Türkiye Selçuklularının yıkılma sürecinde Konya ve çevresi başta Osmanlılar ile Karamanoğulları olmak üzere beylikler arasında yaşanan hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Osmanlı'nın Konya ve çevresinde Karamanoğullarının hakimiyetini sonlandırdığı 1467 yılından sonra bölge idari olarak Karaman Eyaleti sınırları içinde yer almıştır. Bugün Kulu ve Cihanbeyli'nin bulunduğu sahadan Kadınhanı ve Akşehir'e kadar olan bölgede Turgut, Bayburt ve Kureyşözü kazaları oluşturulmuştur. Kulu ve Cihanbeyli'nin bir kısmı Kureyş sınırları içinde yer alırken günümüzde Cihanbeyli'ye bağlı yerleşim yerlerinin bir kısmı Turgut Kazası sınırları

¹ Komisyon, *İlimiz Konya*, İstanbul 1985, s. 170-172.

² Ahmet Şimşek, “Cihanbeyli”, *Konya Ansiklopedisi*, C. II, Konya 2011, s. 254.

³ Komisyon, *aynı eser*, s. 169.

⁴ Béla Horvath, *Anadolu 1913*, (Çev. Tarık Demirkan), İstanbul 1997, s. 45.

⁵ Şimşek, “aynı madde”, s. 254.

⁶ Hasan Bahar, “İlkçağda Cihanbeyli”, *Konya Ansiklopedisi*, C. II, Konya, 2011, s. 254-255.

⁷ Hasan Bahar, “İlkçağda Kulu ve Çevresi”, *Aidiyet, Göç ve Tarımın Şehri Kulu Sempozyumu Bildirileri 19-21 Ekim 2012*, Konya 2013, s.17.

⁸ Mehmet Ali Kaya, *Galatlar ve Galatya Tarihi*, Konya, 2011, s. 29-30.

⁹ Kaya, *aynı eser*, s. 216, 287, 291, 294.

¹⁰ Bahar, “aynı madde”, s. 256.

içinde yer almaktaydı. XVI. yüzyıldan itibaren İnsuyu ve İnevi olarak Cihanbeyli toprakları üzerinde iki nahiye oluşmuştur¹¹.

Bölgede Osmanlı döneminde genel olarak göçebe aşiretler yaşamasından dolayı idari yapılanmada değişimler yaşanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde Atçekenlerin (Esb-keşan) yaşadığı bölgelerden biri de Cihanbeyli Yaylası'ydı¹². Atçekenlerin bir kolu olan Torunlar, Cihanbeyli'de XX. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettirmiştir¹³. Ayrıca, Cihanbeyli'ye Salurlar, Yeniceoba'ya Afşar, Yapalı'ya Yaparlı gibi Türk aşiretleri yerleşmiştir¹⁴. Günümüzdeki Cihanbeyli toprakları üzerinde bulunan Bayburt, Turgut ve Kureyş gibi bölgelerde Bozulus Türkmenleri de yaşamaktaydı¹⁵. Günümüzdeki Kadınhanı civarındaki köylere kadar olan geniş sahaya Bozulus Türkmen aşiretleri yayılmıştı¹⁶. XVI. yüzyılda İnsuyu, Kureyşözü, Bayburt ve Turgut kazaları Esbkeşan/ Atçekenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdi¹⁷. Bu yüzyılda Esbkeşan oymakları Tuz Gölü'ne kadar Aksaray- Eskiil hattına kadar olan alanlarda daha çok hayvancılık ile geçinmekte olup bu coğrafyada XVIII. yüzyılda tarımla geçinen nüfus yoktu¹⁸. İnsuyu'na da Danişmendli ve Ağabeyli gibi cemaatler yerleşmişti. Ayrıca Halikanlı ve Nasır aşireti de Cihanbeyli çevresindeki köyleri yurt tutmuşlardı¹⁹. Cihanbeyli Aşireti İstanbul'un et ihtiyacının karşılanmasında büyük bir öneme sahipti Cihanbeyli Aşireti her sene İstanbul'a düzenli olarak yüzbinlerce canlı hayvan sevk ederdi²⁰. Erzurum'dan İç Anadolu'ya kadar geniş bölgede Cihanbeyli Aşireti hayvan sevkîyatında önemli bir yere sahipti²¹.

XIX. yüzyılda Esbkeşanların yaşadığı alanlar Turgut Kazası ve Cihanbeyli arası ile Tuz Gölü'nün doğusunda yer alan platodaki küçük bir alan olup²², XIX. yüzyıl sonlarında Haymana'dan Kulu'ya kadar olan geniş sahada Cihanbeyli aşireti yayılmıştı²³. 1844'ten itibaren Cihanbeyli aşireti bir dönem kaymakamlık olarak idare edilmiştir. 1858-1859'da Cihanbeyli Aşireti Kaymakamlığı lağvedilmiştir²⁴. 1872-1873'te İnevi, İnsuyu, Zıvarık, Ağabeyli, Bulduk ve Yeniceoba Esbkeşan Kazası sınırları içindeki önemli yerleşim yerleriydi²⁵. Esbkeşan Kazası'nın merkezi 1882-1883'ten sonra İnevi Köyü olmuştur²⁶. 1887-1888 yılından sonra ise eski kaza merkezi olan İnevi Köyü ayrı bir nahiye haline getirilmiştir²⁷. 1892-1893'te Esbkeşan olan kazanın adı Koçhisar olarak değişmiştir. Bu tarihte İnevi Nahiyesi 21 köyü ile birlikte Konya merkez kazasına bağlı iken Cihanbeyli nahiye olarak Akşehir Kazası'na bağlanmıştır. 1898-1899'da Cihanbeyli Nahiyesi Konya Vilayeti Akşehir Kazası sınırları içindedir²⁸. XIX. yüzyıl sonunda Esbkeşan Kazası ortadan kalkınca bu kazaya bağlı Ağabeyli, İnsuyu ve İnevi köyleri Cihanbeyli'ye bağlanmıştır. Kulu'nun da içinde bulunduğu köylerin idari yapılarının 1894-1895'te değiştiği anlaşılmaktadır. Günümüzde Kulu'ya bağlı köylerin bazıları Koçhisar Kazası'na bağlı iken bazı köylerin de İnevi Nahiyesi sınırları içinde olduğu, Kulu'nun ise 1894-1895'te Koçhisar Kazası'na bağlı olduğu görülmektedir²⁹.

3. Cumhuriyet Döneminde Cihanbeyli'nin İdari Yapılanması

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kadınhanı Kazası'nın sınırları Tuz Gölü'ne kadar uzanmaktaydı. 1922 yılında Tuz Gölü Kadınhanı Kazası'nın doğu sınırını oluşturmaktaydı.

¹¹ Barış Sarıköse, "Cihanbeyli", *Konya İli ve İlçelerinin Tarihi Süreç Çerçevesinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Konya İlçeleri*, C. II, (Ed. Yusuf- Küçükdağ- Koray Özcan- Caner Arabacı), İstanbul 2023, s. 61.

¹² H. Basri Karadeniz, "Atçeken Oymakları (1500-1642)", (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1995, s. 16-17.

¹³ Barış Sarıköse, *Kulu Sosyal ve Ekonomik Tarih*, Konya 2018, s. 42.

¹⁴ S. Sırrı Üçer- M. Mes'ud Koman, *Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme*, Konya 1945, s. 15-16, 20.

¹⁵ Selma Turhan Sarıköse, *Kadınhanı Atlantı Bir Bozulus Türkmen Köyü*, Konya 2021, s. 15.

¹⁶ Barış Sarıköse- Selma Turhan Sarıköse, *Kadınhanı 1844-1845*, Konya 2015, s. 17.

¹⁷ Sarıköse, *aynı eser*, s. 35.

¹⁸ Mehmet Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Yapılan Nüfus Sayımlarına Göre Kulu Köyü", *Aidiyet, Göç ve Tarımın Şehri Kulu Sempozyumu Bildirileri 19-21 Ekim 2012*, Konya 2013, 82.

¹⁹ Sarıköse, *aynı eser*, s. 39, 108.

²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. I, İstanbul 2000, s. 207.

²¹ Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyir Kalaycıoğlu), İstanbul 2000, s. 68.

²² Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Çev. Müfit Günay), Ankara 2000, s. 151-152.

²³ Sarıköse, *aynı eser*, s. 61.

²⁴ Sarıköse "aynı bölüm", s. 62.

²⁵ Sarıköse, *aynı eser*, s. 44.

²⁶ *Konya Vilayet Salnamesi*, (KVS), 1300, s. 71.

²⁷ KVS, 1305, s. 106.

²⁸ KVS, 1310, s. 145, 258; *Konya Şer'iyye Sicili (KŞS)*, no. 108, s.74-2; KŞS, no. 128, s. 21-1, 39-1.

²⁹ Sarıköse, *aynı eser*, s. 46.

Cihanbeyli ilçesini oluşturan topraklar Saideli/ Kadınhanı Kazası sınırları içindeydi. Bugün Cihanbeyli sınırları içinde bulunan bazı köyler Yeniceoba Nahiyesi sınırları içinde yer alırken bazı köyler ise İnevi Nahiyesi sınırları içindeydi. Aynı zamanda Kulu sınırları içindeki köylerden bir kısmı da bu nahiyeyle bağlıydı. 1922'de Saideli Kazası İnevi Nahiyesi sınırları içinde; Başkuyu, Karabıyık, İnevi, Halikanlı, Pınarbaşı, Ağabeyli, Kırkışla, Karabağ, Yapalı, Çeşmelizebir, Kuyuluzebir, İnsuyu ve Cüdkanlı Yeniceoba Nahiyesi'nde Büyükbeşkavak, Köstengil, Kütükuşağı, Çemen, Yeniceoba, Ömeranlı, Kuşça, Celep, Ekecikandil, Küçükbeşkavak, Beşkardeş, Kozanlı ve Bulduk köyleri yer almaktaydı³⁰. 1928'de Akşehir'e bağlı Hatırlı Köyü'nde ilçe merkezi oluşturulmuş yaklaşık bir yıl sonra da Hatırlı Köyü'nden Böğrüdelik Köyü'ne kaza merkezi nakledilmiştir³¹.

Kulu, 1926'da Konya ilinin Cihanbeyli Kazası'na bağlı bir bucak merkezi haline getirilmiş³², Cihanbeyli'nin ilçe merkezi 1928'de Reşadiye köyüne nakledilmiştir³³. Sonra Böğrüdelik Köyü ilçe merkezi olmuştur³⁴. 1928'de Beşkardeş, Celep, Ömeranlı, Kozanlı ve Köstengil köyleri Konya Vilayeti Cihanbeyli Kazası merkez nahiyesi sınırları içindedir³⁵. Ağabeyli, İnevi ve Mürsel Efendi nahiyeleri Konya Merkez Kazası'na bağlı iken bu yılda Cihanbeyli'de Hatırlı, Yeniceoba ve Yunak nahiyeleri yer almaktaydı³⁶. 1930'da Cihanbeyli merkezinin İnevi olmasından dolayı Zıvarık Nahiyesi ve bu nahiyeyle bağlı olan Çaldere, Tutup, Kale ve Göğenç köyleri dışında kalan köyler de Cihanbeyli'ye bağlanmıştır³⁷. 1934'te Böğrüdelik Nahiyesi lağvedilmiş bu nahiyeyle bağlı köylerin idari yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler çerçevesinde Kuyuluzebir, Çeşmelizebir, Kadioğlu ve Böğrüdelik köyleri Cihanbeyli Kazası'na; Kelhasan Cihanbeyli kazası Yeniceoba Nahiyesi'ne; Boyalı, Başkuyu ve Karabıyık köyleri Cihanbeyli Kazası Sülüklü Nahiyesi'ne bağlanmıştır³⁸. 1940'ta Cihanbeyli'ye bağlı Alahacılı Köyü Ankara'nın Haymana ilçesi sınırları içine dahil edilmiştir³⁹.

İdari yapıda meydana gelen değişiklikler Cihanbeyli ile komşu kazalar arasındaki sınırların tespitinde de bazı sorunları beraberinde getirmiştir. 1942'de Cihanbeyli Zıvarık Nahiyesi'ne bağlı olan Dedeler Köyü ile Kadınhanı Kazası Sarayönü Nahiyesi Başhöyük köyleri arasındaki sınır Dahiliye Vekaleti tarafından tespit edilerek sınır anlaşmazlığı ortadan kaldırılmıştır⁴⁰. 1945'te Cihanbeyli'ye bağlı Çeşmelizebir Köyü ile Kadınhanı ilçesi Sarayönü Bucağı'na bağlı Zengen köyleri arasındaki sınır yeniden tespit edilmiştir⁴¹.

Cihanbeyli'den zamanla bazı yerleşim birimleri ayrılarak yeni idari birimler teşkil edilmiştir. 1944'te Cihanbeyli Kazası'na bağlı Kulu Kasabası merkez olmak üzere, kaza merkezi ve Yeniceoba Nahiyesi'nden alınan 12 köyle Kulu, Cihanbeyli merkeze bağlı bir nahiye haline getirilmiştir⁴². 1956'da Yeniceoba Nahiyesi'ne bağlı Kozanlı ile Doğutepe Kulu ilçesine bağlanmıştır⁴³. 1973'te Konya'nın Yunak İlçesi Sülüklü Bucağı sınırları içinde bulunan Zaferiye Köyü⁴⁴, 1974'te Yunak İlçesi Sülüklü Bucağı'na bağlı olan Yünlükuyu Köyü Cihanbeyli Merkez Bucağı'na bağlanmıştır⁴⁵.

Cihanbeyli ilçe merkezi çevre köylerden gelen göçlerle 1970'li yıllarda hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. İlçe sınırları içinde 1973'te ilçe merkezinde 17 mahalle, Gölyazı'da altı, İnsuyu'nda bir, Altınekin'de üç, Yeniceoba'da ise üç mahalle bulunmaktaydı⁴⁶. İlçe sınırları içinde 1973'te Merkez Bucağı sınırları içinde Ağabeyli, Ayışığı, Böğrüdelik, Damlakuyu,

³⁰ Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Konya Vilayeti*, Ankara 1920, s. 69-70.

³¹ *Konya İl Yıllığı* 1967, Konya 1967, s. 178.

³² Komisyon, a.g.e., s. 171; Yaşar Semiz, "Cumhuriyet Döneminde Kulu (Konya) İlçesinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Aidiyet, Göç ve Tarımın Şehri Kulu Sempozyumu Bildirileri 19-21 Ekim 2012*, Konya, 2013, s. 163.

³³ BCA, 30-11-1-0-42-27-3.

³⁴ Şimşek, "aynı madde", s. 254.

³⁵ Sarıköse, *aynı eser*, s. 48.

³⁶ Dahiliye Vekâleti, *Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928, s. 826-829, 841.

³⁷ BCA, 30-11-1-0-54-10-6.

³⁸ BCA, 30-11-1-0-87-1916.

³⁹ BCA, 30-11-1-0-142-35-6.

⁴⁰ BCA, 30-11-1-0-156-26-13.

⁴¹ BCA, 30-11-1-0-175-13-12.

⁴² BCA, 30-11-1-0-169-25-11.

⁴³ BCA, 30-11-1-0-258-23-10; BCA, 30-11-1-0-390-24-3; Sarıköse, *aynı eser*, s. 51, 53.

⁴⁴ BCA, 30-11-1-0-390-24-3.

⁴⁵ BCA, 30-11-1-0-398-9-5.

⁴⁶ *Konya 1973 İl Yıllığı*, Konya 1973, s. 733.

Günyüzü, Hodoğlu, Kadioğlu, Karabağ, Kırkışla, Yeniköy, Sağlık, Sığırcık, Taşpınar ve Yapalı köyleri yer almaktaydı. Altınekin Bucağı'nda; Akçaşar, Akıncılar, Akköy, Borukkuyu, Dedeler, Hacnuman, Karakaya, Koçuş, Koçkaya, Mantar, Sarnıçköy, Topraklık, Oğuzeli, Ölmez, Yenikuyu ve Yeniyayla, Yeniceoba Bucağı'nda; Bulduk, Büyükbeşkavak, Çimen, Çölyaylası, Kandil, Kelhasan, Kuşça, Küçükbeşkavak, Kütükuşağı, Turanlar ve Tüfekçipınarı köyleri bulunmaktaydı⁴⁷.

Cihanbeyli ilçesinin Yeniceoba Nahiyesi'ne bağlı Kozanlı Köyü 1956'da Kulu'ya⁴⁸, 1963'te Cihanbeyli'ye bağlı olan Çeşmelisebil ve Kuyulusebil köyleri ise Sarayönü'ne bağlanmıştır⁴⁹.

Cihanbeyli Kazası sınırları içindeki bazı köylerin nüfusları artınca bu köylerde zamanla belediye teşkilatları kurulmuştur. 1954'te Cihanbeyli Kazası Kulu Nahiyesi'ne bağlı olan Ömeranlı Köyü'nde⁵⁰, 1955'te Yeniceoba Köyü'nde belediye teşkilatı kurulmuştur⁵¹. 1967'de ilçe merkezindeki belediye dışında ilçenin merkez bucağına bağlı Gölyazı Belediyesi ile aynı zamanda bucak merkezi olan Altınekin ve Yeniceoba belediyeleri bulunmaktaydı⁵². Ayrıca daha önce Cihanbeyli ilçesi sınırları içinde yer alan Kulu'da da bu dönemde Kozanlı, Tavşanlı/Tavşançalı ve Zincirlikuyu belediyeleri hizmet vermekteydi⁵³. 1972'de Cihanbeyli ilçe belediyesi yanında 1967'de kurulan Gölyazı, 1971'de kurulan İnsuyu, 1956'da kurulan Altınekin ve 1955'te kurulan Yeniceoba belediyesi ilçe sınırları içinde yer almaktaydı.⁵⁴ 1980'li yıllardan sonra ilçede yeni belediyeler kurulmaya devam etmiştir. 1986'da Bulduk Köyü'nde⁵⁵, 1988'de Taşpınar Köyü'nde belediye teşkilatları kurulmuştur⁵⁶. Yine aynı tarihte ilçenin Yeniceoba Bucağı Kuşça Köyü'nde de Kuşça adlı bir belediye teşkil edilmiştir⁵⁷.

İlçenin idari olarak sınır tespiti ile ilgili düzenlemeler 1980'li yıllardan sonra devam etmiştir. 1985'te Sarayönü Merkez Bucağı'na bağlı Kadioğlu Köyü ile Cihanbeyli Merkez Bucağı'na bağlı Böğrüdelik Köyü arasındaki sınır tespit edilmiştir⁵⁸. Altınekin İlçesi Merkez Bucağı'na bağlı olan Ağabeyli ve Hodoğlu köyleri ile Taşpınar Belediyesi Cihanbeyli Merkez Bucağı'na 1989'da bağlanmıştır⁵⁹. 1989'da Aksaray merkez Sultanhanı Bucağı'na bağlı olan Eskil Belediyesi ile Cihanbeyli Merkez Bucağı'na bağlı Gölyazı Belediyesi arasındaki sınır tespit edilmiştir⁶⁰.

Cihanbeyli merkez ve köylerinden yurt dışına ve yurt içinde büyükşehirlere yapılan göçler ilçenin kırsal nüfusunun azalmasına neden olmuştur. Bu süreçte köylerden meydana gelen göçlerle ilçe merkezinde yeni mahalleler oluşmuştur. İlçenin içinden geçen Konya- Ankara Kara Yolu'nun çevresinde yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. İlçenin idari yapılanmasında 2000'li yıllara kadar çok fazla değişim meydana gelmemiştir.

Türkiye genelinde yapılan idari düzenlemeler çerçevesinde 2012'de çıkarılan 6360 Sayılı kanunla büyükşehir sınırları içindeki köyler mahalle haline getirilmiştir⁶¹. Aynı zamanda bu süreçte nüfusu azalan belediyeler de kapatılmıştır. Cihanbeyli köylerinden de 1980'li yıllardan itibaren yurtdışına, Konya ve Ankara olmak üzere büyükşehirlere göç ilçenin kırsal alanlarında nüfusun azalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda nüfusları azalan daha önce ilçenin önemli belediyeleri olan; Bulduk, Kuşça, Yapalı ve Yeniceoba mahalle haline dönüştürülmüştür. Günümüzde ilçe sınırları içindeki köylerin tamamı ilçenin birer mahallesi olup bu mahalleler; Ağabeyli, Ahirigüzel, Atçeken, Bahçelievler, Beylioğlu, Böğrüdelik, Bulduk, Büyükbeşkavak, Cumhuriyet, Çimen, Çöl, Damlakuyu, Gemecik, Göktepe, Gölyazı, Günyüzü, Hodoğlu, İnsuyu,

⁴⁷ Konya 1973 İl Yıllığı, s. 745-746.

⁴⁸ Resmî Gazete, S. 9248, 2 Mart 1956.

⁴⁹ Resmî Gazete, S. 11474, 7 Ağustos 1963.

⁵⁰ BCA, 30-11-1-0-246-24-14.

⁵¹ BCA, 30-11-1-0-249-7-17.

⁵² Konya İl Yıllığı 1967, s. 542.

⁵³ Konya İl Yıllığı 1967, s. 553-554.

⁵⁴ Konya 1973 İl Yıllığı, s. 704-705.

⁵⁵ BCA, 30-11-1-0-624-61-9; Resmî Gazete, S. 19327, 30 Aralık 1986.

⁵⁶ Resmî Gazete, S. 20014, 9 Aralık 1988.

⁵⁷ BCA, 30-11-1-0-640-23-9; Resmî Gazete, S. 19848, 20 Haziran 1988.

⁵⁸ BCA, 30-11-1-0-600-77-12.

⁵⁹ BCA, 30-11-1-0-657-43-18; Resmî Gazete, S. 20272, 4 Eylül 1989.

⁶⁰ BCA, 30-11-1-0-658-48-6.

⁶¹ Resmî Gazete, S. 28489, 06 Aralık 2012.

Kale, Kandil, Karabağ, Karatepe, Karşıyaka, Kayı, Kelhasan, Kırkışla, Kocatepe, Korkmazlar, Köprübaşı, Kuşça, Küçükbeşkavak, Kütükuşağı, Mutlukonak, Pınarbaşı, Sağlık, Sığircık, Taşpınar, Turanlar, Tüfekçipınarı, Uzuncayayla, Üzerliktepe, Yapalı, Yeniceoba, Yenyayla, Yeşilöz, Yünlükuyu ve Zaferiye'dir. Birer mahalle haline dönüşen köyler muhtarlar tarafından idare edilirken, köylerin alt yapı ve belediye hizmetleri ise Cihanbeyli Belediyesi ile Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından karşılanmaktadır.

SONUÇ

Konya ilinin bir ilçesi olan Cihanbeyli'nin idari olarak yapılanması XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyılda şekillenmiş günümüz idari yapısı bu idari düzenlemelerle ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde Cihanbeyli çevresi, Bozulus, Rışvan, Halikanlı, Ağabeyli ve Atçeken oymaklarının yaşadığı geniş bir bölgedir. Bu bölgenin sınırları Akşehir'den Tuz Gölü'ne kuzeyde Haymana'ya kadar uzanmaktaydı. Daha önce Esbkeşan (Atçeken) Kazası sınırları içinde olan Cihanbeyli sonra Akşehir Kazası sınırları içinde bir nahiye haline gelmiştir. Günümüzde Cihanbeyli'ye bağlı köylerin bir kısmı İnevi nahiyesi sınırları içindeydi.

Cumhuriyetle birlikte Cihanbeyli kazası ortaya çıkmış, Cihanbeyli sınırları içinden Kulu önce nahiye sonra müstakil bir kaza haline getirilmiş, aynı zamanda bazı köyler idari yönden Altınekin ve Kulu'ya bağlanmıştır. Ankara'nın Haymana kazasına bağlı köylerden bazıları da idari düzenlemeler çerçevesinde Cihanbeyli sınırları içine dahil edilmiştir.

Belediye teşkilatı da Cihanbeyli'de Cumhuriyet dönemi ile birlikte önem kazanmış, Yeniceoba, Yapalı, Kelhasan ve Kuşça gibi köyler zamanla belediye haline dönüştürülmüştür.

2012'de Türkiye genelinde yapılan idari düzenlemelerle Cihanbeyli'ye bağlı köyler mahalle haline getirilmiş, köy statüleri ortadan kaldırılmış aynı idari düzenlemeler çerçevesinde nüfuslarının azalmasından dolayı ilçedeki belediyeler kapanmış, buralar mahalle olarak idari yapıdaki yerlerini almıştır.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri****Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

BCA, 30-11-1-0-42-27-3; BCA, 30-11-1-0-54-10-6; BCA, 30-11-1-0-87-1916; BCA, 30-11-1-0-142-35-6; BCA, 30-11-1-0-156-26-13; BCA, 30-11-1-0-169-25-11; BCA, 30-11-1-0-175-13-12; BCA, 30-11-1-0-246-24-14; BCA, 30-11-1-0-249-7-17; BCA, 30-11-1-0-258-23-10; BCA, 30-11-1-0-390-24-3; BCA, 30-11-1-0-398-9-5; BCA, 30-11-1-0-600-77-12; BCA, 30-11-1-0-624-61-9; BCA, 30-11-1-0-640-23-9; BCA, 30-11-1-0-657-43-18; BCA, 30-11-1-0-658-48-6.

Konya Şer'iyye Sicili (KŞS), 108, 128.

Konya Vilayet Salnâmesi (KVS), 1300, 1305, 1310.

Resmî Gazete, S. 9248, 2 Mart 1956; S. 11474, 7 Ağustos 1963; S. 19327, 30 Aralık 1986; S. 19848, 20 Haziran 1988; S. 20014, 9 Aralık 1988; S. 20272, 4 Eylül 1989.

Diğer Eserler

BAHAR, Hasan, “İlkçağda Cihanbeyli”, Konya Ansiklopedisi, C. II, Konya, 2011, s. 254-256.

BAHAR, Hasan, “İlkçağda Kulu ve Çevresi”, Aidiyet, Göç ve Tarımın Şehri Kulu Sempozyumu Bildirileri 19-21 Ekim 2012, Konya 2013, s. 17-44.

DAHİLİYE VEKÂLETİ, Köylerimizin Adları, İstanbul 1928.

DOKTOR NAZMÎ, Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Konya Vilayeti, Ankara 1922.

FAROQHÎ, Suraiya, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 2000.

HORVATH, Béla, Anadolu 1913, (Çev. Tarık Demirkan), İstanbul 1997.

İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, C. I, İstanbul 2000.

KAYA, Mehmet Ali, Galatlar ve Galatya Tarihi, Konya, 2011.

KARADENİZ, H. Basri, “Atçıken Oymakları (1500-1642)”, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1995.

KOMİSYON, İlimiz Konya, İstanbul 1985.

Konya 1973 İl Yıllığı, Konya 1973.

Konya İl Yıllığı 1967, Konya 1967.

LİNDNER, Rudi Paul, Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, (Çev. Müfit Günay), Ankara 2000.

SARIKÖSE, Barış- Turhan Sarıköse, Selma, Kadınhanı 1844-1845, Konya 2015.

SARIKÖSE, Barış, Kulu Sosyal ve Ekonomik Tarih, Konya 2018.

SARIKÖSE, Barış, “Cihanbeyli”, Konya İli ve İlçelerinin Tarihî Süreç Çerçevesinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Konya İlçeleri, C. II, (Ed. Yusuf- Küçükdağ- Koray Özcan- Caner Arabacı), İstanbul 2023, s. 61-64.

ŞİMŞEK, Ahmet, “Cihanbeyli”, Konya Ansiklopedisi, C. II, Konya 2011, s. 254.

SEMİZ, Yaşar, “Cumhuriyet Döneminde Kulu (Konya) İlçesinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, Aidiyet, Göç ve Tarımın Şehri Kulu Sempozyumu Bildirileri 19-21 Ekim 2012, Konya 2013, s. 163-170.

TURHAN SARIKÖSE, Selma, Kadınhanı Atlantı Bir Bozulus Türkmen Köyü, Konya 2021.

ÜÇER, S. Sırrı- M. Mes'ud Koman, Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme, Konya 1945.

YILMAZ, Mehmet, “Tanzimat Döneminde Yapılan Nüfus Sayımlarına Göre Kulu Köyü”, Aidiyet, Göç ve Tarımın Şehri Kulu Sempozyumu Bildirileri 19-21 Ekim 2012, Konya 2013, s. 81-132.

www.cihanbeyli.bel.tr. (Erişim tarihi: 12.01.2023).

YÛSUF VE ZÛLEYHÂ HİKÂYESİNİN METİNSİZ TEMSİLLERİ ÜZERİNE BİR DENEME: KAÇAR DÖNEMİ (1779-1925) ÖRNEKLERİ*

AN ESSAY ON TEXTLESS REPRESENTATIONS OF THE STORY OF YUSUF AND ZULAİKHA: EXAMPLES FROM THE QAJAR PERIOD (1779-1925)

Tolga UZUN **

ÖZ

Yûsuf ile Züleyhâ Hikâyesi gerek Batı ve gerekse Doğu edebiyatında oldukça popüler olmuş bir yazın ürünüdür. Hikâye metnini temel olarak kutsal kitaplardan almaktadır. Hikâyenin İran sahasındaki popüler metni ise Kur'an-ı Kerim'deki Yûsuf sûresinin bir yansıması olan Molla Câmi'nin (d.1414-ö.1492) "Heft Evreng" adlı eserindeki Yûsuf ile Züleyhâ mesnevisidir. Câmi'nin yanı sıra birçok şair tarafından da kaleme alınan bu hikâyenin resimli nüshaları İran coğrafyasındaki hüküm süren hanedan saraylarında ve Osmanlı sarayında üretilmiştir. Bu çalışma ile resimli el yazmalarından bağımsız olarak metinsiz Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesinin öykücü resimleri çini, lake, tuval üzerine yağlı boya ve halk resimlerinde özellikle 19. yüzyılda Kaçar döneminde yaygın bir şekilde üretimine odaklanmış ve bu üretimin hangi farklı ikonografiler üzerine yapıldığı konusunu ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaçarlar, İran, Yusuf ile Züleyha, Resim, Minyatür.

ABSTRACT

The Story of Yusuf and Zulaikha is a literary product that has become very popular in both Western and Eastern literature. The text of the story is basically taken from the holy books. The popular text of the story in Iran is the Masnavi of Yusuf and Zulaikha in Molla Cami's (b.1414-d.1492) work titled "Haft Awrang/Seven Thrones", which is a reflection of the Yusuf surah in the Quran. Illustrated copies of this story, written by many poets as well as Cami, were produced in the palaces of the reigning dynasties in the Iranian geography and in the Ottoman palace. This study focuses on the widespread production of narrative paintings of the textless story of Yusuf and Zulaikha, independently of illustrated manuscripts, in tiles, lacquer, oil on canvas and folk paintings, especially in the Qajar period in the 19th century, and discusses the different iconographies on which this production was made.

Keywords: Qajars, Iran, Yusuf and Zulaikha, Painting, Miniature.

Giriş

Doğu ve Batı edebiyatının yüzyıllarca popüler bir konusu olagelmış Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesinin çıkış noktası kutsal kitaplardır. Konu, Tevrat'ın "Tekvin", İncil'in "Resullerin işleri" bölümlerinde ve Kur'an-ı Kerim'in "Yûsuf" sûresinde yer almaktadır²²⁶. Doğu edebiyatında birçok şair tarafından ele alınan Yûsuf Peygamber ve başından geçen olaylar, Kur'an temelli olup bunların içinde özellikle İran'da en popülerleri Molla Câmi'nin "Heft Evreng" [Yedi Taht] adlı eserinin içinde yer alan Yûsuf ile Züleyhâ mesnevisi olmuştur.

* Bu makale 05.03.2024 tarihinde dergimize gönderilmiş; 07.03.2024 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 20.06.2024 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Tolga Uzun, "Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesinin Metinsiz Temsilleri Üzerine Bir Deneme: Kaçar Dönemi (1779-1925) Örnekleri", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 1, (Haziran 2024), s.45-58.

** Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, tolgaunuzun@karabuk.edu.tr , Orcid ID: 0000-0003-4665-5726.

²²⁶ Kur'an-ı Kerim, 12. Sure.

Hikâyenin resimli nüshaları gerek Osmanlılar ve gerekse İran'da hüküm süren hanedan saraylarında oldukça popüler olmuş ve 15 yüzyıldan itibaren farklı yazarlara ait versiyonları da resimlenmiştir. Resimli el yazması örneklerde “*Yûsuf'un Kuyuya Atılması*”, “*Yûsuf'un bir Köle olarak Satılması*”, “*Mısırlı kadınların Yûsuf'un Güzelliği karşında Portakal soyarken ellerini kesmesi*” ve “*Züleyhâ'nın Yûsuf'a saldırması*” sık tekrar eden sahnelerdir.

Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesinin konu edildiği resimli el yazmaları çeşitli sanat tarihçileri tarafından zaman zaman ele alınmıştır. Örneğin; Simpson'un, Safevi Prensi İbrahim Mirza için yapılan Heft Evreng yazmasını ele aldığı çalışması (Simpson 1997) yazmayı üslup ve ikonografik açıdan ele alan önemli bir eserdir. Bir başka önemli çalışma ise Yaghoobi'nin “*Yûsuf's "Queer" Beauty in Persian Cultural Productions*” adlı çalışmasıdır. Yazar bu ilginç çalışmasında İslam toplumlarında Yûsuf'un güzelliğini “*kûir*” (Queer) kelimesi ile açıklayarak toplumsal cinsiyeti tersten okumak suretiyle, toplumsal cinsiyet kategorisine bir meydan okuma olarak nitelendirip farklı bir ikonografya ileri sürmektedir. Najmabadi ise “*Woman with Mustaches Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity and Men without Beards*” adlı çalışması (2005) ile kadının toplumsal statüsünü, kamusal alanda görünür oluşunu Yûsuf hikayesi üzerinden Züleyhâ ve Züleyhâ'nın arkadaşları sahnesi ile toplumsal bir kabul oluşturulmaya çalışıldığı gibi savlar ileri sürerek toplumsal bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu çalışma ise İran'da Kaçar döneminde Yûsuf peygamber ve Züleyhâ hikâyesinin daha çok resimli el yazması metinleri görselleştiren minyatür kalıplarının nasıl metinsiz bir şekilde üretildiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca çalışma özellikle tuval üzerine yağlı boya, çini, lake tekniklerinde ve halk sanatı olarak nitelendirilebilecek kahvehane ve perde resimlerinden örnekler verilmek suretiyle Yûsuf Peygamber ve Züleyhâ hikâyesinin toplum nezdinde Kur'an-ı Kerim'de sûrelerde yer alan bir kıssa ve klasik popüler edebiyatın sevilen bir örneği olmanın dışında hangi nedenlerle bu kadar yoğun bir tercihe sebep olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır.

Hikâyenin Özeti

Yakup Peygamberin on iki oğlundan biri olan Yûsuf bir gün yıldızların, ayın ve güneşin kendisine secde ettiğine dair bir rüya görür. Rüya babasına anlatan Yûsuf'a babası bunu kardeşlerine anlatmamasını ister. Küçük kardeşleri Yûsuf'u kıskanan ağabeyleri bir gün onu gezdirmek ve eğlendirmek için kırlara götürmek istediklerini babalarına söylerler ancak ağabeylerinin Yûsuf'a zarar verebileceklerini düşünen babaları bu durumdan endişelenen de yine de izin verir. Amaçları ondan kurtulmak olan ağabeyleri Yûsuf'u bir kuyuya atarlar ve döndüklerinde onu bir kurdun kaptığını söyleyerek kana bulanmış ve yırtılmış gömleğini gösterirler. Korktuğu başına gelen babası Yakup bu olaydan sonra büyük bir acı çekmeye başlar. Bu arada Mısır'a gitmekte olan bir kervan kuyunun yakınında konaklar ve kervandan birisi kuyudan su çeker iken Yûsuf kovanın ipine tutunarak dışarı çıkar. Kervandakiler Yûsuf'u Mısır'a vardıklarında köle pazarında satılığa çıkarırlar ve onu Mısır Aziz'inin karısı Züleyâ alır²²⁷. Güzelliği ile tanınan Züleyhâ evindeki köle Yûsuf ergenlik çağına geldiğinde ona âşık olur. Ancak bu aşk Yûsuf tarafından karşılıksız bırakılır. Züleyhâ'nın Yûsuf'a olan aşkı duyulunca Mısırlı asil kadınlar Züleyhâ'yı tenkit ederler. Bunun üzerine Züleyhâ bu kadınları evine davet eder. Yûsuf'tan vazgeçmeyen Züleyhâ bir gün onu elde etmek ister ancak buna yanaşmayan Yûsuf onun elinden kaçarken gömleği arkadan yırtılır. Olayı öğrenen Mısır Azizi gerçek suçlunun karısı olduğunu bildiği halde Yûsuf'u zindana attırır. Yûsuf Zindanda yaptığı rüya tabirleri ile dikkati çeker. Bir gün kimsenin yorumlayamadığı Mısır hükümdarının rüyasını yorumlar ve bu sebepten zindandan çıkartılarak ülkenin hazinesinden sorumlu bir makama getirilir. Hükümdar, Yûsuf'un rüya yorumundan hareketle; bolluk zamanı erzak biriktirmiş, kıtlık zamanı ambarlardaki birikmiş buğdayı kullanarak ülkeyi zor durumdan çıkarabilmiştir. Yûsuf'un kardeşleri erzak almak için Mısır'a geldiklerinde Yûsuf onları karşılar ve içlerinden kardeşi Bünyamin'i alıkoyarak diğer kardeşleri ile birlikte gömleğini babası Yakub'a gönderir. Gözlerini yitirmiş olan baba Yakup oğlu Yûsuf'un gömleğini kokladığında onun yaşadığını anlar ve gözleri tekrar açılır. Daha sonra

²²⁷ Yûsuf suresinin 21. ayetinde: “*Mısır'da onu satan alan kimse karısına: "Ona güzel bak, belki bize faydası olur yahut ta onu evlat ediniriz..."*” şeklinde geçmektedir (Kur'an-ı Kerim 1973: 236). Ancak aynı surenin 30. ayetinde: el-aziz kelimesi kullanılmıştır. Diyanet işleri Başkanlığı'nın 1973 baskısı Kur'an-ı Kerim'in mealinde bu kelime “*Vezir*” şeklinde çevrilmiştir (1973: 237). Dolayısıyla Kur'an'da Yûsuf'u satın alan kişi Züleyha değil Züleyha'nın kocası Mısır Azizi'dir. Bununla birlikte yine Kur'an-ı Kerim'de Züleyha ismi kullanılmaz onun yerine Aziz'in karısı olarak isimlendirilir. Züleyha, Molla Cami'nin eserinde kullanılan isimdir.

Yûsuf bütün ailesini Mısır'a davet eder, bütün aile Mısır'a gelir ve onun da bir rüyası gerçekleşmiş olur. (Koncu 2013: 38-39).

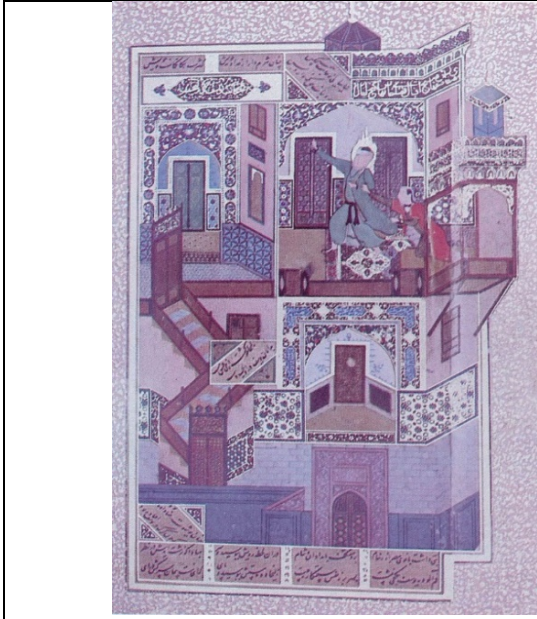
Metinlere Eşlik Eden Yûsuf ile Züleyhâ Betimlemeleri:

İslam kültüründe İlhanlı dönemi ile birlikte tarihsel ve kutsal kitaplarda geçen olayların resimlenmesi popüler hale gelmişti²²⁸. Peygamberlerin ve tarihi kişiliklerin hayatlarından kesitlerin resimlendiği bu tarih kitaplarının ardından kutsal kitapların temel alındığı edebi eserlerin de resimli nüshalarının üretildiği görülmektedir. Bu eserler, romantik çekiciliğinin yanı sıra Müslüman okuyucuların İranlı şairlerin alegorik yorumla, mistik doktrinin telkin edilmesinin aracı haline getirilmişti. Yûsuf tanrısal güzelliğin, Züleyhâ her şeye hükmeden ve her şeyi zorlayan aşkın kişileşmesi olarak, yaradan sevgisine giden köprü olarak kabul edilmiştir (Arnold, 2004: 106).

Lirik ve öykücü şiirin konusu olarak Yûsuf ile Züleyhâ hikayesinin popülerliği Gazneliler devrine (963-1186) uzanmakla birlikte resim sanatındaki yaygınlığı Câmî'nin Heft Evrengi'nden sonradır (Kia, 2009: 41-44). Her resimli el yazması eserin içindeki temaların resimlenme sıklığı devrin siyasal, dini ve kültürel ortamlarına göre değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Yûsuf ile Züleyhâ konusunda yapılan böyle bir çalışma Simpson'un 16. Yüzyılda üretilmiş Câmî Heft Evreng nüshaları üzerinedir (1997). Simpson, 108 minyatürlü Heft Evreng yazmasında, Mısırlı kadınların Yûsuf'un güzelliği karşısında şaşkına dönmeleri sahnesi 54, Yûsuf'un köle pazarında satılması sahnesi 38, kuyudan kurtarılması 27 yazmada tercih edildiğini saptamıştır (1997: 369-383). Ancak farklı ikonografik ayrıntılar ile betimlenmekle birlikte en ilgi çeken konu Züleyhâ'nın Yûsuf'u baştan çıkarmaya çalıştığı sahnedir. Züleyhâ'nın onu istemesi üzerine Yûsuf'un bundan kaçışı ve yaşanan kovalamaca kimi zaman çok basit bir şekilde ifade edilirken kimi zamanda olayın geçtiği Züleyhâ'nın sarayının tüm ayrıntıları ile betimlenmiştir. Böyle bir örnek 15. yüzyılda Timurlu dönemi nakkaşı Behzad'ın (ö.1535) resimlediği bir Sa'dî'nin (ö. 1292) Bostân'ında görülmektedir (Kahire Milli Kütüphanesi Arab Farsi no 908, y.52b). Herat'ta yapılan bu yazmadaki sahnenin (**Resim-1**) metnine göre Züleyhâ kendisine erotik resimlerle dekore edilmiş yedi odalı bir saray inşa ettirdi. Yûsuf'u bütün odalara sokarak en içteki odaya ulaşana kadar bütün kapıları arkasından kilitleyen Züleyhâ kendini orada Yûsuf'un üzerine attı ama Yûsuf, mucizevi bir şekilde açılan yedi kilitli kapıdan geçerek elinden kaçtı (Blair ve Bloom, 1994: 63). Sahnede, mimari ön plandadır. Sol tarafta zigzag merdiven konuyu yukarı doğru bir şekilde katlara dikkat çekilmesini sağlar, katlardaki kapalı kapılar olayı aşağıdan yukarı doğru gerçekleştiğini ve mahremiyeti vurgular (İnal, 1995: 145).

16. yüzyılda farklı kalıplarda ve ikonografik özelliklerde üretilen yazmalar arasında hiç şüphesiz en ünlüsü Safevi Prensi İbrahim Mirza (d.1540-ö.1577) için yapılan Heft Evreng'tir. Yapımı dokuz yıl süren (1556-1565) içinde 29 minyatür bulunan eser, minyatürlerin kalitesi ve kompozisyon ilkeleri bakımından bir baş yapıt olarak kabul edilir. Yûsuf ile Züleyhâ mesnevisinin bölümlerinde görülen kalabalık figürlü minyatürler bilinen kalıpların dışına çıkmasına neden olmuştur. Yazmada az önce sözünü ettiğimiz en yaygın sahneler bulunmamaktadır, örneğin Züleyhâ'nın Yûsuf'a saldırması ya da Yûsuf'un güzelliğini Mısırlı kadınlara göstermesi bu yazmada yer almamaktadır (Simpson, 1997: 116-145). Bununla birlikte yazmanın hamisi İbrahim Mirza'nın eserin yapımı sırasındaki beğeni ve isteklerinin etkili olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Nitekim 132a sayfasında yer alan Yûsuf'un düğün yemeği sahnesi (**Resim-2**) için Kia, çağdaş İran resminin insan özelliklerinin idealize edilmiş tasvirlerine yönelik eğilimi göz önüne alındığında, gençlik ve güzelliğinin efsanevi örneği olan Yûsuf imgesinin tarihi bir kişinin portresi olma ihtimali şüpheli bulunmaktadır.

²²⁸ Dönemin bu türden eserleri arasında Birûnî'nin *El-Asâr el-Bâkiya* adlı eserinin 1307-1308 tarihli Edinburgh Üniversite kitaplığında bulunan resimli nüshası (No.161), *Câmî el-Tevârîh* nüshaları; Edinburgh Üniversite kitaplığı (No.20), Eskiden Londra Royal Asiatic Society (morley no.1), Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine 1653) ve Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine 1654) sayılabilir (İnal, 1995: 63-76).



Resim 1- “Züleyhâ'nın Yûsuf'a Saldırması”, Sâ'dî'nin Bostân'ı, Kahire Milli Kütüphanesi Arab Farsi no 908, yap.52b / (İnal 1995: res.81)



Resim 2- “Yûsuf'un Düğün Ziyafeti” Câmi'nin Heft Evrenğ'i, Washington, Freer Galley of Art, env.no.46.12, yap.132a (Simpson 1997: 142-143)

Yani, düğünü için verilen ziyafetteki Yûsuf'un minyatürü, İbrahim Mirza'nın gerçek bir portresi olmasa da o genç Safevi prensinin hayatındaki gerçek bir olayı yansıtmış gibi görülebilir demektir (Kia, 2009: 41-44).

Metinden Bağımsız Yûsuf ile Züleyhâ Betimlemeleri

İslam resim sanatının en yaygın türü, el yazması kitaplardaki metni görselleştiren minyatürlerdir. Metnin en can alıcı anının görselleştiği bu minyatürler zaman içerisinde bir kalıba dönüşür ve kitabın diğer kopyalarında tekrarlanır. Söz konusu resimlerin ikonografik çözümlenmesinde ilk başvuru kaynağı metnin kendisidir. Ancak konuların çözümlenmesinde kitabın metninin yetersiz kaldığı durumlarda olabilmektedir. Bunun en temel sebeplerinin başında minyatürlerde yer alan çeşitli imgelerin üretildikleri dönemde sanatçı, hami ve okuyucu tarafından bilinen fakat günümüzde hakkıyla anlamlandırılmayan kimi referans ve kodlarla şekillenmiş olmalarıdır (Bağcı, 1995: 35). Metnine bağlı olmayan resimler olarak nitelendirilenler ise çoğu zaman el yazması kitaplardan aşına olunan sahnelerin metinsiz bir şekilde meydana getirilmesidir. Öykücü ya da öykülü resimler olarak da adlandırılan bu anlayışın temel sebepleri arasında kimi zaman haminin zevkine kimi zaman ise dini, siyasi ve kültürel bir propagandaya hizmet için icra edildikleri anlaşılmaktadır. Konusunu metinlerden alan ancak el yazması kitapların dışında görsel bir dile aktarılmış resimlerin erken örneklerinden biri 16. yüzyıl Safevi dönemine ait bir konukta yer almaktadır. İran'ın Nain kentinde bulunan söz konusu konağın duvarlarında Nizâmî'nin (d.1141-ö.1209) şiirlerinden kesitleri betimleyen zarif, küçük ölçekli ve figürlü bir üslupta resimler görülmektedir. Bir başka örnek ise 16. yüzyılın ortalarında yapılmış olan dönemin başkenti Isfahan'daki Çehel Sütun Sarayı'nın duvarlarında rastlanan (Diba, 1998: 161; Diba, 2001: 12,13) Hüsrev ile Şirin ve Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesinden kesitlerdir.

Bu ilk gelişmelerin ardından özellikle 17. yüzyılda Avrupa ile ilişkileri hızlanan Safevilerin sanatsal üsluplar açısından Batı etkisine girdiği gözlenir. Resim sanatında Muhammed Zaman (1649-1700 etkin) ve Ali Kulu Cübbedar (1657-1716 etkin) gibi kimi devrin sanatçıları Batılı teknikler kullanarak bu değişime öncülük etmişlerdir. Bu iki sanatçı ve onların öğrencileri özellikle lake tekniğinde yapılmış kalem kutusu, ayna mahfazası, kitap kapları gibi mecralarda Batılı üslupları denerken öte yandan tarihi, efsanevi, dini ve edebi nitelikteki öykücü konuları çalışmalarına yansıtmışlardır. (Diba, 1989: 245-246; Uzun, 2008: 129). Taşınabilir nitelikteki bu objelerin söz konusu üslupların ve konu türlerinin yayılmasında büyük etkisi olmalıdır.

Öykücü ya da metne bağlı olmayan bu çalışmalar Safevilerden sonra coğrafyada Zend Hanedanı (1750-1779) zamanında başka tekniklerde de kendini göstermektedir. Özellikle tuval üzerine yağlı boya tekniğinde, büyük boyutlarda ve genellikle konutlar için tasarlanmış resimlerde geleneğin devam ettiğini göstermektedir. Bugün Brooklyn Müzesi'nde muhafaza edilen üst kısımları sivri şekilde bir nişin iç kısmı için tasarlandıklarını düşündüren bir grup tuval üzerine yağlı boya resim bu türden şairlerin şiirlerini yansıtan çalışmalardır. Bu grubun içerisinde Behram Gur ve Azade²²⁹, Hüsrev'in Şirin'i yıkanırken görmesi²³⁰, Şirin'in Ferhad'ı Ziyareti²³¹, Sultan Sencer ve Yaşlı Kadın'ın²³² yanı sıra Firavun'un Yûsuf'u tahıl ambarlarının yöneticisi olarak atamasını²³³ konu edinen resimler yer almaktadır. Bu gelişmeler, hamilerin edebiyata olan tutkularının yanı sıra yeni tekniklerle resimli el yazmalarında benimsenen kalıpların anıtsal ölçeklere taşınmasıyla farklı bir zevk ve estetik dönüşmesi şeklinde açıklanabilir.

Zend Hanedanı'nın sona ermesi ile coğrafyada bir süre yaşanan kargaşa ortamından sonra Kaçarlar dönemi başlar. Erken Kaçar devrinde sarayın en büyük resim etkinliği Feth Ali Şah'ın (salt.1797-1834) portre faaliyetidir. Hemen hemen tüm türlerde portresini yaptırarak bir hanedan fikrini oluşturmaya yönelik çabaları oldukça başarılı olmuştur. Ancak önemli değişiklikler Nasreddin Şah döneminde (salt.1848-1896) gerçekleşir. Bu dönemde siyasal, askeri ve eğitim alanında yaşanan büyük değişimlerin yanı sıra dinsel alanda da yeni uygulamalar ve reformlarda gözlemlenmektedir. Bunlar arasında Tekye ya da Hüseyniye adı verilen yeni bir yapı türü Nasreddin Şah döneminin önemli bir yeniliği olmuştur. Hz. Hüseyin (ö.680) ve beraberindekilerin Kerbela'da şehit edilmeleri üzerine kurulu piyeslerin sahneye konduğu bu mekanların duvarlarına yapılmış figürlü çini ve duvar resimleri yeni bir konu repertuarını da beraberinde getirmiştir. Kerbela Savaşı'ndan alınan konuların yer aldığı sahneler bu trajediyi canlandırırken Yûsuf ile Züleyhâ hikayesinden alınan sahneler de aynı mekânlarda yer alması farklı bir ikonografiye gönderme yapmaktadır.

Devrin halk sanatı olarak adlandırılabilir bu gelişmelerin yanı sıra yine Yûsuf ile Züleyhâ hikayesinin canlandırıldığı başka mecralarda bulunmakta idi. Bunların başında duvarlarında daha çok Kerbela olayının ve Şehname kahramanlarının betimlendiği "kahvehaneler" ve "Perdehan" adı verilen gezgin halk sanatçıların sözlü anlatımlarına eşlik eden "perde resimleri"dir. Aslında her iki türde Tekye ve Hüseyniyelerde görülen konu repertuarını takip ederler.

Tuval Üzerine Yağlı Boya

Safevilerin geç dönemlerine rastlayan tuval üzerine yağlı boya çalışmalar yukarıda söz edilen Muhammed Zaman, Ali Kulu Cübbedar gibi sanatçılar ve onların takipçileri ile birlikte uygulama alanı bulmuştur. Batılı etkilerin yoğun olarak izlendiği bu dönem aynı zamanda resimli el yazmaları gibi oldukça masraflı çalışmaların itibardan düştüğü yıllara denk gelmektedir. Ancak zengin bir biçimde İran coğrafyasının tarihi, edebi temalarını tuvalere aktarma eylemi daha çok Zend döneminin bir etkinliği olarak görülmektedir. Kaçarların iktidara gelirken tümüyle el koydukları Zend mirasının içinde Zend Sarayı'nın sanatçıları da bulunmaktaydı. Genellikle Feth Ali Şah ve Muhammed Şah (salt.1834-1848) dönemi eserlerini bir araya getiren ve bugün Amery Koleksiyonu olarak bilinen ve daha sonra bazı diğer koleksiyonlara dağılan çalışmalar erken Kaçar devri konu repertuarını özetler niteliktedir. Genellikle tuval üzerine yağlı boya çalışmaları barındıran bu koleksiyonun içinde kimi tarihi kişilikler ve öykücü konular dikkat çekicidir. Örneğin koleksiyonda Sasani Hükümdarı IV. Hüzmüz²³⁴, Oğlu Hüsrev²³⁵ (Hüsrev Perviz), Cemşit²³⁶, Şah II. Abbas'ın Avlanması²³⁷ gibi geçmiş hanedanların hükümdarları ve Şehname kahramanlarının yanı sıra Şirin'in Ferhad'ı ziyareti²³⁸, Şeyh Sen'an ve Hristiyan Genç kız²³⁹ gibi

²²⁹ Env. no. 1997.108.6.

²³⁰ Env. no.1997.108.7.

²³¹ Env. no.1997.108.5.

²³² Env. no.1997.108.4.

²³³ Env. no.1997.108.3.

²³⁴ Amery koleksiyonu no.2 (Falk 1972: 66).

²³⁵ Amery koleksiyonu no.46 (Falk, 1972: 102).

²³⁶ Amery koleksiyonu no.61 (Falk, 1972: 111).

²³⁷ Amery koleksiyonu no. 60 (Falk, 1972: 110).

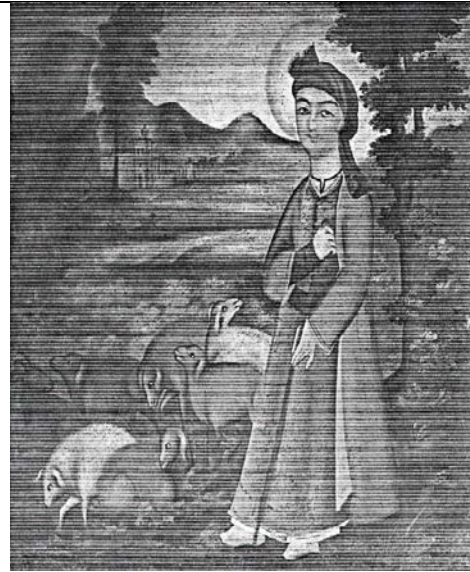
²³⁸ Amery koleksiyonu no.59 (Falk, 1972: 110).

²³⁹ Amery koleksiyonu no.30 (Falk, 1972: 90).

İslam edebiyatının popüler temalarından alınan sahnelerin yer aldığı resimlerin yanı sıra Yûsuf Peygamber ve hikâyesini betimleyen resimler de mevcuttur (Falk 1972). Yûsuf peygamberi ceylan/geyikler ile betimleyen resimde²⁴⁰ (**Resim-3**) hayali bir bahçede elinde bir gül ile ayakta betimlendiği görülen figürün ilk bakışta Yûsuf peygamber olduğunu gösteren herhangi bir ikonografik ayrıntı yer almamaktadır. Ancak resmin sol alt kısmında görülen “*Hazret Yûsuf*” yazısı onun Yûsuf Peygamberin temsili olduğuna dair tek göstergedir. Aynı koleksiyondaki “*Yûsuf koyunlarla*” (no.40) (**Resim-4**), “*Yûsuf babası Yakup ile*” (no.41) (**Resim-5**) ve “*Züleyhâ’nın arkadaşlarının Yûsuf’un güzelliğine hayran kalması*” (no.42) (**Resim-6**) sahnesi Yûsuf Peygamber ile ilgili diğer eserlerdir. Züleyhâ’nın Menfisli arkadaşlarının geleneksel olarak ellerinde portakal tutuyor olması bu resimde görülmesine rağmen ellerini kestikleri ayrıntısı burada yer almamaktadır.



Resim 3– “*Yûsuf peygamber*”, 19. yüzyıl başları, Seyid Mirza, tuval üzerine yağlı boya, 157x93 cm, Sadabad Güzel Sanatlar Müzesi, Tahran (eskiden Amery koleksiyonu) (Falk, 1972: 95; Ekhtiar, 1998: 194)



Resim 4– “*Yûsuf peygamber koyunlarla*”, Muhammad Şah dönemi, 71x79 cm (Falk, 1972: 97)

²⁴⁰ Amery koleksiyonu no.37 (Falk, 1972: 95).



Resim 5- “Yûsuf babası Yakup ile”, Muḥammad Şah dönemi, 72x80 cm (Falk, 1972: 97)



Resim 6- “Yûsuf Peygamber, Züleyhâ ve arkadaşları”, Muḥammad Şah dönemi, 114x80 cm (Falk, 1972: 98)

Çoğunluğu Feth Ali Şah dönemi saray sanatçıları tarafından yapılan bu resimlerin tarihi ve efsanevi kahramanların yanı sıra İslam edebiyatının popüler temalarından seçilmiş olması Feth Ali Şah'ın geçmiş İran coğrafyasındaki hanedanlar zincirinin bir parçasını olduğunu vurgulama şeklinde bir propaganda yürütmesine bağlanmalıdır. Bununla birlikte dikkat çekici bir başka husus ise özellikle Nasreddin Şah'ın saltanatının (salt.1848-1896) sonlarına kadar olan süreçte resim sanatında görülen erkek ve kadın figürlerinin benzer yüz ve vücut özelliklerine sahip olduğudur. Najmabadi bu konuyla ilgili olarak “*Erkek ve kadın güzelliğinin bu edebi ve görsel temsilleri, "arzu nesneleri" olarak adlandırabileceğimiz şeyle, en güzel, en çok arzu edilen Yûsuf da dahil olmak üzere erkek ve kadın güzelliklerinin sahneleriyle sınırlı olmadığını*” söylemektedir (2001: 90). Gerçekten de özellikle Feth Ali Şah dönemi (salt.1797-1834) gerek Şah'ın kendi portreleri gerekse şehzade ve diğer saraylı erkek portrelerinde ince belli, iri gözlü, kırmızı yanaklı erkek figürleri göze çarpmaktadır. Ancak bu Najmabadi'ye göre Kaçarlara özgü bir durum olmayıp Fars edebi ve resim geleneğinin bir özelliğidir (2001: 90). Yûsuf'un güzelliğine benzeme, Yûsuf ile özdeşleştirme tartışmalarını gündeme getirecek bu söylemlerin yanı sıra özellikle Câmî versiyonuna bakmak gerekir. Câmî'nin metninde Züleyhâ, Yûsuf'u küçük yaşlardan itibaren rüyalarında görür ve ona âşık olur. Bu nedenle asla kocasıyla birlikte olmak istemez. Şiirinin sonunda Yûsuf ve Züleyhâ birleşir. Potifar'ın karısının küçük bir rol oynadığı İncil hikâyesinden, dinamik bir karakter haline geldiği Kuran hikâyesine ve nihayetinde bir isme sahip olduğu ve tamamen sempatik bir şekilde tasvir edildiği şiirine doğru bir ilerleme görülmektedir. Câmî'nin şiiri büyük ölçüde tasavvuf veya tasavvuf felsefesi bağlamında okunmuştur. Tasavvuf bağlamında Yûsuf, ilahi sevgiliyi temsil eder ve Züleyhâ'nın ona olan sevgisi, insan ruhunun ilahi olanla yeniden birleşme özlemidir. Yûsuf'un güzelliği sayesinde Züleyhâ ilahi güzelliği düşünür ve aydınlanmaya ulaşır (Yaghoobi, 2016: 247).

Çini Çalışmalar:

Çini işçiliği İran'da, 13-14. yüzyıllarda cami ve türbe gibi dini mimaride geometrik, bitkisel ve kaligrafiye uzanan bir repertuar gösterirken 17. yüzyılda özellikle İsfahan anıtlarını süsleyen sır üstü boyalı çinilerden yapılmış çiçek ve madalyonlar İran'daki mimari dekorasyonun temel özelliği olmuştur. 18. yüzyılda üretimdeki düşüşün ardından ustaların sır üstü ve sır altı boyama tekniklerini sürdürdüğü ancak yeni parlak renklerin katıldığı ve bir dizi yeni temanın denendiği Kaçar döneminde çini dekorasyonda dikkate değer bir canlanma yaşanmıştır (Scarce, 2005: 432). Çini uygulamalarda dini, edebi ve tarihi olayların hikâyeci bir üslupla bir tema olarak yer alması bu canlanışta önemli rol oynamaktadır. Başkent Tahran'ın yanı sıra İran'daki büyük şehirlerde hikâyeci çini uygulamalar İran mimarisinde yaygın olarak kullanılmıştır. Dini, edebi, tarihi ve mitolojik konular cami, medrese, Tekye /Hüseyniye, Sekahane gibi yapıların

duvarlarında, sivil konutların özellikle alınlıklarında ve hatta şehir kapılarında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Kaçar döneminde Şii propagandaya yönelik artış, Tekye veya Hüseyniye gibi yeni yapı türlerinin de yaygınlaşmasını beraberinde getirmişti. Bu yapıların dekorasyonunda görülen öykücü resimler yapının içinde gerçekleşen ritüele ve piyeslere hizmet etmiştir.

Sivil Yapılarda Çiniler

Öykücü çini yapımı konusunda en zengin çalışmalar Nasreddin Şah dönemine denk gelmektedir. Konutların gerek iç mekanlarında ve gerekse dış cephede alınlıklarda öykücü temaların yoğunluğu dikkat çekicidir. Bu uygulamaların en yoğun olarak görüldüğü kentlerin başında Şiraz gelmektedir. Bu kentte bulunan ve h.1292/m.1875 yılına tarihlenen Bağ-ı Eram Köşkü'nün alınlığında yer alan figürlü çiniler oldukça dikkat çekicidir. İçinde devrin hükümdarı Nasreddin Şah'ı at üstünde betimleyen kompozisyonunda bulunduğu ve daha çok öykücü konuların yer aldığı kompozisyonlar arasında Yûsuf'un güzelliği karşısında şaşırان Züleyhâ'nın arkadaşları betimlenmiştir (**Resim-7**). Scarce, zengin konutlarında çini uygulamasının yaygınlığına işaret ederek özellikle Yûsuf ile Züleyhâ konusunun dindar halk için çok uygun bir tema olduğunu söylemekte ve bunu Camî'nin alim ve sufi kimliği, temanın sembolik içeriği, dine resmi olmayan yaklaşımı tercih edenler tarafından kabul görmesini sağladığını söylemektedir. Aynı zamanda Şii inancının figürlü resmi kaligrafiyle eşit ve geçerli bir statüye sahip olduğu düşüncesini benimsemesi bu temsilleri meşrulaştırdığını savunmaktadır (2005: 437). Bu söylemin Nasreddin şah devri konutlarının alınlıkların yanı sıra iç dekorasyonda da Yûsuf ve Züleyhâ konusunun devam etmesi ile doğrular niteliktedir. Bugün Ashmolean Müzesi'nde bulunan ve 5 parçadan oluşan sır altı çini panoda Yûsuf, Züleyhâ ve arkadaşlarını betimleyen örnek (**Resim-8**) konutların iç dekorasyonunda da bu temanın kullanıldığını göstermektedir.



Resim 7- “Yûsuf, Züleyhâ ve Arkadaşları”, h.1292/m.1875, Bağ-ı Eram Köşkü'nün çini alınlığı, Şiraz



Resim 8- “Yûsuf, Züleyhâ ve arkadaşları” yak. 1880-90, sır altı çini, Tahran, Ashmolean Müzesi, Oxford, no.X3135 B, (Scarce, 2005: 438)

Dini Mekânlarda Çiniler

Şii inanın temelinin Kerbela'da Hz. Hüseyin ve beraberindekilerinin şehit edilmeleri oluşturmaktadır. 680 yılının 10 Muharrem günü yaşanan bu orantısız savaşın dramatik yanları

Safevi döneminde ta'ziye²⁴¹ adı verilen törenlerde anılmıştır. Bu trajedinin bir temsile dönüştürülüp sahneye konması ise Kaçar devrine rastlar ve büyük oranda devlet tarafından desteklenmiştir. Bu piyesler Tekye ya da yaygın kullanımıyla Hüseyiniye adı verilen mekânlarda icra edilmiştir (Peterson, 1979: 65). Söz konusu yapılar genellikle bir iç avluya sahiptirler ve avlunun ortasında yer alan platform bu piyesler için tasarlanmıştır.

Tekyeler, İran'da 19. yüzyılın ilk yarısında görülmekle birlikte yüzyılın ikinci yarısında bu yapıların sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır²⁴², başta Şah olmak üzere devletin üst düzey görevlileri, dindar zenginler ve esnaf loncaları bu yapıların hamiliğini üstlenmişlerdir (Vernoit, 1997: 66). Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi İslam edebiyatında sıkça ele alınmış ve farklı edebi türlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur²⁴³. Edebi eserlerin yanı sıra piyes /temsili için oluşturulan metinler de bulunmaktadır. Doğrudan Hüseyin'in trajedisıyla ilgili olan piyeslerin yanı sıra, çeşitli tematik kategorilere yerleştirilebilecek başka birçok ta'ziye oyunu dizisi de vardır: Hz. Muhammed veya Hasan ile Hüseyin'in çocukluğu gibi tamamen İslami konuları ele alan oyunlar; diğer türbeler ve türbelere yapılan hac ziyaretleriyle ilgili olanlar; ahir zamanda Hüseyin'in intikamını alacak olan On İkinci İmam Mehdi'yi konu alan oyunlar; Yûsuf ve Kardeşlerinin hikâyesi gibi Kuran ve/veya İncil'den hikâyeler; ve Firdevsî'nin (ö.1020) *Şehnâme*'sinden bölümler gibi ünlü destan ve efsanelerden ilham alan oyunlar. Bu oyunlar ana Kerbela anlatısından bir "arasöz" oluşturur (Empey, 2003: 35). Dolayısıyla Yûsuf peygamberin hikâyesi Şii kültüründe Hz. Hüseyin ve beraberindekileri anma ritüellerinde, yas törenlerinde ve ta'ziye piyeslerinin metinlerine girmiş ve gelenekselleşmiştir. Bu piyeslerin sahneye koyulduğu Tekye ve Hüseyinîyelerin duvarlarında yer alan kuru sıva üzerine yapılan boyamalarda ve çinilerde Yûsuf peygamberin hikâyesinden kesitlerin yer alması bu geleneğin görsel bir dile aktarılması olarak düşünülebilir.

Bu konudaki en önemli örnek 20. yüzyılın hemen başlarında inşa edilen Kırmanşah'taki Tekye-i Muavin al-Mülk'tür. Yapı barındırdığı figürlü çiniler bakımından oldukça önemlidir. Tekyenin farklı bölümlerinde Kerbela Olayı birbirinden bağımsız bölümlerde büyük ve çok figürlü kompozisyonlar halinde betimlenirken daha küçük ölçeklerde bireyselleştirilmiş yüz özellikleri ile çeşitli kişilerin portreleri yer almaktadır. Tekyenin çini resimleri Kerbela Olayı'nı ele alış bakımından diğer tekye resimlerinden farklılık göstermektedir. Örneğin Hüseyin'in ailesinin Şam'da Yezid'in karşısına onun kesik başı ile getirildikleri sahne bu türden mekânlar için nadir bir sahnedir. Bu sahnenin dışında Hüseyin'in ölmekte olan Kasım'ı tesellisi, Abbas'ın su getirmesi sahneleri de yer almaktadır. Bu tekyede Kerbela betimlemelerinin dışında Hz. Süleyman ve Hz. Yûsuf ile ilgili betimlemeler de dikkat çekicidir. Özellikle Hz. Yûsuf için ayrılan sahneler oldukça fazladır. Örneğin yukarıdan aşağı beş sahnenin yer aldığı Yûsuf betimlemelerinde; Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, Yûsuf'un Aziz'e satılması, Yûsuf, Züleyhâ ve arkadaşlarının önünde, Yûsuf'un kardeşlerine ziyafet vermesi (**Resim-9**) ve Yûsuf'un Kenan'a gelişi gibi Yûsuf peygamberin hayatından kesitler verilmiştir.

²⁴¹ Ta'ziye her şeyden önce İran'da Muharrem ayının ilk on gününde özellikle Hüseyin'in katledildiği 10. günde (Ruz-i katl ve Aşûra) onun için tutulan matemi ve dini bir temsili ifade eder.

²⁴² İran'da tekyelerin görülmesi 1830'lu yıllara rastlar (And, 2022: 217), ancak Hindistan'da İmambara adı verilen yerlerde ta'ziye ve Muharrem törenleri yapılmaktaydı. Buralar bazen kurucusu ile ailesine türbe vazifesini de görürdü. Örneğin, Luknov'da Asaf al-Devle (salt.1775-1797) İmambara'sı 1783-1787 yılları arasında yapılmıştır (Vernoit, 1997: 68).

²⁴³ Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi İslam edebiyatında ilk defa Araplar tarafından ele alınarak hikâye edildi. Bu konudaki en eski yazın Ebu Mihnaf'a aittir (ö.774). İran edebiyatında özellikle Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin (ö.1505) *Ravzatü-üş-Şüheda* (Şehitlerin Bahçesi) adlı eseri oldukça popülerdir. Bunun dışında *Muhrik-ül-Kulûb* (Gönülleri Yakan); *Müheyyici-ül-Ahzân* (Üzüntüleri Çoğaltan), *Tufan-ül-Bükâ* (Gözyaşı Tufanı) ve *Esrâr-uş-Şehâde* (Şehitlerin Sırları) sayılabilir. Anadolu da ise Kastamonulu Şazî'nin *Dâstan-i Maktel-i Huseyn*'i, (İmam Hüseyin'in öldürüldüğü yer üzerine destan), Lamiî Çelebi'nin (1472-1532) *Maktel-i Âl-i Resul* (Peygamberin Soyunun Öldürüldüğü Yer) ve Türk edebiyatında önemli bir yeri olan Fuzulî'nin *Hadikat-üs-Suadâ*'sı (Saadete Ermişlerin Bahçesi) sayılabilir.



Resim 9- “Yûsuf’un kardeşlerine ziyafeti”, 1903, Kirmanşah Tekye-i Muavin al-Mülk.

Peterson, ta’ziye oyunlarında Kerbela Olayı’nın anlatımında başlangıç olarak ilk peygamberlerin hayatlarından olayların sahnelendiğini söylemektedir (1981: 115). Bu tekenin diğer resimleri arasında Hz. Süleyman’ın divanı ile betimlendiği bir diğer pano daha yer alır. Süleyman Peygamber bu panoda danışmanları, devler, şehname kahramanı Rüstem, hayvanlar aleminin temsilcileri, Simurg, habercisi Hüthüt ve diğer kuşlar ile görülür. Yûsuf ve Süleyman peygamberlerin tekye resimleri arasında yer alması, Peterson’un yukarıda zikredilen görüşü ile örtüşmektedir. Nitekim duvarlara yansıyan bu peygamberlerin yaşam öyküleri aslında ta’ziye metinlerinin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Lake Çalışmalar

Kaçar döneminde oldukça yoğun bir üretime sahne olan lake tekniğindeki obje üretimi İran coğrafyasında eski bir gelenektir. Timurlu ve Safevi dönemlerinde kitap kapları, kalem ve mücevher kutuları, ayna mahfazaları ve kapılara uygulandığı anlaşılan lake tekniğinde çiçek bezemelerinin yanı sıra saray eğlenceleri, av sahneleri ve edebi temalar geleneksel minyatür anlayışında kompozisyonlarla boyanmıştır. 17. yüzyılın sonlarından itibaren lake objelerin kompozisyonlarına Muhammed Zaman ve onun ekolüne mensup sanatçıların üslubu damgasını vurmuştur. Avrupalı optik perspektifin uygulandığı manzaralar ve portreler yeni temalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam edebiyatının popüler temaları bu dönemde de varlığını sürdürmüştür (Diba, 1989: 245). Batı-Hristiyan unsurlarının İran’a girişinde, Muhammed Zaman’ın Avrupa ve Hindistan’a seyahatlerinin etkilerinin yanı sıra Nadir Şah’ın (salt.1736-1747) 1739 yılında Hindistan’a yaptığı seferin sonucu olarak bu Babürlü yorumlarının bir sonucu olmalıdır (Robinson ve Stanley, 1996: 72; Diba, 1989: 248). Lake tekniğinde obje üretiminde Isfahan’ın merkez gibi bir işlevinin olması oldukça önemlidir. Isfahan’ın dışarıya açık yapısı, Yeni Culfa adındaki semtin Ermeni ahalisi, Avrupalı etkilerin bu merkeze girişini hızlandırmış olmalıdır (Tittley, 1983: 113). Bu yüzden hem Hristiyan hamilerin siparişleri de göz önüne alındığında lake tekniğinde yapılmış çalışmaların konularında “kutsal aile”, “Şeyh Sen’an” ve “Hristiyan genç kız” gibi temaların yoğunluğu anlaşılabilmektedir. Edebi bir tema olan Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesinin Tevrat, İncil ve Kur’an gibi kutsal kitapların ortak konusu olması bu sevilen konunun Isfahan’da lake tekniğindeki objelerde yaygın bir şekilde kullanılmasını açıklamaktadır. Ancak 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında dini yaklaşımların artışı bu temanın lake tekniğinde de ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Bu konudaki kimi örneklerin kitabın ya da albümün içeriği ile doğrudan ilişkili olmasa da dönemin Şii gelenekleri için bir referans kaynağı olduğu açıktır. 18. yüzyılın sonlarından kalma iki çalışmada Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesinin bir sahnesi olan Yûsuf’un güzelliği karşısında Züleyhâ’nın arkadaşlarının bayımları / kimi zamanda ellerini kesmesi olarak bilinen kompozisyonlar yer almaktadır. Albüm kapağında görülen kompozisyonda (**Resim-10**) yukarıdan dökümlü perdelerin sarktığı bir pencere açıklığının önünde Yûsuf Peygamber Züleyhâ, hizmetçileri ve Züleyhâ’nın arkadaşlarından oluşan kalabalık bir figür topluluğu yer almaktadır. Diğer örnek ise kapaklı bir ayna mahfazasıdır (**Resim-11, 12**) iç kısımda yer alan Yûsuf ile Züleyhâ sahnesi ilk örnekteki kompozisyon özelliklerini

göstermekle birlikte saha az figür ile oluşturulmuştur. Eserin dış kısmı kitap kapağı formatında olup bir şemsenin içinde ve kenar bordürlerinde bir Şii duası yer almaktadır.

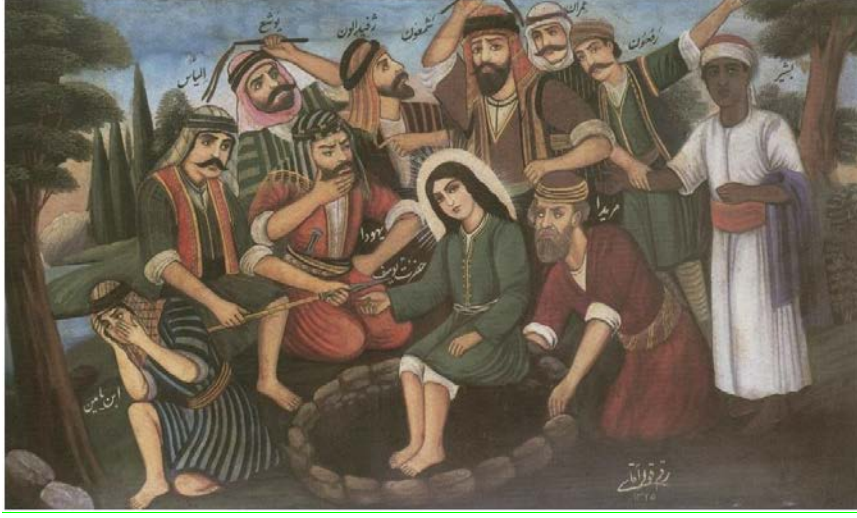
		
Resim 10- Yûsuf ile Züleyhâ, Albüm kapağı, 18. yüzyıl sonları, Halili Koleksiyonu, env no. LAQ 456 (Robinson ve Stanley, 1996: 105, 107)	Resim 11- Yûsuf ile Züleyhâ, kapaklı ayna mahfazası [iç kısım], 18. yüzyıl sonları, Halili Koleksiyonu, env no. LAQ478 (Robinson ve Stanley, 1996: 155, 157)	Resim 12- Yûsuf ile Züleyhâ, Kapaklı ayna mahfazası [dış kısım], 18. yüzyıl sonları, Halili Koleksiyonu, env no. LAQ478 (Robinson ve Stanley, 1996: 155, 157)

Perde ve Kahvehane Resimleri (Halk Resimleri)

İran'da 19. yüzyılda popüler sanat olarak adlandırılabilir etkinlikleri birkaç grupta toplamak mümkündür. Ancak bunlar birbirleri ile ilişkileri bakımından ele alınırsa ağırlıklı olarak dini konulu halk resmi ya da perde ve kahvehane resimleri olarak tanımlanabilir. Perde resmi kökleri İslam öncesine dayanan hikâye anlatıcılığının resim eşliğinde uygulanan biçimidir. *Perde-hani* ya da *perde-dari* olarak adlandırılan bu tür kimi zaman *şemayel-hani* ya da *şemayel-gardani* (taşınabilir imge) olarak da bilinir (Lashkari & Kalantari 2015, 245). Bu hikâye anlatıcıları (perdehan) bir meydanda bir duvara genellikle çuval bezinden yapılmış üzerinde resim olan perdesini asar ve anlattığı hikâyeyi canlandıran perdedeki resme atıfta bulunurdu (Malekpour, 2004: 49). Resimlerin konularını ise ağırlıklı olarak Kербela Savaşı, Firdevsî'nin Şehnâme'sindeki kahramanların başarıları ve ayrıca Yûsuf ile Züleyhâ Kıssası gibi İncil ve Ku'an'a dayanan romantik hikâyeler oluşturuyordu (Floor, 1999: 139). Kahvehane resimleri ile perde resimlerinin arasındaki temel fark perdehanların resimleri bir sözlü metin eşliğinde tiyatral bir performansla anlatıldığı öykü ya da olaylara açıklayıcı bir materyal olarak kullanmasıdır. Konu bakımından benzer bir repertuarı takip ederler.

Dini konular özellikle Hz. Hüseyin'in büyük oğlu Ali Ekber'in aldığı çok sayıda ok yarası ile babasının kucağında ölümü, Abbas'ın su aramaya çıkması, ondan su bekleyen ailenin ellerinde taşlar ile su beklemleri, Abbas'ın Fırat Nehri'nde at üstünde resmi, kundaktaki Ali Asgar'ın at üstünde Hüseyin'in kolları arasında boğzından aldığı bir ok darbesi ile ölümü Kербela olaylarının önemli sahneleri arasındadır (And, 2022: 224). Milli, epik konuların ele alındığı perde resimleri genellikle Şehname temelli Siyavuş'un ölümü, Rüstem ile Sohrab, Rüstem ile İsfendiyar gibi temalara sahipti. Kur'an temelli romantik hikâyeler perdedarlar tarafından yazıldığı şekliyle ya da onların izlenimleri aracılığı ile kullanılan güvenilir kaynaklar olarak kabul görmüştür. Yûsuf hikâyesi en iyi hikâye olarak kabul edilmiş aynı zamanda dramatikliği ile de ön plana çıkmıştır (Fadai, 2014: 248). Kahvehane ve perde resimlerinde Yûsuf'un yaşadığı acı olayların daha sık betimlenmesinin nedeni resmin kullanıldığı ortamının dramatikliğine hizmet ettiğindendir. Nitekim 20. yüzyılın başlarına ait bir kahvehane resminde kardeşlerinin Yûsuf'u kuyuya atarlarken gösteren sahne betimlenmiştir (**Resim-13**). Ancak bu sahnedeki önemli detay, kardeşlerinin ellerinde kırbaç bulunmasıdır. Yûsuf'un kuyuya atılmadan önce dövüldüğüne işaret

eden bu detay onun daha fazla acı çektiğine yapılan bir göndermedir (Merguerian ve Najmabadi, 1997: 493). Taberi’de bulunan bu Yûsuf’u dövme hadisesi (Taberi, 2018: 341) Hz.Hüseyin’in çektiği acı ve şehit edilmesi üzerine kurulu Şii inanç sisteminin kahvehane ya da perde resimleri aracılığı ile yani görsel yolla bir empati kurduğunu göstermektedir.



Resim 13- “Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yûsuf”, Kahvehane resmi (Fadai, 2014: 110)

SONUÇ

Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesi, Kur’an-ı Kerim’in içinde Yûsuf sûresinde yer almaktadır. Bu hikâyenin Kur’an’daki diğer kıssalar gibi inananlara didaktik, öğüt ve ibret verici yanlarının yanı sıra edebi bir metin olarak İslam dünyasında itibar görmesi aynı zamanda hikâyenin Kur’an’a dayanıyor olmasıdır. İran coğrafyasında sevilen şair Molla Camî tarafından kaleme alınan eserin yazarın bir alim ve sufi olarak statüsü ve temanın sembolik içeriği, dine daha az resmi bir yaklaşımı tercih edenler tarafından kabul gördüğünü düşündürmektedir.

Ayrıca Şiiliğin Kerbela’da şehit olanların yası üzerine kurulu düşünce sistemi dolayısı ile bu acıya paralel yazılmış ta’ziye metinleri ile Yûsuf hikâyesi arasında bir bağlantı kurulması dikkat çekmektedir. Kurban ve acı kavramları Yûsuf hikâyesinde kardeşleri tarafından kuyuya atılarak kurban edilen Yûsuf, bu durum karşısında acı çeken babası Yakup arasındaki bağlantı Şii kültüründe özellikle 19. yüzyılda daha çok ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Bu anlamda Şii ritüellerinin gerçekleştiği mekanlar olan 19. yüzyılda Kaçar devrinde yapılmış Tekye ve Hüseyniyelerin duvarlarında Kerbela Savaşı’na ait sahnelerin yanı sıra Yûsuf’un yaşam hikâyesine ait kesitlerin yer alması, acı, yas ve kurban unsurlarının yas metinlerinin başka bir dille görsel temsile dökülmesi hali olarak düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

- AND, Metin (2022). Ritüelden Drama, Kerbela – Muharrem – Ta’ziye, İstanbul.
- ARNOLD, Thomas W. (2004). *Painting in Islam – A Study of the Place of Pictorial Art in Muslim Culture*, Gorgias Press.
- BAGCI, Serpil (1995). “Kitap Resimciliğinin Kaynakları: Dolaşan İmgeler”, *Anadolu Sanat Dergisi*, III (Nisan).
- BLAIR, Sheila S., Bloom, Jonathan M. (1994) *The Art and Architecture of Islam 1250-1800*, Yale University Press, Londra.
- DİBA, Layla S. (1989). “Lacquerwork” *The Arts of Persia*, Ed.R.W. Ferrier, New Haven – London 1989: 243-253.
- DİBA, Layla S. (1998) “Zand Period” *Royal Persian Paintings-The Qajar Epoch 1785-1925*, Layla S. Diba- Maryam Ekhtiar (Ed.), Brooklyn-New York, s. 147-168.
- DİBA, Layla S. (2001) “Invested with Life: Wall Painting and Imagery before the Qajars” *Iranian Studies*, C. 34, No. 1-4, s. 5-16.
- EKHTİAR, Maryam (1998). “Early Qajar Period – 1785-1834” *Royal Persian Paintings-The Qajar Epoch 1785-1925*, Layla S. Diba- Maryam Ekhtiar (Ed.), Brooklyn, New York, 1998: 168-220.
- EMPEY, Heather (2003) “The Shi’i Passion: Ta ‘ziyeh, Tragedy and the Sublime” *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Montreal McGill University, Montreal.
- FADAİ, Majid (2014) “Pardeh-Khani A Conceptual Model for Iranian National Cinema”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Cultural Center University of Malaya, Kuala Lumpur.
- FALK, S.J. (1972), *Qajar Paintings: Persian Oil Paintings of the 18th and 19th Centuries*, London, 1972.
- Floor, Willem (1999). “Art (Naqqashi) and Artists (Naqqashan) in Qajar Persia”, *Muqarnas*, C. 16, s. 125-154.
- İNAL, Güner (1995) *Türk Minyatür Sanatı – Başlangıcından Osmanlılara Kadar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- KİA, Chad (2009). “Joseph in Persian Art”, *Encyclopaedia Iranica*, C. XV, Fas. 1, s. 41-44.
- KONCU, Hanife (2013). “Yûsuf ve Züleyhâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, s.38-40.
- LASHKARİ, A. ve Kalantari M. (2015). “Pardeh Khani: A Dramatic Form of Storytelling in Iran” *Asian Theatre Journal*, C. 32, No. 1, s.245-258.
- MALEKPOUR, Jamshid (2004) *The Islamic Drama*, Frank Cass Publisher, London.
- MALEKPOUR, Jamshid (2004). *The Islamic Drama*, London.
- MERGUERİAN, Gayen K ve Najmabadi, Efsaneh (1997). “Zulaykha and Yusuf: Whose “Best Story”?”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 29, No. 4 (Kasım), s. 485-508.
- NAJMABADİ, Afsaneh (2001). “Gendered Transformations: Beauty, Love, and Sexuality in Qajar Iran”, *Iranian Studies*, C. 34, No. ¼, s.89-104.
- NAJMABADİ, Efsaneh (2005). *Woman with Mustaches Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity and Men without Beards*, London.
- PETERSON, Samuel R. (1979). “The Ta’ziyeh and Related Arts”, *Ta’ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, (Ed. Peter J. Chelkowski) New York.
- PETERSON, Samuel R. (1981). *Shi’ism and Late Iranian Arts*, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, New York University, New York.
- ROBINSON, B.W. ve Tim Stanley (1996) *Tim Stanley, The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art*, Julian Raby (Ed.), C. XXII, Oxford.

SCARCE, Jennifer (2005) "Some Interpretations of Religious and Popular Culture in Qajar Tilework", *Religion and Society in Qajar Iran*, Ed.Robert Gleave, London, s.429-448.

SIMPSON, Marianna Shreve (1997) *Sultan Ibrahim Mirza's Haft Awrang – A Princely Manuscript from Sixteenth Century Iran*, Yale University Press New Haven.

TABERİ (2018). *Târihu't Taberî [Taberi Tarihi]*, C.I, (Çev. Cemalettin Saylık), Ankara.

TITLEY, Norah (1983). *Persian Miniature and its Influence on the Art of Turkey and India*, London

UZUN, Tolga (2008). "İran'da Öykülü Resimlerin Dolaşımı: İslâm Edebiyatının Popüler Konularının El Yazmalarından Tuvallere Taşınması Üzerine Bir Deneme", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.2, s.127-154.

VERNOİT, S. (1997). *Occidentalism. Islamic art in the 19th century*, Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, XXIII, London, 1997.

YAGHOOBİ, Claudia (2016) "Yûsuf's "Queer" Beauty in Persian Cultural Productions" *The Comparatist*, C. 40, s.245-266.

MÜELLİF DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yazım Kuralları Esasları

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir.
2. Dergiye gönderilen yazıların yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özet- abstract ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfayı geçmemelidir.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce en az beş anahtar kelime bulunmalıdır.
4. Dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Ana başlık ve alt başlıkların tamamı **“bold”**/ koyu karakterde olmalıdır.
7. APA atıf sistemi de kullanılabilir.

Sayfa Düzeni Esasları

1. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 3 cm, alttan 3 cm, sol 3 cm, sağ 3 cm şeklinde olmalıdır.
2. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.
3. Alt başlıklarda numaralandırma yapılacaksa 1.1. Şeklinde numaralandırma yapılmalı veya Sadece kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde **“bold”** olarak verilmelidir.

DİPNOT YAZIM ESASLARI

- 1 Atıfta bulunulan kaynağın tam künyesi verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
- 2 Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, *a.g.e.*, makaleler için *“a.g.m.”*, tezler için *“a.g.t.”*, şeklinde verilmelidir.

KİTAP

Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1998, s.100.

MAKALE

Murat Ağarı, “İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 47, S. II, (2006), s. 157-176.

ANSİKLOPEDİ MADDESİ

Münir Aktepe, “Abdülhamid I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 215.

TEZLER

Barış Sarıköse, “Osmanlı Döneminde Sille”, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2009.

İNTERNET

İnternet kaynaklarında www.meb.gov.tr. (Erişim Tarihi: 15.06.2024) şeklinde erişim tarihi olmalıdır.

ARŞİV BELGELERİ

- 1.Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası genel kısaltmalara uygun şekilde verilmelidir. BOA, DH.MKT., D:512, G:72. BCA, 30-11-1-0-54-10-6.
2. Belge ve defterler için kısaltma verilebilir. Kastamonu Şer'iyе Sicili (KŞS).

KAYNAKÇA

1. Önce Arşiv belgeleri alfabetik sıraya göre verilecek varsa ardından yazma eserler verilecektir.
2. Diğer telif eserler kitap, makale, ansiklopedi maddesi, bildiri ve tezler, soyadlarına göre alfabetik olarak verilecek.
3. Makale, ansiklopedi maddesi, bildiri, kitap bölümlerinin ilk ve son sayfaları s. 155-200. şeklinde verilecektir.

Kaynakçada Eserlerin Gösterilmesi

Kitap

Atalar, Münir, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Yay., Ankara 2015.

Ansiklopedi Maddesi

Buzpınar, Şit Tufan, "Surre", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 37, İstanbul 2009, s. 567-569.

Makale

Kurşun, Zekeriya, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.9, (2017), s. 281-311.

Kısaltmalar, Tablo, Şekil ve Grafikler

1. Kısaltmalarda yaygın kısaltmalara yer verilmelidir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).
2. Metin içinde veya ekler kısmında verilecek olan, tablo, şekil, harita ve grafiklere numara verilmelidir. (Tablo 1: 1831 Nüfus Dağılımı, Harita 1: Kervan Yolları, vs.).

APA YÖNTEMİ ATIF ve KAYNAKÇA

1. Yazarlar atıf sistemi olarak APA sistemini kullanacaklarsa metin içinde atıf (Türkdoğan, 2015: 21) şeklinde gösterilmelidir.
2. Atıf yapılmayan eserlere kaynakçada yer verilememesi gerekir.

Kaynakça

Kitap

Türkdoğan, Orhan, (2015). *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Ansiklopedi Maddesi

Buzpınar, Şit Tufan, (2009). "Surre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi /DİA*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s. 567-569.

Makale

Kurşun, Zekeriya, (2017). "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.9, s. 281-311.